

11-D-35-4

JOSEF PEKAŘ

BÍLÁ HORA

Její příčiny i následky.

1. vydání 23

„VESMÍR“

NAKLADATELSKÁ A VYDAVATELSKÁ SPOL. S R. O.
V KARLÍNĚ, PALACKÉHO TR. 41.

1921.

PŘEDMLUVA.

Práce tato náleží k literatuře, která vznikla pod dojmem třistaletého výročí české stavovské revoluce. Základem jejím je jednak řada statí, jež vyšly v květnu a červnu r. 1918, tedy ještě za války, ve feuilletonu »Národní Politiky« (titul jejich »K velkému výročí« nese i knižní otisk jejich, vyšlý v sbírce nakladatele B. Kočího »Naše vzpomínky«, č. VI. na podzim r. 1920) a potom šestnácte feuilletonů, otiskřených v témže denníku v říjnu až prosinci 1920 pod nadpisem: *P o B í l é H o ř e*. Část prvá, jež obírala se příčinami české katastrofy, vyšla k třístému výročí defenestrace, část druhá, líčící následky její, psána byla k výročí bělohorské porážky. Odtud jest vysvětliti časové narážky vstupních úvodů obou kusů, jež jsem ponechal beze změny.

Přítomné knižní vydání je na rozdíl od tisku v »Nár. Politice« rozličně doplněno a opraveno. Podstatnějšímu rozšíření a vzdělání podleha zejména část první, pojmenovaná nyní »Cestou k Bílé Hoře«. A to nejen proto, že zdálo se mi nutným srovnati ji povahově s oddíly dalšími (t. j. opřítí její úvahové výklady víc materiálem datovým), ale i proto, že některé její problémy (na př. otázka poněmčení české předbělohorské společnosti) potřebovaly po mém soudu výkladu plnějšího.

Snážil jsem se, abych jak formou výkladu, tak věcným obsahem jeho přiblížil velkou tragedii našich dějin zvýšenému zájmu a opravdovému porozumění čtenářovu a abych v zápasu dohadů, mínění, důvodů, ba i lásek a nenávistí dopracoval se k pojetí, které nezávislému a pouze po pravdě poznání toužícímu muži jeví se nejpříjemnějším. Nespokojencům z prava i zleva odpovídám předem: Věřím, že jdu správnou cestou a že práce budoucí mé stanovisko v podstatě potvrdí.

✱

Výčet literatury, již užili třeba, najde čtenář v pracích mých posledních předchůdců. Je to *Kamila Krofty Bílá Hora (1914)* a *Hanuše Opočenského Protireformace v Čechách (1914)*. Co by nad to bylo uvést, týká se (kromě dvou nebo tří menších příspěvků) především oddílu: *Emigrace*, v němž (po prvé v naší literatuře) snažím se postihnouti historii politického snažení českých exulantů v celkovém přehledu. Kromě známých prací *Kvačalových* prospěla mi tu i jubilejní literatura o *Komenském* z podzimu r. 1920.

V březnu 1921.

JOSEF PEKAŘ.

ČÁST PRVNÍ.

CESTOU K BÍLÉ HOŘE.

Dnes je tomu tři sta let . . .

Tisíce Čechů naučilo se zastavovat se u toho dne, jehož temný stín pokryl tři století, s myšlenkou naplněnou lítostí nebo kletbou. V úzkostech vězení, ve strádáních vyhnanství, v zoufalství nad zkázou vlasti a ponížením národa nesly se mysli jejich ke dni velké Viny, »jenž jest počátek a dvěře všechněch našich následujících bēd a neřestí«. Tento tón bolestné výtky, jenž ozývá se i v nářcích *K o m e n s k é h o*, určen je ovšem představou, danou postupem událostí: po 23. květnu přišla Bílá Hora, a po ní nové Bílé Hory . . . Hlavní stránka problému, jenž nás zajímá, je nejenom: jak došlo ke dni 23. května, ale i: byla Bílá Hora nutným výsledkem vývoje od 23. května 1618? Měl český odboj od samého počátku v sobě zárodek nezdaru? Je slušno navalit na hlavy původců všechnu vinu zkázy?

I.

Stížné sjezdy evangelických v březnu a květnu 1618. — Nálada a cíle sjezdu posledního. — Defenestrace z 23. května. — Loyální projevy stavů. — K dohodě či revoluci? — Hr. Thurn. — Spoluvina dynastie.

Dne 21. a 22. května 1618 sešel se v Praze v starodávné koleji Karlově sjezd evangelických stavů českých, jenž byl ústavou zemskou povolen, ale králem zakázán. Zákon, snesený dlouhým desítiměsíčním sněmem zemským

z let 1609—1610, týmž sněmem, jenž českým luteránům a Českým Bratřím, dohodnuvším se o společnou, t. zv. »českou« konfessi, zajistil v proslulém *M a j e s t á t u* a *P o r o v n á n í* po prvé svobodu náboženskou, dopouštěl totiž, aby delegáti evangeličtí mohli se kdykoliv na zvláštních sjezdech poradních, svolaných svými »defensory« (česky: obhájci), usnášeti o potřebách své církve. Zákon ten byl politicky nejpovážlivějším plodem pohnutého sněmování z r. 1609: dovoloval zajisté, třebaš víc nepřímou než přímo, aby nekatoličtí Čechové sněmovali, nežádajíc svolení nebo schválení králova. Povoloval tedy takřka nové sněmy vedle sněmů obecných, a defensorům, na králi nezávistným, dával práva konkurující s právy vlády zemské, v tom i právo rozpisovati zvláštní daně na své souvrce.

V březnu r. 1618 svolán byl takový poradní či spíše protestní sjezd po prvé s úmysly bojovnými. Podnětem bylo rostoucí rozhořčení evangelických, že vrchnost duchovní v arcibiskupském městečku *H r o b e c h* na saské hranici a v klášterním benediktinském městě *B r o u m o v ě* dala nově postavené kostely svých luteránských poddaných buď pobořiti, buď zavříti a bouřící se měšťany trestala vězením. Evangeličtí spatřovali v tom porušení *M a j e s t á t u* a nesli těžce, že vláda královská kloní se v sporu tom, již od několika let se vlekoucím, na stranu duchovních vrchností. Výsledkem sjezdu byly stížné spisy, adresované jednak místodržícím královým, jednak samému císaři. Spis ke králi vyzníval v prosbu, aby císař předsevzetí prelátů katolických, cílící proti *M a j e s t á t u* a *P o r o v n á n í*, milostivě ráčil staviti a k nedorozumění nějakému dojíti nedopustil. Zároveň stanovili defensoři termin *n o v ě h o s j e z d u* evangelických na 21. květen — t. j. na dobu, kdy bude králova odpověď známa a kdy bude lze

o ní se poraditi. Je vidno, že u vědomí své moci i svého práva chtěli proces svůj s vládou vésti s jistou okázalou důrazností.

V té chvíli dopustila se vláda krále *M a t y á š e* osudné chyby. *Z a k á z a l a* spěšně květnový sjezd, prohlášujíc sebevědomě, že vrchnost církevní v *H r o b e c h* i *B r o u m o v ě* jednala se schválením císařovým a *m a j e s t á t u* že neporušila. Původcům sjezdu že jde spíše o nenávistnou agitaci proti koruně, defensoři že přesahují své kompetence a že proto císař nový sjezd zakazuje dříve, »nežli by týž oheň víceji vznícen byl...«

Chyba vlády byla v tom, že zakazovala energicky něco, co zákonem z r. 1609 bylo dovoleno — nesnášel-li se snad cele postup defensorů s *t e x t e m* zákona z r. 1609, *d u c h u* jeho se nepřičil nikterak. Chyba byla dále v tom, že Vídeň nepostihla (nebo chtěla ignorovati), že horlivější evangelíci jsou vládním výkladem *M a j e s t á t u* opravdu pobouřeni. Zákon z r. 1609 poskytoval ovšem možnost slušného a spravedlivého rozřešení v rodícím se konfliktu i v tomto případě: stanovil zajisté pro spory, vznikající z výkladu *M a j e s t á t u*, *z v l á š t n í s o u d* 24 osob, osazený z polovice katolíky, z polovice evangelíky (soudce by si volila každá strana svobodně), jehož výrok měl býti definitivní. Ku podivu nikdo na toto východisko nepomyslel. Horlivým katolíkům byl soud laiků ve věcech náboženských nesympatický od počátku, a evangelíci, zdá se, slibovali si větší prospěch z rozvinutí zápasu.

* * *

Stavové evangeličtí, spoléhajíc na to, že stojí na půdě zákona, byli odhodláni zákazu králova neposlechnouti.

nouti. Sjezd na 21. května svolaný se sešel; scházela jen většina zástupců měst svobodných, v tom především z měst Pražských. Straně vládní bylo se již v březnu podařilo přiměti zastupitelstva městská k loyálním projevům, tlumočícím důvěru jejich v lásku a spravedlnost krále, »kromě něhož žádného jiného za defensora neuznáváme a nepotřebujeme.«

Fakt, že se to podařilo a i jiné známky podobné poučují hned na počátku, že (na rozdíl na př. od doby husitské) vůdcem hnutí, klonícího se k revoluci, nebyl ni- kterak stav městský, nýbrž panská šlechta. Vůdcové stavů evangelických ovšem postihli, že tato agitace vychází od katolických ministrů králových, z nich pak od Viléma Slavaty a Jaroslava z Martinic především. V obou pánech těchto spatřovali čeští evangelici od let, od doby zápasu za Majestát, své úhlavní nepřátele. Když tenkrát, r. 1609, odepřeli Slavata a Martinic spolupodepsati amnestii (kterou král Rudolf promíjel stavům jejich zbrojné vystoupení), prohlásil v plném sněmu pan V á c l a v z B u d o v a jménem všech evangelických, že přišlo-li by kdy k tomu, že by někdo chtěl jednati proti Majestátu, že vinu toho budou hledati především u obou nesmiřitelných katolických ministrů. Již tenkrát soudili evangeličtí, že by Lobkovic, Slavata a Martinic měli býti všech úřadů veřejných z b a v e n i. Tak pochopíme snáze, že i nyní byli pod obojí přesvědčení, že jen těmto katolickým rádcům císařským sluší přičísti nápadně příkrý zákaz sjezdu, svolaného ke dne 21. května. V tom, pokud dnes víme, nesrovnávala se podezření stavů s pravdou docela (zákaz, tak jak byl vydán, vyšel z pera ministra a důvěrníka císařova, kardinála K h l e s l a; v Praze by jej byli koncipovali asi věcněji a

obratněji), ale lněv tak vzbuzený dal konec konců myšlenkovou směrnicí krokům dnů dalších, směrnicí, jejíž vnějším heslem, sympatickým i bázlivějším, bylo: potre- stati nebo odstraniti ty, kteří stojí v cestě důvěryplné do- hodě mezi evangelickými stavy a korunou. Ti, kteří ne- byli tak naivní, aby věřili, že zjevné násilí může urovnat cestu k dohodě, kojili se nepochybně nadějí, že dvůr jen pod hrozbou revolty bude ochoten k změně své zálučné politiky — pod touže hrozbou, která již dvakrát dala stavům vítězství. A jednotlivci — a mezi nimi asi právě ně- kteří z vůdců akce — utěšovali se nepochybně myšlenkou, že jen takovou cestou bude lze většinu obce stavovské vy- chovati znenáhla k odhodlání, rozejít se s katolickou dynastií docela.

Stavové byli si vědomi, že shromáždějíce se na sjezdu, tak okázale zapověděném (teprve v poslední chvíli změnil císař zákaz v žádost odkladu sjezdu, ujišťuje, že to nemá býti proti svobodám zemským), podnikají věc v e l i k o u a p o v á ž l i v o u. Proto uložili kazatelům po všech ko- stelích pražských, aby den před sjezdem přečetli věřícím (čtete výslovně: jazykem českým i německým) v ý z v u, jež měla pro příští zápas obec připravit a zaujmouti, výzvu bohatou chválami pokoje a smíru a projevy loya- lity ke králi. Výzva obsahovala však také prosbu, aby věřící se modlili netoliko, »aby Pán Bůh ráčil srdce J. M. Cís. pána, a krále našeho k milosti a lásce svých věrných pod- daných nakloniti,« ale i aby srdce Jich Míř pánů stavů posilnil a potvrdil... Proto také byli to kazatelé a byly to modlitby, jež ve dnech 21. a 22. května ve velkém auditoriu koleje Karlovy zahajovaly jednání sjezdová a utvrzovaly odvahu přítomných. Toto neobyčejně vážné a slavnostní připravování a inscenování sjezdu to bylo pře-

devším, co vneslo do široké veřejnosti jistotu, že budou se díti věci veliké, a co naplnilo pražské ulice v pondělí a úterý davy a rozčilením. V úterý odpoledne usneseno na důvěrné poradě několika předáků evangelické oposice, konané v domě Smiřickém na malostranském náměstí (dnes »U Montágů«), svrhnouti nazítří oba nenáviděné místodržící Slavatu a Martinice s oken hradu Pražského do hloubi hradních příkopů a zvoliti hned vládu direktorů.

* *
*

Ve středu dne 23. května, po osmé hodině ranní, vydali se účastníci sjezdu karolinského »s velikým houfem, na vozích, na koních i mnozí pěšky,« v počtu přes půdruhého sta osob, většinou ve zbroji a provázeni zbrojnou čelídí, na hrad Pražský. Po poradě v »zeleném pokoji«, kde se konaly sněmy, poradě zahájené modlitbami, odebrali se do »české kanceláře«, t. j. do úřadovny král. českých místodržících (můžeme říci: českého ministerstva), kde improvisovali, jak bylo den před tím umluveno, náhlé soudní líčení proti dvěma z čtyř přítomných ministrů, Vilémovi Slavatovi z Chlumu a Košumberka a Jaroslavu Bořitovi z Martinic. Po rozčilené debatě, v níž od mluvčích stavovských zdůrazněna byla především žaloba, že místodržící radili císaři k zákazu sjezdu květnového, k zákazu beroucím v pochybnost loyaltitu defensorů a legitimitu jejich postupu (ale v níž ovšem na hlavy obviněných — bránili se obratně a z počátku sebevědomě a přesvědčivě — shrnuly se všechny stížnosti na postup vlády v posledních letech vůbec, ano od jednotlivců i žaloby a zášti rázu soukromého) byli oba ministři prohlášeni rušiteli Majestátu, nepřáteli stavů i obecného

dobrého a odbojníky království Českého (dnes bychom řekli krátce: velezrádci) a vyhození z oken kanceláře do hradního příkopu, do hloubi 16—20 metrů.

Stavové prohlašovali ihned, že skutek nemíří proti osobě králově, že »Jeho Milost císařskou za pána svého nejmilostivějšího uznávají a proti ní nic před se brátí nechtějí«. Vnější důkazem tohoto rozeznávání mezi zpronevěřilými a vši cti hodnými ministry královými byla i okolnost, že jiné dva členy vlády královské, kteří byli přítomni v kanceláři spolu se Slavatou a Martinicem, t. j. nejvyššího purkrabí Adama ze Šternberka a pana Matouše Děpolda z Lobkovic, doprovodili po exekuci v čestném průvodu z hradu do města do jejich bytů. V čele exekujících stavů jako hlavní původce a ředitel celé akce byl (vedle Linharta Kolony z Felsu a Viléma st. z Lobkovic) hrabě Jindřich Matyáš z Thurnu, sám přední úředník královský a zemský, tedy člen české vlády v širším slova smyslu. Nejvýznamnější a nejpřednější osoba této vlády, nejvyšší kancléř Zdeněk Popel z Lobkovic, vůdce českých katolíků, dlel v té době mimo zemi, v okolí králově; jeho choť Polyxena z Lobkovic se v domě svém (jde tu o známý Lobkovický palác na Hradčanech) obou obětí atentátu, jež jí sluhové z příkopu hradního do domu přinesli. Ukázalo se, že Martinicovi nestalo se nic (prchl ještě v noci do Bavor); Slavata byl těžce raněn. Stavové nic víc proti němu nepodnikli; když se pozdravil, mohl se odebrati do Teplíc na zotavení. Odtud po roce ujel do Sas. Zároveň se Slavatou a Martinicem byl vyhozen z okna vládní sekretář český Filip Fabricius. Zůstal bez pohromy, takže mohl přímo z příkopu dáti se na útěk z města a dále do Vídně.

Co stalo se na hradě, způsobilo v Praze, jež ulice a

náměstí naplněny byly zástupy lidu, ohromné rozčilení, ale Thurn se postaral, aby k výtržnostem proti katolíkům nebo židům nedošlo. Dne následujícího zvolili shromáždění stavové, kteří se ustavili svémocně jako řádný sněm zemský a přísáhli vytrvati v obraně svých práv, v sněmovní síni na hradě pražském vládu třiceti direktorů, nařídili zemskou hotovost a zabavili k své ruce sněmovní daně dosud pro krále odváděné (nikoli jiné daně královské). Dne 26. května poslali zprávu o tom, co podnikli, a připravenou již písemnou obranu všeho (Apologii) králi do Vídně, ujišťující, že všechny kroky jejich směřují jen k obraně proti praktikantům a nevěrným synům vlasti. Nechtějí, tvrdili, podniknout ničeho proti císaři, jehož věrnými a poslušnými poddanými zůstávají.

* *
*

To je krátce kostra velké události, která před třemi sty léty vzrušila celou Evropu a soustředila opět mysl k Praze, stolici císařství. Jak zřejmo, nelze dne 23. května, přesně vzato, mluvit ještě o povstání nebo o odboji proti králi. Násilí platilo podle tvrzení stavů jen dvěma zpronevěřilým ministrům, kteří korunu stranně informovali. Násilí bylo okázalé, takřka slavnostně manifestáčnické, ale přes to chtělo se krýti jakž takž formou řízení soudního; stavové při něm měli asi spolu na mysli ono místo Majestátu, kde král za sebe i dědice své vyznává, že je povinen chovati se ke každému rušiteli Majestátu jako k velezrádci a stavy při trestání takového zločinu chrániti a obhajovati. Slyšíme také odjinud, že spiklým stavům šlo především o velikou demonstraci, která by ko-

runě byla výstrahou co nejvážnější — cesta k dohodě o sporných punktech neměla tím patrně, aspoň podle mínění některé části stavů, býti vyloučena, nýbrž snad naopak vynučená. Šťastná náhoda, která při exekuci zabránila nejhoršímu, mohla i pro budoucnost býti slibným znamením pro šťastné rozřešení českého konfliktu.

Je ovšem víc než pravdě podobno, že jednotlivci, jako zejména hrabě Thurn, pomýšleli od počátku na revoluci. Thurn strávil mládí své v Kraňsku, v témž Kraňsku, kde před dvaceti léty byl mladý arcikníže Ferdinand vyhladil bezohledně menšinu protestantskou. Věřil nepochybně, že Ferdinand je nebezpečím i pro Čechy — a na jarním sněmu r. 1617 pokusil se zmařiti přijetí jeho králem Českým. Pokus selhal: s Thurnem hlasoval pro odklad úvahy o přijetí a korunování nového krále pouze Kolona z Felsu; ostatní stranníci jejich ze stavů (z nichž předním byl Jáchym hr. Šlik) rozhodli se v poslední chvíli, víc ze strachu než z jiných důvodů, hlasovat pro Ferdinanda. Thurn byl za svou smělost po půl léte potrestán — byl zbaven výnosného úřadu purkrabství karléstejnského (jehož dostalo se Martinicovi) a povýšen k úřadu, o nějž nestál. Thurn viděl v rozhodnutí králově křivdu a posměch — a hněv tím vzbuzený dodal zcela jistě radikálním sklonům jeho novou, vydatnou potravu. Byl to voják a syn vojáka — a vůdcovský sklon Krigsmana pojil se u něho nebezpečně s agilností politického ctižádostivce a intrikána i ukvapeností fanfaróna; že právě on octl se v čele české oposice, nevěstilo pro budoucnost nic dobrého. Ale, opakuji, zdá se, že ne všichni vůdci odboje byli odhodláni jíti za Thurnem slepě — a taktika, jíž se, ať již z vlastního uvážení, ať snad na protesty soudruhů podvolili, ponechávala správcům

politiky národní příležitost rozhodnouti o dalších krocích teprve po zralém uvážení situace. V tom směru možno tedy obvyklé výtky, že stavové jednali lehkomyšlně a přeháhleně, poněkud zeslabiti. Také volba direktorů a sbírání vojska neobjeví se nám v světle tak povážlivém, vzpomeneme-li, že téhož prostředku užili stavové roku 1609, aby donutili krále Rudolfa splniti sliby o svobodu náboženskou, které jim byl roku 1608 (když ho vlastní bratr Matyáš chtěl připraviti o trůn a korunu) závazně učinil. A že téhož prostředku užili s úspěchem znovu roku 1611, když zoufalý Rudolf, aby nenáviděného Matyáše přece zbavil naděje na trůn český, povolal vojsko pasovské do Čech. Stavovské uchopení zemské vlády a stavovské zbrojení nebyly tedy v Čechách faktem zrovna neobvyklým — a že to byly boje a nenávisti v samé rodině královské, které k němu doposud byly podnět dávaly a stavy k revoluční svépomoci přímo vychovávaly, není jistě nedůležitým příspěvkem k posuzování míry viny jejich roku 1618, stejně jako k vysvětlení jejich sebevědomé odvahy.

II.

Starší a novější názory na důvody českého odboje. — Obrana svobody náboženské v popředí. — Úzká základna sporu. — Právní stav v poměrech církevněnáboženských po Majestátu. — Spor o právní povaze statků církevních. — Hluboká nenávist mezi českými stranami náboženskými.

Starší naši historikové, v tom hlavně Tomek a Rezek a v souhlase s nimi v podstatě i Arnošt Denis, vidí v odboji stavovském především projev třídně sobec-

kých snah české šlechty, která své úsilí o podvrácení moci královské a nastolení nezřízené šlechtovlády kryla lží o obraně svobod náboženských. Stanoviska toho nemohl zaujmouti Ant. Gindely, který dosud nejrozsáhleji prostudoval historii českého povstání: jeho vnitřně nezájaté a proto objektivnosti zvláště schopné líčení stává se na rozhodných místech skutečnou obranou důvodových východisek hnutí — z nichž hlavním je mu spor náboženský — třeba by o schopnostech vůdců a materiálních zájmech jednotlivců netajilo nepříznivého soudu svého. Novější historiografie česká zastává snad bez výjimky toto stanovisko; sám soudím, že možno tvrditi ještě rozhodněji, než to činí Gindely, že odbojným stavům šlo především o otázky náboženské svobody a že i jejich postuláty povahy politické (na př. svobodná volba krále, jejíž předním zastancem byl, zdá se, Jáchym hr. Šlik) vyplynuly z úvah a obav církevně náboženských. Až příliš jednostranně vychováni byli a žili Čechové této myšlence a této bázni; v otázkách státoprávních nejeví bohužel začasť toho zájmu a toho porozumění, jako pravidlem na příklad Uhři. Když odboj se rozvinul v zápas stavů a krále na celé čáře, stojí ovšem i rozmnožení ústavních svobod národních mezi postuláty. Ale právě v nové ústavě, kterou smluvila vítězná revoluce s novým králem Friderichem, vidíme, jak i tu hlavní smysl nabytých nových práv politických míří k zabezpečení sebeurčení náboženského. A v Majestátu z roku 1609 dokonce vidíme, jak stavové vynucují na králi, aby je postavil spolu pod ochranu zákona o míru náboženském, platného od r. 1555 v říši německé! Zřídka kdy obavy náboženské tak nebezpečně zvracely samy základy politického rozmyslu, tradice a taktiky, jako v tomto pří-

padě. Neboť žádost evangelických stavů neznamenala nic menšího, než že Čechové mají skloniti se p o d z á k o n y říšsk o n ě m e c k é a že země česká takřka z vlastní vůle zřídá se své státoprávní nezávislosti a ústavní svobody. A žádost je tím nepochopitelnější, že zákon německý v důsledcích svých mohl znamenati pravý opak svobod Majestátu!

* * *

Je také jisto, že stavové j e d n a l i v o b r a n ě, že čelili methodické útočné taktice katolických protivníků, která sic užila jako opory některých mezer náboženských zákonů z roku 1609, jež ji formálně opravňovaly k jejímu postupu. Ale katolický útok se šířil i na jiné věci, nesrovnáváje se nejen s duchem zmíněných zákonů, ale v některých směrech nedbaje ani jasné vůle jejich. Z á k l a d n a s p o r u byla ovšem úzká a dnešní soudce sotva zhostí se otázky, stála-li za to, aby pro ni došlo k nejhoršímu. Čechové těšili se po r. 1609 (a Moravané de facto již dříve; proto také nežádali a neobdrželi Majestátu) svobodě náboženské, jaké nebylo snad nikde v sousedství. Kdežto v říši německé srovnaly se strany r. 1555 na nemravném zákoně, že náboženské vyznání státního obyvatelstva v jednotlivých zemích má se řídití vyznáním a vůlí panovníkovou a poddaný jinověrec že má pouze právo (!) se z vlasti vystěhovat — tak daleko to dopracovala slavená německá reformace; tak i tenkrát Němec neznal jiné svobody, než té, která mu byla diktována úředně s hůry — mohl v Čechách od r. 1609 každý obyvatel, ať pán či poddaný, hlásiti se k té neb oné víře beze vší překážky vrchnosti světské, a to na všech panstvích,

tedy ovšem i na panstvích, náležejících katolickým klášterům nebo arcibiskupovi. Krátce: každý měl svobodu svědomí. Ale co vnějšího osvědčování svobody této (s v o b o d y k u l t u) se týče, nebylo již pro poddané plné volnosti: tak zejména právo stavěti si nové kostely měli poddaní pouze na statech královských. Tedy: katolický držitel toho neb onoho dominia nesměl sic evangelických poddaných svých odvracet od víry jejich, ale měl právo nedovoliti jim postaviti si kostel evangelický, neměli-li ho již od dřívějšíka. Podobně se mohl zachovat evangelický velkostatkář ke svým katolickým poddaným. Jen král na svém statku stavbu nového kostela zakázat nesměl! Jak vidno, donutili stavové krále, aby choval se liberálněji, než chtěli se chovati sami. Spor vznikl o to, j s o u - l i i statky katolického duchovenstva statky královskými — to jest smí-li arcibiskup zakázat na svém panství poddaným nekatolickým, aby si zbudovali vlastní nový chrám — smí-li zakázat tedy to, co směla zakázat poddaným každá světská vrchnost katolická, vyjímaje, jak pověděno, jediného krále. Evangelíci tvrdili, že statky duchovní jsou vlastně statky královské. Měli nepochybně pravdu, ale pravdu měli i katolíci: stavové duchovní, tvrdili-li, že užívají těch statků s plnými právy panství po stránce soukromoprávní i veřejnoprávní a že není spravedливо, aby jako vrchnosti byli na tom hůře, než kterýkoli světský pán nebo rytíř katolický. Že není spravedливо, aby katolický arcibiskup nebo jezuitský řád musil strpěti, co nemusil strpěti na př. katolický pan Slavata v Jindř. Hradci!

Chyba stala se již r. 1609; otázka tato, která dovoľovala výklad tak rozličný, měla býti hned tenkrátě přá-

telskou dohodou vyřízena. Majestát na svobodu náboženskou, daný Slezanům roku 1609 po vzoru Majestátu českého (netýkal se však »české« konfesse, nýbrž přímo augspurské), pojímal výslovně statky katolických prelátů mezi statky královské, dosvědčuje nepřímo, že to tak r. 1609 mínili i čeští evangelíci i že jim toho katolíci chtěli přát. Na M o r a v ě ke konfliktu podobnému nedošlo vůbec — patrně proto, jak vypravuje S l a v a t a, že na Moravě od r. 1608 (ba vlastně již od dob Ferdinanda I.) platil zákon zemský, aby jeden každý z obyvatelův (t. j. majitelů statků svobodných) spolu s poddanými svými mohl věřiti a náboženství své svobodně provozovati, jak komu P á n B ů h poznati dá, »takže v některých městech panských v témž markrabství přes dvanáctero i víceji rozličných náboženství učitelové a posluchači se nacházeli«. Shovívavost, již královská vláda ve věcech náboženských, na př. v poměru k Jednotě Bratrské, osvědčovala na Moravě, a neústupnost, s níž se chovala (až do Majestátu) k Bratřím v Čechách, vysvětlíme snad jen tak, že v Čechách spatřovala od odboje z r. 1547 v Bratřích nebezpečí politické, na Moravě však nikoli. Poznáme ještě, v jak velké míře podléhali katolíci Habsburkové v otázce větší či menší ochoty k nekatolickým vyznáním ve státech svých úvaze o politické stránce věci.

Věcně šlo v českém sporu o nepatrnou část české půdy — asi o 4·2% všeho obyvatelstva zemského. Ak vůli těm sporným několika procentům odvážila se ohromná většina země, v právech svých náboženských s dostatek zabezpečené, zápasu, jenž dával v sázku mnoho, snad všechno! Ale i to vysvětlíme oním až chorobným zaujetím pro právo tak drahocenné, onou úzkostí, která chvěla se o výtěžek zápasu, jenž přetrval tři generace a

skončil příznivě jen díky okolnostem zcela mimořádným. Evangeličtí stavové byli si vědomi, jak neobyčejným triumfem je Majestát z roku 1609, znali zděšení, jež způsobil mezi katolíky, a stále se obávali, že katolíci se pokusí vyrvati jim nečasovou kořist. A v takové duševní náladě byli odhodláni dáti se v boj i tam, kde šlo jen o zcela malý kus, a k tomu sporný kus jejich práva.

* *

*

Pokud mohu souditi, nevyšel boj z odhodlání rozejíti se s dynastií, aniž původně (kromě snad hr. T h u r n a a J á c h y m a Š l i k a) měl takový cíl konečný. Nepřítel viděl evangelický svět český v těch, na něž dne 23. května celému světu ukázal: v několika českých ministrech královských, v Z d e ň k u L o b k o v i c o v i, v S l a v a t o v i a M a r t i n i c o v i, jejichž katolickému fanatismu přičítal nepříznivý vliv na rozhodování koruny ve sporných otázkách. Mám za to, že veřejné mínění soudilo v této věci správně: víme přece, že Z d. z Lobkovic odepřel podepsat Majestát, jež byl podepsal přece sám král, víme, že Slavata dal Ferdinandovi II. hned po jeho korunování v r. 1617 zřejmě na jevo, že neschvaluje, že se nový král zavázal v reversu korunovačním zachovávat také Majestát. I jesuité to novému králi dovolili — Slavata by byl nedovolil! I Lobkovic i Slavata byli mužové značného vzdělání a tvrdé vůle; Lobkovic víc politik velkého stylu, Slavata víc fanatik, jehož rozhled zúžovala síla jeho lásky i strannické nenávisti — jak tyto vlastnosti, užitě v službě bezmezně oddanosti k myšlence katolické, dovedly vychovávat až pověrečnou nenávist u protivníků,

poznáváme na př. z rozmluvy *Valdštejnovy* (mám na mysli nešťastného knížete *Fridlandského*) s českým emigrantem *Rašínem* ke konci září 1631. V ní nazval (na redakci zápisu působil ovšem sám *Slavata*) *Valdštejn Slavatu* a *Martinice* největšími šelmami. »Proč je ti poštili Čechové vyhazovali z okna a nevrátili jim hned kord do těla! Mrtvý pes nekouše, a kdyby nebylo těch dvou, stálo by to zcela jinak.« Český odboj byl původně jen boj Čechů s Čechy, a zdá se bohužel, že nenávisť, která v tom směru strany dělila, nebyla překonána v síle své žádnou jinou nenávisť. Na hradě pražském při scéně v české kanceláři přihlížel rozsudku nad *Slavatou*, podle všeho se souhlasem, vlastní bratr jeho! A s ním bylo přítomno šest jiných »strýců« *Slavatových*, hlásících se vesměs k *Jednotě Bratrské!*

III.

Odboj a národní společnost. — Šlechta a lid. — Oligarchie v české politice. — Bezstarostnost o veřejné mínění i o stanovisko ostatních zemí českých. — Nedostatek odvahy k nekompromisnímu vystoupení.

Přes to, co jsme pověděli o vážných důvodech, z nichž prýštila nespokojenost evangelíků českých se zemskou vládou, a o hloubce nedůvěry a zloby, jež dělila vůdce náboženských stran v zemi, zdá se přece, že to, co se stalo dne 23. května 1618 i co se stalo potom, bylo víc výronem názorů a nálad, vlastních jen některým náčelníkům stavů evangelických, názorů, jež nebyly daleko tou měrou sdíleny ostatkem nekatolické obce národní. Co se stalo 23. května i co se stalo potom, vzbuzovalo spíše

zdání, že defenestrace měla převládající neúčast nebo lhostejnost národní společnosti vyburcovati a že teprve dodatečně měla veřejnost vychována býti pro stanovisko, zaujaté několika vůdci. Ne nadarmo nařídili direktori počátkem července všem správcům duchovním, by každé neděle předčítali lidu v kostelích *stavovskou* a *apologii*, aby prostý lid »seznal pravé příčiny tohoto pozdvižení«.

Slyšíme-li ještě dnes tu a tam výklady, že revoluci způsobila šlechta, netázavši se lidu a tím že ji prohrála, je to ovšem stanovisko, jevící značné neporozumění době, o niž šlo — podobné asi neporozumění, jako kdyby někdo vytýkal, že *stavovské* vojsko na *Bílé Hoře* neopatřilo si strojních pušek. Lid, t. j. selský a řemeslnický lid po všech a poddanských městech, byl politicky trpným živlem v té době v celé Evropě (až snad na *Švédsko* a *Švýcarsko*), a nepozorujeme vůbec, že by si byl vědom, že to není v pořádku, že by usiloval o nápravu. A navrhoval-li vůdce evangelických stavů *hornorakouských*, pan *Jiří Tchernembl* nedlouho před *Bílou Horou*, aby *Čechové* se odhodlali propustiti své poddané na svobodu, plynula rada jeho pouze z úvahy, že od sedláka, zbaveného břemene poddanství, bude lze dosíci mnohem větších daní, větší finanční pomoci. Ale i v tom pojetí byla to myšlenka revoluční — neboť národem, t. j. politickým národem byla u nás, jako všude jinde, jen šlechta a svobodní měšťané. Ale chci říci, že ani v tomto národě (jenž čítal sotva 20.000 politicky oprávněných mužů mezi asi 2 miliony všeho obyvatelstva v království) byla to jen malá menšina, skupina několika politiků, která rozhodla o tom, co se stane 23. května a která radikalismem svého postupu vel-

kou většinu politického národa, jak za to mám, překvapila. Že chtěla národ před hotovou věc postavit, strhnout, a nikoliv dříve pro věc odboje připravit, vnitřně získat — v tom byla zajisté chyba a v tomto smyslu pojata nabývá výtka, že vůdci jednali bez lidu, bez ideové opory v masách společnosti národní, základu vážného. Ale i výtky s tohoto hlediska proti náčelníkům akce pronášené možno zeslabiti. Společnost česká té doby vůbec byla málo politická; dostavilo-li se na sněm něco přes sto pánů a rytířů (bylo jich celkem, nemáme-li na zřeteli víc titulovou šlechtu než skutečnou, sedící na svobodném statku, přes 1300), byla to již návštěva hojná; aristokratický sklon doby vedl vůbec k tomu, že vedení veřejných záležitostí zmocnily se oligarchické nečetné skupiny; konečně pochopíme, že úmluva o činu takové povahy, jako byla defenestrace, a pravděpodobných důsledcích jeho, vyžadovala jen malého kruhu zasvěcenců. Ostatek zdá se, že v moderních demokraciích nebývá to při rozhodování o nejzákladnějších otázkách budoucnosti národní jiné; často rozhodne jen několik mužů, někdy i mužů pochybné kompetence; lidu ponechá se obyčejně v takovém případě právo projevit nadšený souhlas.

Smíme tedy důvodně, ale i bez obvyklého tónu rozhořčené výtky mluvit o spiknutí několika náčelníků evangelické akce; spíše s výtka by bylo poznamenati, že nebylo to spiknutí sdostatek připravené a o rozsáhlá spojení opřené. Nejlepší důkaz toho je, že nic o něm nevěděla česká Morava, nic jiné vtělené země koruny české — a odpor moravského českobratrského oligarchy Karla z Žerotína může býti také dokladem, že ani mezi vůdci evangelickými nebylo shody v názoru o nutnosti nebo účelnosti pražské senační demonstrace. Karel z Žerotína

byl ovšem muž podivný. Že se brzo podařilo semknouti země koruny české a zmoci konečně i odpor Moravy, může býti snad důkazem, že hnutí pražské nepostrádalo ani v dalším vývoji svém přesvědčivých argumentů a že vůle dáti se cestou naznačenou dnem 23. května, nabyla v celé říši české převahy. Co v tom vítězství defenestrace v českých zemích bylo dílem ideového uvědomělého souhlasu a co plodem pouhé loyality, poslouchající (třebas s vnitřními rozpaky) povelu pražských vůdců a výzev situace, bude lze asi stěží zjistiti bezpečněji. A to také proto, že země nevěděla po celých deset měsíců, rozejde-li se s dynastií katolickou trvale či smíří-li se s ní znovu. Až do smrti císaře Matyáše (20. března 1619) byla zajisté situace taková, že povstali stavové císaře nadále za pravého krále a pána svého uznávali, s ním »v poddané poníženosti« listy vyměňovali, o dohodu a pokoj přímo i prostřednictvím okolních stavů a knížat vyjednávali (bez opravdové vůle, zdá se že na obou stranách, k dohodě dospěti). — zatím co vojsko české a císařské stálo v poli proti sobě a celé kraje jižních Čech hynuly pod hrůzami a zhoubami vojny. Mocný argument války, již zdvihl proti odbojné zemi císař, vychovával k odporu proti němu nejednoho z těch, kteří s odbojem nesouhlasili, v tom i nejednoho katolíka. Teprv po smrti Matyášově (zvonily mu hranu všechny zvony pražské, jako pravému králi) netajili se direktori, že korunovaného krále Ferdinanda II. za pána svého neuznají. Nejostřeji a nejplněji dovedl to formulovati hr. Jáchym Šlik. Opakoval svým saským přátelům: »Chceme konečně pomoci sobě a svým potomkům z rakouského otroctví!« Tu teprv strhuje revoluce poslední masky a počíná se boj na život a na smrt.

IV.

Němci vedoucím živlem v povstání. — Pokroky luterství v Čechách a sblížení Čechů s Němci. — Postup německví v zemi. — Německá a zněmčená šlechta. — Jak těžili z Majestátu Němci. — Rostoucí ideová nesamostatnost Čech. — Čechy bojištěm světa germánského a románského; většina Čechů v šiku germánském. — Německé zklamání. — Žaloba Martenova. — Kritická chvíle pro českou orientaci. — Možnost pokroku i v německém spojenectví.

Českou Moravu strhl český bratr Žerotín k politice králi příznivé: Moravané otevřeli dokonce zem svou průchodu vojska císařského proti Čechům. Většinou německé Slezsko podobnou žádost královu odmítlo, chystajíc se k podpoře Čechů; podobně se chovali evangeličtí stavové Dolních a Horních Rakous. Krátce: Němci šli s Čechy, když ještě Čechové s nimi jíti váhali.

Tu jsme u zjevu, jenž Čechu doby naší zdá se zvlášť nápadným. Český odboj je provázen nejen zřejmými sympatiemi Němců v zemích koruny české i v sousedství, ale často se dokonce zdá, že o odboj větší zásluhu měli čeští Němci než Čechové, že německo-český živel (smíme to již tak pojmenovati) má, zejména s počátku, vedení a že vůbec máme v té době co činiti se značným poněmčením české politické společnosti. To poněmčení není chápáno v nacionálním protičeském smyslu našich dob — i vůdcové českých Němců, jako na př. hr. Šlik, znali dobře česky a respektovali práva češtiny — ale ono přece, tkvíc ve vědomí kulturně náboženské jednoty s německým světem luterským, znamenalo ztrátu českého vědomí a šířilo panství němčiny a německví. Vskutku to byli mužové, vzešli přímo

z německého nebo takto poněmčeného prostředí, kteří měli na vývoj událostí od května 1618 vliv vynikající, ne-li rozhodující. Hrabě Thurn a Linhart Colona z Felsu, nejagilnější a nejvlivnější vůdci hnutí, byli Němci; Thurn, jenž teprv od roku 1606 pobývá v Čechách, neuměl dokonale česky; oba hrabata Šlikové byli také Němci; hrabě Jáchym Ondřej Šlik, první z těch, co vstoupili na popraviště v hrozný den 21. června 1621, choval se přímo jako náčelník luteránských Němců v Čechách, jsa při tom — což je příznačné — zároveň (vedle Budovce) duševní hlavou Čechů »pod obojí«. A se Šlikem, Thurnem a Felsem hlásili se k luterským pánům, »kteří jazyka německého užívají« nejen pan Kašpar Kaplíř ze Sulevic, ale i potomci starých českých rodin: dědic Rožmberků, bohatý Jan Jiří ze Švamberka na Vorlíku, Karel z Vartenberka na Rohozci, Beněš z Kolovrat na Petřpurce. K tomuto novému typu Poločechů Poloněmců náležel podle všeho i Vilém st. z Lobkovic na Horšově Týně, jeden z hlavních aktérů defenestrace a revoluce. Jde tu vůbec o jména, s nimiž se setkáváme jak v popředí boje o Majestát v letech 1608 až 1609, tak potom v popředí osudných událostí od r. 1617 počínaje. Okolnost, že v čele odboje jsou živly nedomáčího původu, byla zdůrazněna publicisticky již během roku 1618. Mezi direktory po defenestraci zvolenými bylo dobře na třetinu členů z rodin v Čechách novotných, německých, více nebo méně počestěných, v tom zejména mužové, kteří za zvlášť schopné platili, jako Jáchym Šlik, Martin Fruewein (a bratr jeho) a Petr Milnar z Milhauzu. Počítáme-li i Čechy, kteří se k německým luteránům přihlásili (Švamperk, Ka-

plř, Oldřich Gerstorf), vydá živel německý (ve vyloženém slova smyslu) v revoluční vládě české právě polovinu. Roku 1618 po prvé od té doby, co stavovský sněm český trval, zahajována byla jeho jednání vedle nábožné písne české také písni německou... A to stalo se tři roky po tom, co na sněmu českém roku 1615 přijat byl zákon, jenž mimo jiné stanovil, že napříště žádný cizozemec, jenž by česky neuměl, nemá býti přijat do země za obyvatele, ani do měst za měštinína — t. j. za jednoho z těch 20.000 plnoprávných státních občanů českých — a jenž vypovězením ze země hrozil těm, kdož se mezi sebou zavázali (jako prý některé osoby ze stavů), aby při shledání společném žádný jazykem českým nemluvil... Dodejme ještě, co je také pozoruhodné: bezprostředním podnětem k revoluci z r. 1618 byla křivda, která po přesvědčení stavů stala se od katolické vrchnosti obyvatelům dvou malých německých městeček na severu, Hrobů a Broumova!

* * *

Kdo vzpomene doby před dvěma sty léty, doby husitské, kdy spodním nosným proudem živelné revoluční vůle toužící po osvobození byla myšlenka národní, kdy velký duchovní zápas jevil se v praxi jako vášnivý boj Čechů s Němci, jehož výsledkem bylo také zlomení moci německého měšťanstva a německého kléru v zemi, zastaví se nikoliv bez hlubokého podivu před tou změnou fronty, ke které došlo v Čechách během dvou set let. Je známo, že o ni zasloužila se reformace Lutherova. Po celých sto let po upálení Husově stáli Čechové takřka na místě hanby mezi národy, nenáviděni jako ohavní kacíři; pochopíme, že když konečně tůž národ, v němž zloba nad českým po-

blouzením žila nehlouběji, dal za pravdu stanovisku prokletých, ano zašel dále než sami Čechové v kacířské odvaze, přihlásil se u osamocených Čechů nejen pocit radostného zadostučinění, ale i touha po vzájemném dorozumění, sblížení a pomoci. Tak vyvíjelo se přátelství českoněmecké, tak l u t e r a n i s m u s šířil se znenáhla po Čechách — nejdřív mezi německou menšinou při hranicích, čím dále však tím více i mezi Čechy, až většinu obyvatelstva českého si podmanil a staré následovníky husitských kompaktát, v jejichž odporu proti nové »německé víře« byl patrný prvek česko-národní, stlačil na minoritu víc a více hynoucí.

Méně je známo, jak nebezpečnou germanisaci země měl tento obrat v zápětí. Lutherství, chápané jako akt národního německého osvobození, probudilo teprv osobní i nacionální sebevědomí německých meršin v zemích neněmeckých, ano dalo jim nebývalou asimilační sílu. V Čechách bylo lze vlivy toho sledovat nejvíc v Podrudohoří, zejména v Loketsku a Žatecku, kde novou českoněmeckou pýchu počal spoluzakládati i hospodářský rozkvět kraje, těžícího z bohatství nově objevených rud drahých kovů. A bylo-li dřív české kacířství jakousi obranou proti vnikání cizích národů do bohaté české země, počalo se nyní znenáhla německé stěhování do Čech, a to ze všech stran. Ze zemí rakouských přicházeli Němci, vypuzení vládou pro náboženství, ze zemí saských a jiných Němci, tištění v svědomí svém ve sporu zápasících náboženských stran. Byla to šlechta i měšťané, hlavně však měšťané řemeslníci. A brzo začalo se stěhování německých sedláků do Čech (nebo ještě více: z německých Čech do českých Čech), jež lákalo především výhodné postavení českých poddaných a láce českých gruntů. My teprv nedávno ze studií Wintrových poznali jsme

s podivem rozsah této migrace německé do Čech, zejména v posledním padesátiletí před rokem 1618: poznali jsme, jak zněmčena byla Praha (zejména Staré Město a Malá Strana), jak poněmčily se Teplice, Ústí n. L., Most, a jak v části jiných měst, v tom i měst dříve ryze českých, vznikly německé menšiny.

V zemi počala se zakupovat německá šlechta, ovšem již luteránská: přišli Solhausové, Bínovové, Oppersdorfové, Rädernové, Hardekové, Starschedlové, Stubenberkové, Kurcpachové, Jendorfové a j. a ovšem i Thurnové a Felsové, nemluvě o četných rodech menšího významu nebo o tom, jak šlechta chebská a loketská (jako byli Šlikové nebo Štampachové) počala získávat půdu v ostatku Čech. Čechy ovšem od nepaměti musily strpěti vnikání cizích živlů do nitra svého. Ale kdežto uvědomělé češtví šlechty naší v stol. 14. a 15. bylo účinnou ochranou proti nebezpečí, vidíme nyní naopak, že česká šlechta, pokud své statky měla v území jazykově německém nebo i v blízkém sousedství, počala podléhati mravně posílenému německému prostředí. Jen tak lze vysvětliti, že poněmčili se Hasištejnští z Lobkovic, usedlí v Žatecku, Švamperkové při bavorské hranici, Vartenberkové na Turnovsku, že odnárodnily se více nebo méně jednotlivé linie Kolovratů, Vřesovců, Berků z Dubé, Valdštejnů, nebo znovu poněmčovaly staré cizí rody Bibrštejnů, Fictumů, nebo jednotlivé větve Gerstorfů a Kaplířů. A ještě významnější je, že tyto poněmčené nebo přímo německé vrstvy z mocnily se vedení české obce pod obojí vůbec: boj o t. zv. »českou konfessi« (byla v podstatě a u g š p u r s k o u konfessí a pan Hasištejnský poslal jí také hned k aprobaci do Wittenberka), velký boj z r. 1575, vede s energií a obratností pan B o h u s l a v F e-

lix Hasištejnský z Lobkovic. Horlivý luterán tento žil i umřel v německém území, obě ženy jeho byly Němkyně a syn jeho Bohuslav Jáchym (jenž měl ženu z rodu Rädernů) byl zněmčen tak, že i když směnil panství chomutovské za mladoboleslavské, nerozpakoval se zakládati v Mladé Boleslavi německou luterskou kolonii. V boji o Majestát je sic vůdcem Český bratr Václav Budovec, ale vedle něho jako hlavní řečník stavů pod obojí má slovo hr. J á c h y m O n d ř e j Š l i k se svou plejadou německo-luterské šlechty. A první defensoři tenkrát zvolení jsou většinou z rodin více nebo méně německých nebo poněmčených.

Vybojování Majestátu na svobodné vyznávání »české« konfesse bylo nejen triumfem české Jednoty Bratrské, nejen ziskem českých, ale i okázalým úspěchem německých luteránů v zemi. Dne 11. července 1609 byl odevzdán list Majestátu stavům pod obojí — a již dne následujícího zabrali stavové kostel svatého Kříže v Starém městě Pražském, aby se v něm Němcům dostalo kázání a bohoslužeb v německém jazyku. K prvému kázání sešlo se několik tisíc lidu. A brzo potom v r. 1611 slavili v Praze němečtí vyznavači české konfese, vskutku luteráni, položení základního kamene ke dvěma velkým kostelům — u sv. Salvátora na Starém Městě a u nejsv. Trojice na Malé Straně — oba slavnostní akty, při nichž přední úlohu hráli Thurn, Fels, Jáchym Šlik a Vilém z Lobkovic — tedy ti, kteří hráli přední roli i r. 1618 — dali pocítiti Praze, co znamená Majestát po stránce národnostní a jak vzdálili se Čechové doby Žerotínovy a Budovcovy od Čechů doby Husovy. Nešlo zajisté jen o nový stánek bohoslužby, ale i o německé školy k němu připojené, o německé gymnasium (gymnasium, které se mělo státi

jaksi teologickou fakultou pro výchovu kněží »české« konfesse), na něž povolání profesori ze Sas a jehož ředitelem stal se dvorní kazatel kurfiřta saského, dr. Hoë.

A spolu s poněmčováním měst šlo v některých částech země v neméně povážlivém rozsahu i poněmčování venkova: sám poznal jsem neobyčejný rozsah tohoto zakupování půdy poddanské německými příchozími na Kostecku — a z úvodu jazykového zákona z roku 1615 i ze Stránského varovného výkřiku proti hrozícímu nebezpečí (psán byl r. 1619) soudím, že nabylo, zejména na severu českém rozsahu nebezpečného, že jemu děkujeme poněmčení některých krajín Litoměřicka a Zatecka. Mnoho, velmi mnoho takto příchozích se počestilo, ale příliv spíše rostl, než ustával; že nebezpečí bylo veliké, svědčí právě zákon z roku 1615, i okřik Stránského i nové vydání Dalimilovy kroniky Ješínem z Bezdězí. Od XIII. století, od doby velké kolonisace německé na východě, nebylo tak silného přílivu německého živlu do naší země, jako v letech 1540—1620, tedy v době, kdy vláda i správa království byla v rukou ryze českých. A od doby Dalimilovy nezazněl na české půdě hlas, velající tak vzrušeně na poplach a tak důrazně líčící německé nebezpečí, jako byl varovný výkřik Stránského z r. 1619: »V horách a pod lesy při mezích vlasti naší vůkol a vůkol podél i na širý národ náš již pomalu jest vypíchán a vyležen, jazyk náš naprosto vybit a vytlačen, rodové starozitní, právě a vlastně čeští, v těch místech se zněměly...« Stránský položil v čelo svého alarmu citát z Dalimila, ono známé proroctví výstražné, věštící, že až německý národ v Čechách se vzmuže, že bude země česká zrazena a koruna její vzata do Němec. Dnes víme, jak podivuhodně

proroctví toto přiblížilo se pravdě, dnes známe i cestu, jíž se neštěstí připravovalo!

* *
*

Za takového stavu věci nemohla se česká společnost uvarovati ani značné germanisace své orientace duševní. Luteránská šlechta česká dávala své syny na vychování na německé akademie, povolávala německé informátory, pro kněze posílala do Vitmberku, Lipska i Frankfurtu a vyhledávala osobní vztahy k německým dvorům knížecím — Čechy se krátce připojovaly samostatně k Německu. Tam, na př. v Drážďanech, luter. šlechta viděla svou Paříž, českobratrská tíhla zase k politickým a kulturním centrům světa kalvínského — a tak myšlenky a naděje valné části našeho národa spoutány byly s německým životem a autonomie české mysli ohrožena byla patrně. A to tím více, čím skrovnější bylo její duchovní spojení s mateřskou půdou české reformace, s dobou husitskou, čím silnější byl vliv přítomnosti, ovládané vzory a myšlenkami ciziny. Kulturní prázdnota tehdejšího německého luteranismu byla špatnou náhradou za duševní bohatství doby husitské; proto také Jednota Bratrská, v níž silná mravní i osvětlná tradice české reformace nevymizela, hledala konečně opory v prostředí kalvínském, v každém směru stojícím výše než luterství, a otvírajícím cestu z Němec do Francie, Holandska i Anglie. Ale i tu chtěly okolnosti tomu, že bylo se opřítí především o německé kalvinisty. Humanistický kosmopolitismus, v němž libovali si vzdělanci té doby, usnadňoval rozličně ono oproštění od horlivě nacionálních ideálů minulosti, dávaje patrně (třebas ne všeobecně) lhostejnosti

národní ráz kulturně pokročilejšího stanoviska, usilujícího o hodnoty vyšší mravní povahy. Ale v celku třeba říci, že Čeští Bratři představují na rozdíl od zněmčilých luteránů živel česky uvědomělý (Českým Bratrem byl také S t r á n s k ý) a že v opak k vůdcům luterským staví se i starí podoboží a čeští katolíci někdy vědomě na půdu česky národní.

Ale i katolíci čeští spravovali se duchem z ciziny vycházejícím; kulturní prostředí vlášské a španělské, o něž se opírali, bylo tou dobou v Evropě svým bohatstvím a významem daleko nejsilnější. Ve středu těch románských živelů a vztahů stál d v ů r c í s a ř s k ý; nepozorujeme však, že by dvůr nebo čeští katolíci pokusili se užítí v Čechách proti pokrokům protestantismu jako populární zbraně myšlenky národní. Král sází na důležité prebendy duchovní naopak bez rozpaků Němce; s dvorem svým uvádí mnoho cizinců (mezi nimi zejména Němců) do země a přímluvy jeho ke sněmu o udělení inkolátu žadatelům týkají se většinou Němců, v tom i četných Němců protestantského vyznání. Krátce, myšlenka národní ustupuje na o b o u stranách jako živel méně důležitý do pozadí — a tak na české půdě roste a prohlubuje se zápas, v němž Čechové sami jeví se víc předními voji a bezmála nástroji dvou cizích, k srážce se chystajících světů a kultur, z nichž jedna byla v jádře svém r o m á n s k á, druhá g e r m á n s k á. Hluboká nenávist domácích českých kohoutů se nevzpírala, nýbrž spíše sama nabízela pro tuto roli — a většina české obce národní měla státi v š i k u g e r m á n s k é m. Když pak tato většina korunovala své příznání k německému vedení volbou n ě m e c k é h o krále, Fridricha Falckého, na český trůn — vzpomeňme, že roku 1615 bylo vyloučeno zákonem, aby kdo nabyl práv státního občanství v Čechách, kdo

by neznal češtiny! — nabyla česká válka i přímo silného rázu války německé: o výsledku jejím rozhodovala měrou vynikající říšskoněmecká konstelace sil, poměrů a nenávisť, a to tak, že nevyhneš se otázce, zda na Bílé Hoře neztvídila více spojená n e n á v i s t B a v o r a a S a s a proti kalvínské Falci, než pomstychtivost Ferdinanda II. nad českou rebelií.

Neboť nejnečekanějším a nejtrapnějším plodem toho českého oddání se německému světu protestantskému bylo, že hlavní evangelický stát německý, v jehož zemi vznikla reformace Lutherova, že S a s k o spojilo se — nejen z rozčilení nad povýšením Falce a rozmachem kalvinismu, ale i za bídný zisk hmotný, za kus českého státu — s císařem a vpadlo svým českým souvěrcům zrádně do zad! Nezapomeňte na to, Čechové, budete-li čísti obvyklé chvály o mravní výši německé reformace neb o n ě m e c k é v ě r n o s t i; nezapomeňte, vstoupíte-li kdy do některého z krásných měst lužických — tam shrábla vlast Lutherova jídášskou odměnu! Nic nepřekáželo saskému kurfiřtovi, že konflikt český vznikl pro ohrožené právo jeho německých souvěrců v Hrobech a v Broumově, nic fráze, které jeho dvorští kazatelé dovedli přepěkně soukatí ze sebe, fráze o evangelické věrnosti a o nouzi svědomí, od papeženců potlačeného, nic námluvy s náčelníky Čechů, jichž tichou nadějí bylo, že česká koruna nabídnuta bude (aspoň nabídnuta!) jemu! Ale nedosti na tom: i e v a n g e l i c k á u n i e, t. j. skupina spojených kalvínských knížat říšských, kupících se kolem Falce, smluvila se (nikoliv bez vlivu politiky francouzské, podporující tou dobou císaře) v rozhodné chvíli, v létě roku 1620, s katolickou ligou, vedenou Bavorskem, že bude s vojskem svým nečinně při-

hlížeti, až Maxmilián Bavorský vtrhne do Čech a vrhne se na českou armádu! Německá volba Čechů, pokud měla přinést pomoc z říše, skončila krátce konec konců německými zradami — ti, co zůstali věrně pohromadě, ti, co na Bílé Hoře stáli a bojovali, byli v jádře jen rebelové vlastních zemí Ferdinandových, spojení v podivuhodné jednomyslnosti: Češi, Němci i Uhři!

* *
*

Výklad předchozí mohl by býti jednou z úvodních kapitol Miloše Martenova dialogu »Nad městem« — a snad vzbudí tu a tam dojem, že je vědomě v tom směru pointován. Čtenář Martenův rozuměl by po mém úvodu lépe přetrpké žalobě Allanově, jeho udivené otázky k Čechům předbělohorským: Proč jste se zpronevěřili určení, jež dáno bylo vašemu národu v díle dob? Proč vymknuli jste se z řádu, v němž jste stáli? . . . Mystická, rytířská kultura obródné doby gotické, přichozí z románského západu, vám dala v 14. a 15. století vítězný a radostný vzrůst — proč jste se odvrátili od románského zřídla života o dvě stě let později, kdy nová vlna obrozené gotiky, kdy vítězná kultura baroku byla by vaší duši dala novou horoucnost a sílu? Proč jste se spojili proti harmonii, kázni a jasnosti románské kultury s cizotou protestantské negace, proč nečelili jí kladem národní vůle, slovem života? Vykrváceli jste se za německý protestantismus! Aby postavil hráz vítězně protireformaci a za ní kupčil skrytě se zájmy pramálo náboženskými, zneužil protestantismus vaši již zakalené tradice, vaši rytířské lehkověrnosti, zneužil odboje a vzdoru, jež jsou vám

vrozeny — aby na konec »zapomněl« chytře na národ, který se pro něj dal všecek, krví i duchem . . .

* *
*

Rozumíme dnes více než kdy jindy této žalobě, ale nemůžeme jí dáti za pravdu tak, abychom ortel viny v jejím smyslu pronesli nad původci českého odboje. Jsou tragické viny, za něž nenesou odpovědnosti jednotlivci ani časově omezené doby; jsou příčinné souvislosti, jež vyražejí soudci z ruky mravní měřítko a dovolují jen vysvětliti a — politovati. Kritická chvíle pro českou orientaci světovou nebyla v době Budovcově a Thurnově, ale bezmála před sto lety, v prvých srážkách luteranismu se starým husitstvím; později mnoho, velmi mnoho záleželo na tom, jaké moci v českém prostředí nabude a v jakém směru jí užije Jednota Bratrská. Nemohu zde těžkou otázkou tou se obírat, aniž rozvíjeti celý problém, nadhozený Martenem. Jisto je, že neštěstí počalo se již bezmála před stoletím, když německá víra vstoupila do země, a že nyní, před r. 1618, bylo již zcela nemožno strhnouti vývoj v jiné koleje, tedy nejíti s Němci a nedoufati v ně; chyba byla nepochybně jen v tom, že vůdci odboje posuzovali situaci příliš s důvěrou souvěrců a méně s opatrností politiků. Ale i to je důkazem (jako jejich všeho národního sobectví prosté oddání se německému přátelství), jak zájem náboženský přemáhal u nich všechno, i výstrahy rozumu.

A konečně: i předpokladem žalob Martenových a žalob jemu podobných je — Bílá Hora! Máme všechno právo domýšleti se, že kdyby jí nebylo, že by česká společnost, a to spíše dříve než později, našla pravou cestu.

Léta bezprostředně před r. 1618 dávala, zdá se, dobrou naději v příští utěšenější rozvoj českého duševního života, slibných talentů přibývalo, reakce proti germanisaci, která ohrozila zemi v posledním století, hlásila se důrazně, jak patrná nechuť české Prahy proti německé luteránské tvrzi u sv. Salvátora, jak zákon z roku 1615, jak Stránský, Ješín i Slavata dosvědčují, a byla by jistě přešla znenáhla k protiútoku. A i v nezměnitelném již prohlášení se Čechů pro svět germánský kynula naděje, že svobodný rozvoj Jednoty po roce 1609 a cesty kalvinismem a novou dynastií otevřené do Nizozemí a Anglie budou s to, aby Čechy vedly přes německá chudá pole k vyšším kulturním vzorům a spojením. Katastrofa bělohorská, která nás násilím podrobila románské kultuře, vytrhla jedním rázem tyto pravděpodobné další stránky vývoje z knihy dějin. Stojíme ovšem opět před otázkou: musil český odboj, za těch nadějí, aliancí a okolností, v nichž byl podniknut, skončiti Bílou Horou?

V.

Čechové mohli nadíti se úspěchu. — Omyly jejich politiky. — Vliv hledisek náboženských. — Podmínky pro české »Rakousko«. — Dlouhotrvlost války a slabost finanční. — Zmaterialisování společnosti. — Nedostatek vůdců. — Převaha románského prostředí. — Charakteristika Pěčkova. — Závěr.

Otázka je nesnadná, zvouc mnohonásob k výkladům o příčinách české porážky i k úvahám, pokud náčelníci odboje mohli nezdary předvídati, nebo pokud je zavinili. Nesmíme však zapomenouti, že historik nemá v každém

případě práva stavěti své pravidlem dokonalejší poznání, jehož nabyt o motivech, snahách a silách v boji zúčastněných stran, vyčítavě před oči těm, kteří stáli v horku zápasu a nemohli souditi tak jistě a prohlédati budoucno. Máme příklad v současné válce — jak jinak by byla připravena, jak jinak vedena, kdyby původci a účastníci měli zkušenost čtyřletých dějin jejich! Pravděpodobně by nedošlo k ní vůbec! Na čem záleží, je asi toto: Můžeme hájiti stanoviska, že strůjci odboje mohli věřiti, že v boji, jež zahájili, jsou daleko větší vyhlídky úspěchu na jejich straně a že porážka je velmi pravděpodobna. Vyložil jsem, že ponechali si přes násilí z 23. května možnost, s korunou se dohodnouti — dali-li konečně, skoro po roce, přednost roztržce úplné, učinili to také v přesvědčení, že převaha v boji bude na jejich straně. A toto přesvědčení, podle zkušeností a nadějí, s nimiž do boje vstupovali, mohli právem míti. Situace zdála se jasnou a jednoduchou: s Čechy půjdou stavové všech zemí králových a moc ta stačí sama, aby čelila silám císařovým i s jeho španělskou pomocí; protestantské Německo pravděpodobně přispěje přímo, v nejhorším případě zabráni zasáhnutí katolické ligy ve prospěch císařův.

V této bilanci budoucího vývoje nezdálo se býti nic upřílišeného, a ona patrně, spolu se vzpomínkou na úspěch zbrojného vystoupení stavů v letech 1609 a 1611, naplnila zemi dostatečnou důvěrou a spojila daleko největší část národní společnosti, v tom i mnohé katolíky, pod poslušenstvím revoluční vlády. Důvěra v svornou pomoc všech zemí Matyášových, po případě jejich evangelických většin, také nebyla — až na osudný odklon Moravy v prvním roce války — zklamána: již r. 1619 stvořila situace, ve kterých kynulo Čechům vítězství zcela blízko.

Dnes vidíme jasněji, že chybou direktorů bylo, že tento nejpirozenější základ své politiky, spolek na život a na smrt s evangelickými stavy zemí Matyášových, nefedrovali od počátku s větší energií, že nejednali rychle a důrazně, dávajíce, jak se zdá, v nadějích svých více přednost slibům, přicházejícím ze západu, zejména z kalvínské, rozhodně protihabsburské Falce, a věříce zpozditě, že zájem mravně náboženský bude i u německých dvorů spásnou protiváhou proti svodům bezohledně sobecké (a ostatek malicherně intrikánské) politiky.

Není pochybnosti, že tu směr a cíl neurčovaly politicky prozíravé hlavy, ale hlavně sympatie a předsudky náboženské, živě vyvinutým klerikalismem vůdců i jejich duchovních povzbuzovatelů. Jako němečtí luteráni toužili po českém kralování saského kurfiřta (nota bene opilce prvního řádu), tak Českým Bratřím jevila se nejbližší volba mladistvého kalvínského knížete z Rýnské Falce, za nímž, jak se zdálo, stojí německá evangelická unie a tchán jeho, anglický král. Jak zklamaly obě tyto naděje a jakou ironií při všem bylo, že jediný kníže protihabsburský, jenž Čechům brzo poslal pomoc vojenskou, a to pomoc dosti vydatnou a dobře vedenou, byl románský a katolický vévoda Savojský Karel Emanuel!

Naproti tomu politika, založená na reálných podmínkách, politika zbrojné konfederace zemí koruny české s Dolno- a Hornorakušany a posléze i Uhry, k níž byly základy dávno položeny, především společnou obavou náboženskou, slibovala velikou politickou budoucnost právě Čechům: země koruny české měly se státi jádrem a hlavou nové velké organizace států právních, jež by pravděpodobně obsáhla všechny země domu Rakouského v našich končinách ležící a jež by

v dohodě všech hlavních národů jejich, v dohodě založené na pevném poutu silné idey mravní, přemáhající rozdíly ras a krajinských zájmů, založila všem zúčastněným svobodnou a silnou budoucnost. Tak by bylo vzniklo nové Rakousko (třebas by nemělo tohoto jména), snad velké rakouské Švýcary, po kterých toužili tenkrát národové našich zemí, kterých se však bála dynastie. Ale hlavou soustátí by nebyla Vídeň, nýbrž Praha! K tomuto útvaru pracovala doba — a na Bílé Hoře, kde formovala se proti plukům katolickým ne pouze fronta česká, ale lze říci i rakouskouherská, rozhodnuto bylo o větších věcech než pouze o neštěstí Čechů! Kdyby se byly uskutečnily tyto sliby budoucnosti, t. j. také kdyby k zmaru jejich nepřispěly říšskoněmecké zrady a mdloby, soudili bychom nepochybně příznivěji o tom, co jsme nazvali německou orientací českého života v době předbělohorské nebo co lze nazvati anacionalismem doby: shledali bychom snad, že nepřinesla hanbu a zkázu, nýbrž že založivši pevný spolek mezi Němci a Čechy a otvírajíc důvěryplný přístup i Uhrům, zasloužila se vynikající měrou o vítězství. Neboť národní síla a sebevědomí Čechů by i potom dovedly najíti cestu, aby uvarovaly národ pokroků germanisace.

* *
*

Čechové byli na Bílé Hoře poraženi nikoliv Ferdinandem II., nýbrž Maxmiliánem Bavorským. Bavorský vévoda Maxmilián má mnoho povahových vlastností pozdějšího Pruska. Maxmilián dlouho se zdráhal, ale pak zajistiv si aliance, peněžité podpory a odměnu, připravil se dokonale vojensky a vedl ránu smrtící. Právě

še, že Čechové kapitulovali hanebně po jediné, krátké bitvě. Ale nezapomínejme, že jí předcházela víc než dvouletá válka. Na válku tak dlouhou český stát a česká společnost té doby nestačila. Čechům mohl dáti vítězství prvý rok války, kdyby aliance se stavy ostatních zemí Matyášových byly včas smlouveny a rázně využity — v té souvislosti opět namítá se myšlenka na osudnou politiku pana Karla z Žerotína. Žerotín byl pro revoluci proti legitimnímu králi r. 1608, když k ní sváděl rakouský arcikníže, ale zavrhoval revoluci r. 1618, když jí chtěli českobratřští souvěrci v bratrské české zemi! Na válku dlouhou nestačil český stát především finančně. Doba znala jen jedno cenné vojsko: žoldněřské, a to stálo neslýchané peníze, neboť platy mužstva musily býti veliké, platy důstojnictva kavalířské. Rok, snad dva, bylo by to lze s pomocí konfiskací (direktoři zkonfiskovali řadu statků svým katolickým protivníkům v zemi) vydržeti, ale dále bez velké cizí podpory to bylo nemožno. Nad to stát se svou sousedskou stavovskou sřávou, s málo disciplinovanou šlechtou, zvyklou plniti nedbale veřejné povinnosti a zejména nedbale povinnosti berní, nedovedl postihnouti s dostatek pomocných sil i tam, kde se jich nedostávalo.

Ale na de vše chybělo ducha, ducha, který by odhadl nebezpečí, dal vzněcující, propagační sílu, učil obětování a vytrvání. Snad přispělo k tomu poněkud, že mnozí viděli v odboji dílo vysoké stavovské diplomacie, jehož nutkavých pohnutek mravních a jehož zájmu celového nepostřehli nebo neuznávali. Ale tato okolnost tuším, padala jen v druhé řadě na váhu — hlavní bylo, že společnost byla tak zmaterialisovaná, zlenivělá, jako snad nikdy v našich dějinách. Jaký to rozdíl

proti době husitské! Tam společnost národní ve všech svých vrstvách, uvědomělého sedláka nevyjímajíc, chvějící se touhou činu i oběti; společnost skrz na skrz bojovná, typ hrdiny i mučedníka v tisícerých variacích — zde národ duševně zpohodlnělý laciným blahobytem, ideálům světského i duchovního rytířství, jež byly slávou předků, slovy snad, ne skutkem sloužící, štítící se vojny a prolité krve a víc než kdy jindy opatrující pečlivě své dobré bydlo. Je neuvěřitelné, čteš-li, co Čechové 16. stol. denně snědli, co piva vypili (o Němcích se tvrdilo — užívám masivního výrazu, době vlastního — že nemají soupeře v chlastu, a Češích, že v žraní), nebo sleduješ-li, co mladých šlechticů dovedlo pro naděj bohatství pojmuti za choť starou bohatou vdovu, co jiných pro naděj kariéry změnití náboženství!

S tímto materialismem pojí se přirozeně celkem chudý život kulturní — a i ti, kteří vynikli nad prostřednost, překvapují pravidlem víc šíří své produkce než její hloubkou. Vůbec všude vládne linie horizontální, plížící se blízko země: ta tam je doba gotických věží, letících k nebesům: Pardubice a Brandýs jsou modní, časové zámky, ne Bezděz nebo Karlštejn. Žirná, tučná rovina v kraji, ne vzorný romantický štít horský. Hmota vítězí krátce nad duchem, takže se nevyhneš otázce, odkud hluboká vroucnost náboženská této periody? Ale i tu vnucuje se pochybám kus vysvětlení: zdá se, že Pána Boha měli také proto, nebo z velké části proto, aby, kde potřeba, nahradil jejich neschopnost činu, aby pomohl, kde nechtělo se člověku, aby si pomohl sám! Nevím, nekřivdím-li předkům našim takovýmto výkladem, ale vnucuje se často, vidíš-li bezradnou schoulenost té doby, svíjející se v modlitbě před Hospodinem,

i tam, kde by jistěji pomohl čin, čin nelekající se oběti krve nebo statku.

* *
*

S tím vším souviselo, že nebylo mužů, kteří by dovedli býti opravdu vůdci. Bylo by snadno pokusit se o lacinou kritiku předáků české revoluční vlády. Tím snazší, že víme, že dílo jejich skončilo katastrofou. Soudím, že výběr jejich nebyl nijak tak špatný, aby předem kšpěch vylučoval. Byli mezi nimi mužové vši úcty hodní a vlastenečtí v nejlepší smyslu slova, na př. *Budovec*, politický vůdce Jednoty, tou dobou ovšem již starý a ustupující cele do pozadí za obratným *Slíkem* a za agilním, neúnavným, ale i nerozvážným a nerozpačným *Thurnem*. Není však pochyby, že strana protivná měla v hlavním štábu svém muže větších schopností, většího rozhledu a tvrdší vůle, v tom z Čechů zejména *Zd. z Lobkovic*. Byla v tom prostě převaha kulturně i tradičně vyšší stojící společnosti románské, byla v tom i jará radostná síla obrozeného katolicismu, dávajícího se na cestu bezohledného vývoje. Tato společnost, vyšlá v podstatě z vlašského kulturního prostředí, dovedla sic také strávit hodiny na modlitbách, ale argumenty moci vládla, nejenom díky svým větším hmotným prostředkům, mnohem dokonaleji a uměla pro větší slávu boží býti naprosto nevybíravou ve volbě prostředků. Ti tam daleko v Čechách, co tohoto kulturního střihu, jenž byl módou nejvznešenější společnosti, ještě nedorostli, ti posedlačení čeští zemané, jimž nepochopitelný byl kult skvělého tyрана a obdiv násilných praktik jeho, nestáli proto v očích italských kavalírů vysoko. Ti dívali se na Čechy jistě s patra, a z je-

jich to nazírání na věci a lidi pocházejí asi úsudky nebo nadávky à la »tölpische böhmische Janků«, jak to jednou řekl *Valdštejn* o české šlechtické mládeži.

* *
*

Není nezajímavé, že kritiku české společnosti, s lecčím, co právě pověděno, se shodující, máme od vrstevníka jejího, nadaného a bystrého (ač ve své jedovaté nenávisti k české revoluci jakoby na své češství zapomínajícího) satyrika *Michala Pěčky*, měšťana staroměstského; byl v únoru 1619 jako Čech vlasti zpronevěřilý vypovězen ze země. Čechové, tak asi vykládá ve svých latinských verších *Pěčka*, chtějí napodobit své předky husitské, ale nemají ani jejich síly, ani jejich odvahy, ryzosti, moudrosti, udatnosti, ani jejich válečného umění. Vše u nich jest jen zdánlivé, klamavé, i nadšení, i rozhorlení; přijde-li do tuhého, jsou nerozhodní, kolísaví a váhaví. Mají pro své tužby jen mžikové nálady a prchavou vůli. *Kdo chce svobodu, musí míti peníze, železo a nervy*. Čechové rádi by si hráli na veliké muže a zatím nejlepší Čech jest sotva prostředního nadání. Povstání české je přímo k smíchu — jako kdyby kráva chtěla napadnouti tygra . . .

Tato líceň českého prostředí nanáší barvy silně, stojíc již pod dojmem *Bílé Hory*, kde *Ferdinand* »železnou rukou rozbil českou pohádku«. Soudím však, že odečteme-li díl toho, co upřílišila nenávistná tendence a vědomí o zničující české porážce, zbude mnoho pravdy, a to snad nejen pro minulost, ale i pro přítomnost.

Otázka, proč podlehlí naši předkové, bude se vraceti znovu a znovu a řešení její nejednou bude se musit do-

tknouti problému národní schopnosti a zdatnosti vůbec. Nebezpečí, abychom při tom předkům našim neukřivdili, je nemalé. Neboť konec konců stojíme vždy pod sugescí dojmu: Jsi vinen, neboť jsi podlehl! Ex eventu fama! A jakkoliv rozum náš nedovede se uzavřítí poznání, že úsudek o společnosti, jež povstání vedla a způsobila, musí vyznít celkem nepříznivě, praví nám srdce naše, že není možná odvrátit se od ní chladně a cize a spokojit se jen kletbou nebo indignací. Cítíme bezděky, přes dálky století, že tu jde o krev z krve naší, o českou touhu i o českou vinu — a to i v tom případě, kdybychom připustili do značné míry, že o zkázu národa má velkou zásluhu četa cizích uchvatitelů, která zmocnila se duše jeho. Nemůžeme zapomenouti, jak děsné neštěstí uvrhli vůdcové odboje na svou vlast a na své potomky, ale máme také na paměti, jak nejedni z nich dovedli statečně umírat — a to nejen na popravišti, ale i na nesčetných bojištích dlouhých let, na něž je postavila potřeba a naděje odvety. A i ono dobové hodnocení národů a kultur, o němž jsme výše slyšeli, nesmí nás mýlit, abychom si neuvědomili, že vnějšími kulturními prostředky a vnitřní disciplinovaností chudší společnost našich zemí, již měřiti se bylo s mocným soupeřem, bojovala a podlehla konec konců za zásadu mravního sebeurčení, tedy za princip svobody. Jakkoli rozdílné vlivy a motivy nabyly účasti v české vojně, a jakkoli chabě a nešťastně byla vedena, je ona a zůstane v jádře svém plodem obavy před násilím mravním, aktem obrany proti metodě násilné protireformace, vtělené ve Ferdinandu II. To pak musí konečně rozhodovat o mravním a tím ve vyšším smyslu i o kulturním hodnocení stran. To jest: na Bílé Hoře nezvítězila kultura

vyšší. A jakkoli vysoko potom vznesly se kupole barokních kostelů a honosné fronty barokních paláců v pokatoliceňské Praze, vítězný postoj jejich nemohl nikdy zaplašiti památku slz a krve, jimiž v létech hrůzy naplnil brutální vítěz znásilněnou zemi.

VI.

Komenského »Truchlivý«. — *Víra v zázrak místo ve vlastní přičinění.*

Uprostřed světové války vyšla knížka, v níž jako snad v žádné jiné na celém světě stýská si, žaluje a zoufale se vzpíná bolest, nekonečná bolest, že Bůh dal podlehnouti v Čechách kultuře vyšší, podlehnouti těm, kteří se přidrželi pravdy boží, a že vítězstvím, slávou a rozkoší obdařil bezbožné. Je to řada výlevů Komenského, vydaná B. Součkem pod názvem »Truchlivý«. Čtyřikrát za strastného života svého chopil se Komenský pera, aby se vypořádal s tou neodbytnou, znepokojující otázkou, která vedla religiositu jeho na samý sráz propasti, t. j. otázkou, proč Bůh dopustil záhubu na obec věrných? — neboť namítala i pochybnost, zda je Jednota opravdu pravou církví Kristovou a zda je vůbec spravedlnost boží. Sepásání Komenského, nasycené dikcí starozákonních proroků a žalmistů, má převahou formu dialogu mezi Komenským na jedné a mezi Rozumem, Věrou, konečně samým Kristem na druhé straně — místy, zejména v myšlenkové pátce Komenského s Kristem, nabývá tento slovní zápas neobyčejné dramatické účinnosti. Tato dramatickost roste četbou, postihujeme-li, že čím více roste utrpení těch, jejichž při před Bohem zastává

Komenský, tím skrovnější naději záchranu skýtá Bůh. R. 1622 dává Komenský ještě Kristu přísahati, opravdu přísahati, že pomstí pohanění lidu svého: »Již přichází den pomsty mé, abych svrhl na zem nevěstku opilou krví svatých mých. Nebo přivedu proti Babylonu shromáždění národů velikých zemí půlnočních, kteříž se shromáždí proti němu a dobudou ho... Potru toho pyšného a odejmu jeho jeho s šíje národů...« Ale r. 1624 již Kristus zaslíbení tak určitého neopakuje, ač pomoc ještě slibuje; odboj rozumu i srdce, jenž hlásí se v Komenském pro nepochopitelnost tajemného úradku božního, dusí radou: »Přestaň býti sám svůj a odevzdej se mně... Přestaň mozkem svým činiti rozdíl mezi štěstím a neštětím... Zavra oči, věř!... Odejdi a stůj v losu své m!...« A ve výlevu posledním (1660), zahájeném hrozbou nelítostné zkázy z Amose proroka, zní již hlas Komenského zcela beznadějně: jediná útěcha, která smutek resignace proniká, je v myšlence: I bude náš pád jiným ku povstání a umoření seménka našeho jiným k životu...

Zde nepromluvila již síla naděje, jež ještě v »Kšaftu« (1650) přemáhala vítězně útok bolesti. Tak vyčerpala se během čtyřiceti let utrpení a marného čekání i víra v zázrak. Ona je vždy nadějí slabých a zoufajících. Zdravý a silný věří v sebe, spoléhá na svépomoc, na vlastní přičinění!

Živá víra Komenského jako by nepoznala tohoto stanoviska. »Nechci, aby lid můj silou ruky své chlubit se měl,« poučuje jej Kristus jeho — »nebo k neúctě jménu mému to jest, když místo ramene mého rámě lidské za podporu mého království se staví... Pláč a slzy jsou nejjistější zbraň církve mé...«

Je to jako návrat k počátkům Jednoty... Zda nepřispěla i tato nauka k tomu, aby lid, ozbrojený jen pláčem a slzami, opuštěn byl také Bohem svým? Jak ještě poznáme, není možná zrovna Komenskému adresovati vyčítavou otázku tohoto druhu. Jeho resignace je jen chvilková. Ale třeba opakovati, že většina naší společnosti národní byla dokonaleji vychována k odhodlání, poručiti svou věc Bohu, než přičiniti se o ni přímo, aktivním úsilím vlastním. A když po bezmála třech stech letech splnily se prosby a věštby Komenského, byl to zázrak či plod vlastního přičinění, jenž nám dal svobodu? Řekl bych, že to bylo obojí...

ČÁST DRUHÁ.
PO BÍLÉ HOŘE.

Jen několik dní dělí nás od druhého výročí naší mladé svobody — a za několik dní dalších vstoupí mezi nás tři sta leté výročí Bílé Hory. Tak potkávají se budou oba tyto velké dny vzpomínkové, den zničení a den znovuzrození, co rok v českém podzimu, aby každý svým způsobem promluvily k českým srdcím. Při tom den bělohorský bude nadále shromažďovati hněvy proti tyranii, proti vítězství fanatismu a duchovního násilí, ale zazní doň zároveň výkřik radosti ze dne 28. října, ohlašující, že okovy Bílé Hory jsou rozbity, rozbity, doufejme, úplně a trvale.

Po bezmála tři sta let před tím drala se do výročí bělohorských nejednou žádostivá touha po tomto výkřiku radosti, kmitl se nejednou bláhový sen o 28. říjnu — v tom smyslu je i tento svátek tak starý, jako jubileum bělohorské. Vnitřní vztah obou dat, tak časově od sebe vzdálených, s dramatickou protivou Zkázy a Triumfu, ovládati bude trvale české dějiny posledních tří století; temný stín Bílé Hory bude vždy účinným kontrastem k jasu 28. října, k svátku osvobození.

Na Bílé Hoře dostali jsme se pod kola osudu, stali se bezmocnou kořistí domu Rakouského, ztratili své sebeurčení státní, národní, mravní; dne 28. října jsme se věkových pout zbavili — to je tak zhruba myšlenka, jíž spojujeme navzájem obě velká data, mezi nimiž leží tři dlouhá století. Historik, jak poznáme, bude moci konstatovati, že tato filosofie nesrovnává se ve všem se skuteč-

ností, jinými slovy, že kryje se s pravdou v celkovém přehledu vývoje, ne však hned od počátku.

Bílá Hora má podivuhodnou vlastnost dnů zvláště osudových, že nepřestala na zkáze, již při svém vstupu v dějiny způsobila, ale že zloba její rostla a mnohonásobila se s pokrokem času. Kdo jí chce porozumět lépe, musí rozeznati to, co původně chtěla, od toho, čím se stala později vlivem okolností. Thematu tomu náleží několik kapitol následujících, seznamujících zhruba s následky, s dílem Bílé Hory v našich dějinách.

I.

Bílá Hora nezničila samostatného státu českého. — Český král měl získati, co ztratili čeští stavové. — Jak osekána práva sněmů českých. — Stavovský stát zůstal. — Poměr moci královské a stavovské před Bílou Horou. — Omyl o pohrokovosti ústavních změn pobělohorských. — Zisk panstva, oslabení měst a rytířstva; útisk sedláků. — Vítězství románského ideálu. — Nová obec stavovská. — Názor doby na ústavní převrat v Čechách. — Vývoj k rakouské monarchii.

Předem třeba zdůrazniti, že Bílá Hora nechtěla vyvrátiti samostatnost českého státu, aniž vědomě zakládati nějaké Rakousko. Bílá Hora byla soubojem mezi dvěma českými králi — žádný z nich nebyl, pravda, Čech — vítězem mohl býti pouze jeden z nich, jen český král. Vítěz byl ovšem zároveň císařem — ale byl si vědom toho, že ve sporu nejde o zápas mezi císařskou mocí římsko-německou na jedné a královskou mocí českou na druhé straně, nýbrž o zápas mezi legitimním

králem v koruně české a králem dosazeným rebely. Vítězi nemohlo vstoupiti na mysl bráti v pochybu státní osobnost koruny české také z toho důvodu, že musil věděti, že český stát je hlavním základem moci jeho jak vůbec, tak zejména v říši německé, a že je zájmem jeho i jeho rodu, nedopustiti zmenšení jeho privilegovaného postavení v říši. Vítěz byl zároveň pánem a l p s k ý c h z e m í r a k o u s k ý c h a králem u h e r s k ý m (což však znamenalo, že z Uher mu patřilo vskutku jen Slovensko a Chorvatsko) — ale byl dalek myšlenky, založiti ze všech těchto zemí nový celek státoprávní a proměnit země české v provincie jeho. Vyložil jsem již výše, že po federaci »rakouské« toužili spíše evangeličtí rebelové zemí jeho a že se jí bála dynastie. Myšlenka rakouské říše vyvíjí se teprve o sto let později a vítězí znenáhla v době myšlenkově jinak uzpůsobené. Románské psychologii doby renaissanční bylo povržení královského českého majestátu ještě myšlenkou zhola cizí, nepřijatelnou.

Co chtěl tedy vítěz bělohorský v ohledu státoprávním? V podstatě nic více, než zvrátiti dosavadní mocenské poměry uvnitř státu českého, konkrétně řečeno osekati ústavní práva politického národa českého a největší díl moci a vlivu vyhraditi samotnému českému králi. Co ztratil český politický národ, event. hlavní ústavní orgán jeho, jímž byl sněm stavovský, to měl získati český král. Tento přesun moci v státu českém uskutečněn byl novou oktrojovanou ústavou, zvanou »O b n o v e n ý m z ř í z e n í m z e m s k ý m«, kterou po mnohých poradách (k nimž přibíráni byli nota bene i rádcové ze zemí rakouských a z říše), vydal vítěz v Čechách r. 1627, na Moravě 1628. Vydal ji teprve tenkrát, když zdálo se, že vítězství bělohorské je zajištěno i vítězstvími nad ne-

přáteli císařovými v říši a když bezmála sedmileté trestné období, v němž bezpříkladná despotie zvracela v dobyté zemi poměry od základu, připravilo půdu pro nový zákon »milosti«.

Hlavní změna jím přivoděná záležela v ustanovení, že stavovský sněm nemá míti napříště zákonodárné iniciativy, t. j. že smí jednati jen o věcech, jež mu král k rozhodnutí předloží. Rozumělo se však při tom, že královské žádosti o svolení stavů k berní zemské budou předkládány sněmu v témže rozsahu jako dříve. Bylo připomenuto ovšem výslovně, že stavové své svolení nesmějí spojovati s podmínkami, cílicími k obmezení moci královské. Co stanoveno vedle toho (hlavní bylo, že zdůrazněna dědičnost českého trůnu, takže přestalo dosavadní »přijímání« krále, ministři čeští — t. j. nejvyšší úředníci a soudci zemští — měli přísahati napříště jen králi a nikoliv i stavům; od soudů šlechtických dovoleno se odvolati ke králi, a zákonodárství o šlechtickém právu soukromém vyhradil král sobě) bylo sic také důležité rozličně a znamenalo ztrátu starodávných, v sousedství většinou zcela neznámých svobod, ale neohrožovalo svobod českého státu a obyvatelů jeho v ničem tak vyzývavě, jako ustanovení, že sněm stavovský nemá míti žádné iniciativy zákonodárné. Ale i toto těžké obmezení zpola padlo v novele k obnovenému zřízení z r. 1640: odtud mohly sněmovné český a moravský (se svolením zástupců královských na sněmu) raditi se a snášeti o »menších věcech«, které by se nedotýkaly práv královských.

* * *

*

Lze proto říci, že český stát stavovský proměnil se ve stát s absolutní mocí královskou? To by bylo nepochybně řečeno příliš mnoho. Novou ústavou se rozsah neobmezené moci královny zveličil podstatně, ale sněmům zůstalo staré hlavní právo jejich, povolavati berně zemské, právo, jež v praxi musilo vyvinouti se v pramen jisté moci a nemalého vlivu. A co hlavního: stavům zůstaly všechny dosavadní úřady a soudy zemské, t. j. skoro veškerá moc správní a soudní v zemi; král vládne i nadále jen se stavy a skrze stavy. Co to znamenalo, pochopíme plněji, známe-li důvody Marie Terezie pro vyvrácení státu stavovského. Stát stavovský vskutku nebyl (jak mnil na př. Rezek) vyvrácen na Bílé Hoře, nýbrž trvá až do doby tereziánské. Možno dodati, že české sněmy stavovské v té době scházejí se každého roku a zasedají mnohem déle a pravidelněji, než v době předbělohorské, a že na vývoj života státního působí v některých směrech soustavněji a účinněji než dříve.

A abychom ústavním změnám pobělohorským porozuměli lépe, třeba znovu zdůrazniti, že také svobodu Čechů předbělohorských nesmíme si představovati na způsob novodobých svobod konstitučních. V ústavě české nechybělo sic podmínek k tomu — víme již, že ministři čeští byli zavázáni přísahou nejen králi, ale i zemi, a pojem koruny české jako symbolu mocenského, králi i stavům nadřaděného, stlačoval i krále na služebníka idey státní, takřka v moderním pojetí věci. Ale ve skutečnosti ponechával stát stavovský velmi rozsáhlé pole absolutnímu rozhodování královu, ve skutečnosti vidíme na př., že čeští stavové byli po celá desetiletí bezmocni proti králi v úsilí, k němuž soustřeďovala se

skoro všechna jejich snaha: v boji o dosažení náboženské svobody. Kdyby nebylo rozvratného boje v samé rodině panovnické, nebyli by pravděpodobně Majestátu z roku 1609 vůbec dosáhli! Čím vyložíme ten rozpor mezi malomocí skutečnou a velkou pravomocí ústavní? Soudím, že vysvětlení třeba hledati v tom, že ústavní psychologii doby bylo zcela cizí pojetí státu v konstitučním smyslu, na př. 19. století, že stavové byli ovládáni běžným názorem doby o poměru moci královské a stavovské, podle něhož králi náleží moc veškerá a stavům jen ta, která jim byla zvlášť povolena privilegiem královským. V praxi, jak vidíme znovu a znovu, není jejich politika nesena snahou domoci se spoluprády, spolurozhodování s králem ve všech záležitostech veřejných (věci důležité, i nejdůležitější, na př. zahraniční politika, ponechávají se stále svobodnému rozhodování královu, jiné jeho zákonodárné iniciativě), nýbrž rozšířiti dosavadní na privilegium založený rozsah moci stavovské novými privilegiemi, v státě králově a po případě proti němu vytvořiti stát stavovský (lépe řečeno: státy stavovské; kolik zemí, tolik stavovských korporací, tolik podstátů). Stavové čeští dospěli v této politice opětovně až k aliancím se stavy zemí sousedních, k postavení vlastního stavovského vojska, k uchopení nejvyšší moci, konečně k revoluci. Vítěz nechtěl v podstatě nic jiného, než takovýto výklad stavovských svobod znemožniti; stát stavovský sám, donucený ovšem k poslušné spolupráci se státem královým, mohl a měl zůstat.

* * *

*

Zesílení absolutní moci panovnické bylo tenkrát pro k r o k o v ý m h e s l e m, jež postupovalo vítězně z Francie a Španěl do ostatní Evropy. Zápas o ně byl by sveden nepochybně v státě českém i tehdy, kdyby byla vítězství obdržela dynastie falcká: i tu dříve či později by byla musila býti řešena otázka, zda pánem ve státě je král, či stavové. Někteří naši historikové (T o m e k, R e z e k) jsou velmi příkrými soudci stavovské politiky předbělohorské: vidí v ní jen snahy třídně sobecké, jež kryly se lží o obraně náboženství a vlasti, vidí v ní touhu po šlechtické republice, po úplném podvrácení moci koruny; Tomek zejména spatřuje v restauraci moci královské po Bílé Hoře čin po z e h n a n ý, jež zachránil český stát před anarchií a rozvratem. Přihlédneme-li k věci blíže, přesvědčíme se, že toto stanovisko je patrným omylem, jinými slovy, že o reformním duchu a rázu ústavních změn pobělohorských n e m ů ž e b ý t i ře č i. Lze připustiti jen, že nová ústava sama nemá na tom zdaleka tolik viny, jako d u c h d o b y, event. jím vytvořený státní ideál vítězné románské společnosti.

Přesvědčíme se o tom, pozorujíce na př., kterak proměnil vítěz povahu hlavního orgánu vůle národní, t. j. stavovského sněmu. Předbělohorský sněm český skládal se ze tří kurií o stejné ústavní váze: z panstva, rytířstva a měšťanstva. Nepadá tu na váhu, že vítěz stvořil n o v o u několikačlennou kurií stavu duchovního (jako byla na Moravě) a vykázal jí prvé místo v sněmu; hlavní je, že na novém sněmu jeho má de facto většinu stav jediný, stav panský. To bylo způsobeno jednak vědomě zničením politické váhy stavu měšťanského (dostal v plenu sněmovním dohromady jediný hlas, t. j. týž podíl moci a vlivu, jímž vládl

každý šlechtic nebo prelát jednotlivě; kromě toho byl počet měst k sněmu oprávněných obmezen), jednak z eslabením rytířstva, k němuž došlo z příčin rozličných (ztráta majetku z trestu nebo bídy, povýšení do stavu panského, emigrace). Tento přesun moci mezi jednotlivými složkami české politické (t. j. svobodné) společnosti pozorujeme názorně i v jejich poměrech majetkových. Vypočítal jsem, že r. 1615 drží stav panský 36·6 procenta vší půdy poddanské v zemi, r. 1656 však 59·6 proc.! Stav rytířský poklesl v téže době ze 27·2 proc. na 9·58 proc., svobodná města z 23·5 proc. na 13·1 proc.! Ve světle těchto číslic pochopíme snáze ducha ústavní »reformy« vítězovy.

Tak se podařilo zašlápnouti k bezvýznamnosti zejména stav městský. V něm aristokratická kultura doby renaissanční jako by cítila soupeře, v něm jako by viděla živél a hrozbu demokracie, po případě lidové oposice, protestu, revolty, v něm i církve jako by spatřovala hlavní oporu kacířství. V zemích českých spojil se hněv trestajícího krále s těmito city nechuti a nedůvěry a potom ovšem i s pohromami nekonečné vojny, aby zadal městskému stavu ránu, lze říci smrtelnou. Praha pobělohorská, plnicí se novými monumentálními paláci českého panstva (jimž musilo ustoupiti na sta malých domů měšťanských) zobrazovala ve vnějším vzhledu svém, zejména na Malé Straně, nové přeskupení společnosti, vítězství pánů, vítězství knížecího a aristokratického ducha světa románského. V Čechách, v zemi, v níž v prvých dobách revoluce husitské zdálo se chvílemi, že gotický rozmach demokratické městské síly povede k tomu, že Praha promění království v městský stát, v zaalpské Benátky pevninské, sevřeny byly po dvou třech letech radnice kdysi

velmožného města skupinami šlechtických paláců a královská města venkovská byla žalným obrazem úpadku a bídy! A že i podvrácení moci stavu rytířského, zeslabení nebo zničení drobné šlechty, jež vedle měšťanstva byla hlavním nositelem národního života, náleží do této tendence doby, t. j. do vítězství panského latifundia nad vladyckým dvorcem a dále do vítězství knížecího nad prostým a jednoduchým, vlašského nebo španělského, t. j. nenárodního a cizokrajného nad domácně českým, netřeba dovozovati.

A další obětí nového světového názoru a pojetí státu, jež dovršily své vítězství na Bílé Hoře, byli ovšem sedláci. Právě okolnost, že vítěz neučinil nejmenšího, aby ujal se právu lidu poddaného proti mocenské svévoli své nové šlechty, že naopak zřejmě přál tomu, aby myšlenka o utužení panství nad poddanými a o znemožnění rebelie, s níž sám vstupoval do země, byla rozličně uváděna v život i proti starým obyčejům a privilegiím sedláků, dokazuje, jak daleko ho byla vzdálena snaha o vše, co bychom my zvali programem právní nebo společenské reformy. A vývoj bral se tu za tichého souhlasu koruny až ke koncům, svědčícím o mravní i politické bezstarostnosti. Heslem stalo se hned na počátku: pán nemá platit nic, sedlák všechno; na schýlené šiji jeho bude zakotvena nejbezpečněji moc císařského majestátu a lesk a bohatství panského souhvězdí jeho. S jakou podivuhodnou důsledností vybudována byla tato zásada v praxi, jak evropská politika domu Rakouského žila především z kontribuce českého sedláka (a posléze přece i českého šlechtice), vyložil jsem dokumentárně ve svých »Českých katastroch«.

* *
*

Poznali jsme, že o reformně pokrokových cílech ústavních změn pobělohorských nemůže býti a n i ř e č i, ale zároveň že rozsáhlé zesílení absolutismu nebylo namířeno nikterak proti samostatnosti českého státu, aniž podvracelo úplně moc a význam české obce stavovské. I zeslabené rytířstvo bylo by mohlo za nového stavu věci čeliti s úspěchem majorisování panstvem, kdyby se bylo opravdu mohlo hojně sněmování účastniti — počet jeho totiž byl s počátku stále značně větší než počet panstva. Ale náklad měsíčních pobytů v Praze mohla si popřáti jen hrstka rytířů.

Kde jsou tu tedy hrůzy Bílé Hory? V tom, že vítěz bělohorský prostředkem trestného násilí, v dějinách zřídka vídaného, dal zemi ještě před vyhlášením opravené ústavy n o v o u o b e c s t a v o v s k o u. Novou v tom smyslu, že hlavní vůdcové revolty proti němu byli postínáni nebo prohlášeni za psance, jiní že zbaveni byli statků cele neb z části, jiní že vyšli pro náboženství ze země. Na novém sněmu, v nové obci stavovské měli vrch členové bývalé katolické menšiny v zemi, k nim se pojili noví katolíci, jimž ponechány statky odměnou za to, že zradili svou víru, a k nim se pojili konečně členové r o d ů n o v o t n ý c h, vlašských, španělských, valonských nebo německých. D u c h této nové obce stavovské, těchto nových »pánů Čechů« byl ovšem zcela jiný, než duch české šlechty předbělohorské; v tom také tkví hlavní rozdíl mezi sněmy před a po roce 1620. Nové panstvo, nabyvši statků svých většinou koupí z massy konfiskační nebo i darem od krále, stálo z vlastního zájmu po celou tu dlouhou dobu oddaně při straně králově. Po r. 1650 byla na sněmu již d r u h á g e n e r a c e, vychovaná v poslušnosti k vítěznému domu Rakouskému, odpolitovaná únavou z války, duševně odcizená Čechům

předbělohorským. Oposice proti žádostem královým odvážili se tenkrát hlavně již jen duchovní členové sněmu.

* *
*

Budeme ještě mluvit o duši a povaze této nové panské Čechie. Ukázalo se přece, že, ač rozličně odcizena tradici země, pokusila se z velké části střísti ve vhodné chvíli (1741) panství habsburské — a na rozdíl od porakouštěné šlechty moravské (Morava byla vždy blíže Vídní než Čechy) — ujímala se historických práv království, poslápaných Marií Terezií a Josefem II. To bylo již v době, kdy násilné rekatolisační dílo Bílé Hory bylo odsouzeno novým mravním svědomím osvícení. Je nemalou ironií, že oktrojovaná ústava Ferdinanda II. byla v téže chvíli stavům českým p a l l a d i e m s v o b o d y, argumentem, jímž čelili absolutistické zvůli nového státu osvícenského.

Nelze tedy vůbec katastrofě bělohorské přičísti vinu na ztrátě české samostatnosti? Zajisté — ale přece jen vinu vzdálenou a nepřímou. Bílá Hora pouze připravila situaci pro vývoj, jenž zánik české státovosti umožnil, ale v plánu jejím tento účinek chyběl naprosto. Doba pobělohorská po celé století neví také nic o ztrátě české státní samostatnosti — naši exulanti i nespokojenci domácí vidí státoprávní pohromu Čechů hlavně v tom, že jim bylo vzato právo s v o b o d n é v o l b y krále. Svobodné volby vskutku Čechové od r. 1526 nevykonávali (český trůn byl dědičný, ale dědic musil býti sněmem »přijat«); teprv před Bílou Horou usilovala o ni, ač ještě nesměle, stavovská oposice. Později, když šlo o to odůvodniti Evropě dokonale neuznání Ferdinanda II., hájena these o právu

svobodné volby s důrazem a přesvědčením (my dnes, vědouce dobře, jak pochybnou cenu měly ústavy monarchických států, neznající království dědičného, nemůžeme se s nazíráním a agitací českého odboje v tomto směru nikterak stotožniti). Podmínky pro mezinárodní uplatnění se českého státu, jež byly neveliké již v době habsburské od r. 11526 počínaje, byly po Bílé Hoře ovšem ještě skrovnější, ale vědomá snaha nedbati (nerčili bráti v pochybnost) státovost českou, počíná se vskutku teprve s dobou tereziánskou. Dříve mohl cizí pozorovatel nesamostatnost českou postihovat snad jen ve skutečnosti, že český král, jenž má rozhodující moc ve všem, je krví, jazykem i residencí cizí státu svému a že dívá se na království své takřka jako na hospodářskou kolonii.

Jak k tomu došlo, je známo. Před Bílou Horou dávali se naši habsburští králové pochovávat v domě hradčanském, vévodícím kacířské zemi; po Bílé Hoře je trvalým sídlem i místem pohřbu jejich Vídeň, a králové stávají se hosty čím dál tím vzácnějšími v zemi, která, čekali bychom, jim pokatoličena bude milejší než prve. Vskutku nastává patrné odcizení — nebylo-li u dvora opravdové přičylnosti k Čechům ani před Bílou Horou, nepřibýlo jí po ní; naopak jako by hrůza trestu, jež země vytrpěla, postavila mezi krále a zemi jeho stín nejistoty, nedůvěry a ostychu. Malá dosud Vídeň je tedy residencí a zařizuje se jako sokyně Prahy — později, utvrdivši a zesílivši ve svém vědomí moci, naplňuje se znenáhla myšlenkou státi se p a n í její. Jinými slovy lze to říci tak, že nad těžce dobytou říší českou nevládne tak král český, jako d ů m R a k o u s k ý. Toto pojetí »domu Rakouského«, jako prvé dynastie světa, vládnoucí mocí císařskou (v obecném vědomí tento titul

císařský zastíral od počátku povážlivě samostatnost státu českého) a tedy jaksi oprávněné viděti v královských korunách dynastií patřících jen diademy, tvořící příslušenství velké koruny rodové, zesílilo patrně po Bílé Hoře, a ve spojení s praktickou potřebou řídit veřejné záležitosti ve všech státech domu Rakouského (aspoň v některých důležitých věcech) jednotně, položilo znenáhla základy k vídeňskému centralismu, jemuž konečně — musilo ovšem dřív změnit se to, čemu říkáme duch doby — i samostatnost koruny české jevila se nevítanou překážkou. Bez Bílé Hory, jež založila poslušnost stavovských sněmů vůči politice koruny a dynastii dodala posléze odvahy nedbati jejich stanoviska ani tam, kde ono bylo výrazem nepochybného práva, nebyl by vývoj v daných okolnostech mohl bráti se směrem, jímž se bral vskutku.

II.

Bílá Hora a poměry jazykové a národnostní. — Jazykové právo v Čechách předbělohorských. — Jazykový zákon z r. 1615, zároveň radikální i kompromisní. — Nebezpečí z volby Fridrichovy. — Zisk vítězství Ferdinandova. — Rozdíly katolické a protestantské germanisace. — Postup němčiny s cizí šlechtou v zemi. — Necht Vídně k češtví a češtině. — Svědectví Balbínovo.

Zachovati samostatnost státu českého na venek, ale podvrátiti moc českého národa uvnitř, to bylo, jak jsme poznali, plánem Bílé Hory. Vítěz se nespokojil osekáním českých svobod politických: rozhodl se vnutiti Čechům i své náboženství a tak přetvořiti násilím i duši národa nebo aspoň většiny národa. Ano, pokusil se i po stránce

jazykové učiniti průlom do historické svéráznosti jeho. Promluvíme nejdříve o těchto změnách v právu jazykové. K lepšímu porozumění je třeba pověděti, jaký tu byl stav věcí před Bílou Horou.

* *
*

Bylo by omylem dívati se na stát koruny české v době před rokem 1620 jako na stát s úředním jazykem pouze českým. Předbělohorský stát náš byl stát českoněmecký. Fakt ten byl založen skutečnostmi nezměnitelnými: obojí Lužice a Slezsko, tedy celé dvě země korunní, byly zeměmi velkou většinou německými, v Čechách samotných pak užívaly dva kraje, okres chebský a kraj loketský (kdybychom připočetli ztracené Kladsko, šlo by o tři takové kraje), oba osídlené obyvatelstvem německým, práv zvláštního postavení; v ostatku Čech a na Moravě byly německé menšiny. Kompaktní sídla německá při hranicích neměla všude ještě rozsahu dnešního, za to však bylo dost větších i menších minorit německých v českém území (zejména v městech), kde jich není dnes. Toto prostoupení českých měst a městeček Němci, zejména v Praze a na českém severu, jakož i zveličení německého pásma pohraničního, bylo způsobeno německým stěhováním do Čech v posledním století před Bílou Horou. Na Moravě byly poměry podobné; zde ovšem v řadě měst nejdůležitějších Němci od počátku měli panství a většinu.

Jazykového zákona v našem slova smyslu (až do r. 1615) nebylo; jazyková praxe přizpůsobovala se zajímavým způsobem středověkému rozdělení národa v několik právních vrstev nebo okruhů. Okruh »práva

zemské ho« týkal se jen Čechů v nejvlastnějším, či chcete-li nejčestnějším významu slova, t. j. pánů a rytířů. Tedy v Čechách oněch asi 1300—1400 rodin čili domácností, jež byly po feudálním názoru národem českým povýtce. U soudů, určených pro tuto třídu, tedy především u soudu zemského a desk zemských, panovala čeština výhradně a výhradnost její byla tu chráněna zákonem. Ale v okruhu práva městského, jímž se spravovala města královská i celý svět poddaných ve vsích a městech poddanských, t. j. (když ponecháme stranou kruh práva církevního a manského) jistě 99 procent obyvatelstva, byla němčina s češtinou rovnoprávná, a proces mohl býti veden německy od nejnižší instance v městečku až ke král. apelačnímu soudu na hradě pražském. Soudnictví městské stálo totiž pod mocí královskou; soudnictví pánů a rytířů neznalo odvolání ke králi. Ve styku úředním mezi ministry královými v Čechách nebo sněmem na jedné a Slezany, Lužičany nebo Chebskem a Loketskem na druhé straně převládala němčina, ve styku s německými městy a dominiemi v ostatku země čeština. Král v interních poradách a dopisech užíval němčiny nebo románských jazyků, v úředních češtiny i němčiny, ale věci české musily mu býti úředníkem vyloženy; dobře česky rozuměl z Habsburků předbělohorských jediný Maxmilián.

* *
*

Jazykový zákon z r. 1615, jenž chtěl čeliti rostoucí germanisací země — vztahoval se jen na království české, a to, jak sluší rozuměti, bez Chebska a Loketska — stanovil, že napříště u všech soudů v městech

královských i poddanských mají pře vedeny býti jen jazykem českým. To bylo ustanovení příliš radikální, jež, jak se zdá, podvrátilo samo zákonu půdu; stála proti němu skoro neobmezená autonomie měst v justici i administrativě a namnoze nemožnost soud Čechy obsaditi. Současník Dačický dí, že si Němci a Vlaši ze zákona tropili posměch a že vše je již nenapravitelné pro nedbalost českou. Zákon vůbec má i jiné stinné stránky: chce také (a zdá se, že to chce především) donutit cizozemce, do Čech se přistěhovavší, aby své děti dali vyučovati česky, ale nic v tom směru neustanovuje o Němečích domácích. Charakteristické je konečně, že chce, aby čeština byla zase uvedena do škol, z nichž byla před rokem 1605 vypuzena. To je dílo nestatečné ochoty vůči pánům z Thurnu, Felsu a Šlikům, t. j. těm, kteří měli se státi vůdci české revoluce a kteří byli právě po roku 1605 založili v Praze dvě bašty luteránského němectví, ovšem se školami příslušnými: na Starém Městě u sv. Salvátora a na Malé Straně u sv. Trojice na Újezdě (dnes kostel P. Marie Vítězné); v nich tedy němčina měla zůstat. Šlo asi i o některé podobné fundace na venkově. Tato nelogická povolnost prozrazuje, že radikalismus jazykového zákona byl v jádře velmi kompromisní, nebo ještě lépe, že původní návrh zákona podlehl v sněmu změnám, jež vynutili asi německoluterští stavovští předáci. Rozhodující vliv jejich v té době známe — i nepřekvapuje, že vyvolal otázku, kterak mohli k zákonu z r. 1615 dáti své svolení. Přes to mám výklady, jakoby bylo předpokládat u zákona jazykového spíše motivy politické nebo náboženskopolitické, za pochybené — nejen text zákona, ale i Stránský a Dačický, soudobí glossátoři jeho, vyvracejí zholo podobně

domněnky. Spíše bylo by lze se dohadovati, že na zákonu měla náboženskopolitický zájem katolická a kališnická menšina a že většina neodvážila se národnímu heslu jeho čeliti otevřeně. Ale přičinila se asi, aby zákon zůstal čeliti otevřeně. Ale přičinila se asi, aby zákon zůstal mrtvou literou. Již Dačický prozrazuje, že poměry byly silnější než vůle pomoci, a smutnou pravdu tuto prokázala brzo na to, po vypuknutí revoluce, výmluvná okolnost, že odbojní stavové připustili němčinu v l. 1618 až 1619 i na zemský sněm, který dosud podobně jako šlechtické soudy a desky byl výhradnou doménou češtiny. Důležité porady v těch letech počínají se a končí nejen českou, ale i německou písní a modlitbou. Byl to ovšem důsledek vynikajícího podílu, jež měl v povstání německý živel mezi stavy.

* *
*

Za takového stavu věcí znamenala volba německého knížete za českého krále patrné nebezpečí. Zvolení kurfiřta Saského bylo by jistě pohromou větší — úspěch Fridricha Falckého byl do značné míry prohrou německoluterské skupiny Šlikovy a nadějí českoněmeckých vůbec, prohrou, o niž ovšem zasloužily se víc vlivy říšskoněmecké politické situace, než pochybná převaha česko-bratrských straníků Falce v Praze. Ale i Fridrich z Falce byl Němec a i jeho vítězstvím by se nepochybně vliv němčiny a příliv Němců do země zesílil, přes (papírovou) existenci zákona z roku 1615. Můžeme proto míti za to, že by dříve nebo později došlo k boji národnostnímu a jazykovému v Čechách. Ale můžeme býti zároveň přesvědčeni, že by v něm česká většina rozhodně zvítězila. Na otázku, zda porážka falcké dynastie na Bílé Hoře němectví v Čechách oslabila, mů-

zeme odpověděti, že prozatím a n o. Bílá Hora, prohlásivši, že nestrpí jediného nekatolíka v zemi, položila nepřekročitelnou hranici ochrannou mezi říší českou a světem severoněmeckým. Ona učinila konec i oné povážlivé tendenci, která v českých stavech protestantských živila snahu zdůrazňovat státoprávní souvislost Čech s říší. Ona konečně zastavila ihned a úplně nebezpečné severoněmecké stěhování do země, ano vypudila nemalou část nových německých přistěhovalců zpět za hranice. Z Prahy na př. se vystěhovalo v l. 1624—1627 pro náboženství na 400 rodin měšťanských; lze tvrditi, že dobrá polovina byli Němci; mezi 19 nejbohatšími (těmi totiž, kteří měli aspoň 50.000 kop jmění, t. j. kteří byli, našima očima odhadováni, milionáři), mají české jméno nanejvýš dva nebo tři! Z českých emigrantů z měst ne jeden odpuzen cizinou a zachvácen steskem po vlasti, se vrátil, Němec za hranicemi zůstal, protože vracel se z Čech do staré vlasti.

Jaký mělo za těchto poměrů význam vítězství Ferdinanda II.? Lze říci krátce, že ironie situace byla v tom, že porážka jednoho českého krále na Bílé Hoře němečtí v Čechách oslabila a vítězství druhého je posílilo! Naznačil jsem již v statích předchozích, že octlí jsme se takřka mezi dvěma německými ofensivami! Vítěz vstupoval sic do země vyzbrojen víc mocí a kulturou světa románského než německého, ale jeho románští generálové, jeho říšskoněmečtí i rakouští rádcové a úředníci užívali němčiny jako prostředkovacího nebo přirozeného svého jazyka a stáli na tom, aby, dosáhnouce z milosti císařovy statku a inkolátu v Čechách, nemusili skloniti šíji pod panství cizího jim jazyka českého. Tak v poradách o obnovené zemské zřízení prosadil oblíbenec Ferdinandův, kníže Eggenberg (od r. 1622 držitel největ-

šího českého domínia, krumlovského), proti radám českých pánů, aby němčina byla propuštěna i v oboru práva zemského jako rovnoprávná s češtinou.

Víme-li, že v daleko největší části země němčina tohoto práva požívala již odedávna, zdá se změna Bílou Horou přivoděná býti nevelikého významu. Vskutku byla to těžká rána pro dosavadní panství a převahu jazyka českého v zemi; ukazovala také dosti dobře povahu germanisace, lze říci katolické, na rozdíl od protestantské: tato šla po výtce zdola, postupujíc s luteránskými měšťany a sedláky (proto byla daleko nebezpečnější), ona převahou shora, uvádějíc do země cizí šlechtu. Německá šlechta, skoro veskrze luteránská, byla, jak víme, v zemi již před r. 1618, a to nejen v Čechách, ale i v Moravě; byla tu zastoupena počtem daleko větším, než se myslí obecně; díl její se počestoval, ve větším dílu však žilo nebo ožilo německé vědomí; horší bylo, jak jsme poznali, že luteranismus poněmčil i část české šlechty. Běžná představa, jako by před Bílou Horou byla stavovská společnost naše ryze česká, nesrovnává se, s pravdou; zdání, že je ryze česká, podporoval pouze právní stav, jenž nutil i německého šlechtice užívatí namnoze češtiny. Bílá Hora tento právní stav podvrátila a tak umožnila, aby skutečnost vstoupila patrně v popředí. Bílá Hora zahubila nebo vypudila za hranice jen část německé šlechty; ostatek zůstal a k němu připojili se noví, většinou románští rodové, kteří po Bílé Hoře vstoupili s vítězem do země. Kdyby bylo šlo pouze o šlechtu, která v prvních letech po Bílé Hoře nabyla inkolátu v Čechách, byla by snad přece podlehla dříve nebo později národně českému, ještě přirozeně silnému prostředí prvé pobělohor-

ské šlechtické generace; příliv její byl beztoho z velké části vyrovnán úbytkem luterské šlechty německé. Ale roku 1634, po vraždách chebských a konfiskaci ohromného zboží Valdštejnova, Trčkova a Kinského vstoupila druhá ještě silnější vlna cizí aristokracie do země, jejíž assimilace byla již pravděpodobná. Třeba vzpomenout i germanisujícího vlivu války: celá jedna generace pocítila mnohonásob dotek jeho, neboť úřední řeč všech rozličných vojsk, jež se střídaly na české půdě, byla ve styku s obyvatelstvem německá.

Je pravda, že nejedna rodina, do Čech přišlá, se i za těch okolností, zejména sňatky s Čechami, počestila, ale zisk takový vyrovnán byl brzo příchodem německého nebo románského rodu jiného. Tím způsobem vytvořila se uprostřed české šlechty pevná nečeská (tak lépe řečeno než: německá) menšina, jež razila němčině úředně i společensky cestu. Tak se němčil znenáhla český sněm, zemský soud, zemské desky — po uplynutí jednoho století po Bílé Hoře bylo lze říci, že vlastní politický národ český je jen asi z polovice nebo malé většiny opravdu české národnosti! A na Moravě bylo ještě hůře. Tam podle slov moravského historika stal se po roce 1628 jazyk německý nikoliv pouze s češtinou rovnocenným, nýbrž hned hlavním jazykem sněmovních akt. Zdá se odtud, že Morava byla dobou předbělohorskou zněmčena více nežli Čechy; proto asi po pádu zákonných privilegií češtiny jeví se úřední tvář její tak náhle německou.

* * *

Možno snad namítnouti, že Bílá Hora nechtěla nic jiného, než rovnoprávnost i němčiny s češtinou, tedy

stavu právnímu, při němž česká většina mohla vítězně se uhájiti. Jinými slovy, že to bylo vinou české šlechty samé, dala-li se cizotou tak zatlačiti. A tato výtky jeví se po bližší úvaze o p r á v n ě n o u; proti ní nechrání, tuším, ani omluva, že to byla Bílá Hora, jež rozličně stvořila půdu, která úspěchy cizoty urychlila.

Budeme ještě o tom mluvit. Ale nutno povědět i již nyní, že Bílá Hora nechtěla spokojiti se pouze spravedlivou neutralitou v zápase němčiny s češtinou, nýbrž že nedovedla zapřítí své zásadní nebo instinktivní n e c h u t i k j a z y k u č e s k é m u od počátku. Projevem významné nevážnosti k němu bylo zajisté, že císař považoval německý text Obnoveného zřízení zemského za text autentický a že český překlad jeho nebyl vůbec dotištěn! Stalo-li se tak bez ohledu na to, že ponížení češtiny ponese těžce čeští předáci katoličtí, jimž dvůr tolik přízně osvědčoval, lze si domysleti, jak by se Vídeň asi chovala k právům češtiny, kdyby povinných zřetelů k Lobkovicům, Slavatům a Martinicům nebylo. Neboť tito se báli protičeské averse svých protektorů a spojenců podobně jako kdysi Stránský chvěl se před národnostními následky německo-luteránské aliance. Na jaře r. 1634 píše Slava ta Martinicovi, že jest děkovati Pánu Bohu, že českým kancléřem krále Ferdinanda III. nestal se Němec. Kdyby k tomu bylo došlo, »byla by tím příčina dána, že by mnozí smejšleli a i o tom mluvili, jakoby to se obmejšlelo, a by v království Českém jazyk český byl vyhlazen, skrze což jaká by příčina k naříkání obecnému se dala, snadno se souditi může«. Stížnost Slavatova je nejen dokladem obav upřímného Čecha, ale zároveň výraznou kresbou skutečné situace.

Nelze totiž pochybovati, že v dlouholetém bojovním

napětí politickém i náboženském, jež dělilo Prahu a Vídeň, naplnila se společnost vídeňská patrnou předpoklady národně protičeskou vůbec. »Ejhle Čech a k« volá ve vzteklem výkřiku německý prelát pražský *Questenberk* (bratr vídeňského dvorního rady), když izvěděl o zradě *Valdštejnově*. Čech a kacíř, Čech a zrádce, Čech a rebel — to splynulo bezděky německému katolickému a dvorskému vědomí v jedno a založilo ve Vídni vůči zemi již ztrestané a v obyvatelích, t. j. stavěch, značně proměněné patrnou nedůvěrou a patrnou obavou ze všeho národně českého. *Balbínova Obrana jazyka slovanského* je přímo i nepřímo zvláště výmluvným potvrzením všeho toho. Stačí jen vzpomenouti onoho místa, kde *Balbín* říká, že slyšel od nejednoho z novotných rádců císařových, že »kdyby možno bylo, všechny dávné obyvatele Čech dlužno vynést na bedrech a v nejbližší moře uvrci; tehdaž teprv bude konec rebelování.« A zmiňme se ještě o výroku hraběte *Fr. z Vrbyna*, napsaném r. 1665 hr. *Humprechtovi Černínovi*. Psal, že nevěří, že by se *Václav z Lobkovic* stal nejvyšším hofmistrem (stal se jím!) — a to proto, že je Čech, »což je, jako by byl stížen hříchem dědičným«!

To je, zdá se, pravé slovo. Poučuje o poměru Vídne českému národu, o zorném úhlu *Bílé Hory* (a snad i o skutečném nazírání části české šlechty pobělohorské na dvůr a dynastii) dokonaleji, než výklad sebe obšírnější. *Hrůza Bílé Hory* způsobila, že i tato šlechta, již rozhořčovalo, že se na českost její hledí jako na hřích dědičný, sloužila mlčky těm, jež (aspoň z části) nenáviděla. A ještě významnější bylo, že potomkům jejím stalo se rozhořčení otců již čímsi nesrozumitelným,

III.

Důvody protireformace. — *Poměr katolíků a nekatolíků v zemi.* — *Přestupy ke katolicismu a jeho agitace.* — *Osud starých Husitů.* — *Co by znamenalo ušetření jejich.* — *Němectví katol. kléru v Čechách a jeho radikálismus protičeský.* — *Zpolitísování citění náboženského vůbec.* — *Osudný vliv německého »religionsfridu« z r. 1555.* — *Politické důvody dvora.* — *Husitství a Bílá Hora.*

Ještě jednou: nikoli zahubit tělo, ale proměnit ducha staré Čechie bylo plánem *Bílé Hory*. Proto spouštěna svoboda sněmů, aby v nich nenašel již místa starý duch vzdoru a odboje, proto propuštěna němčina u soudů šlechtických a udělování inkolátu (práva koupiti svobodný statek v zemi) vyhraženo králi samému, aby cizí krev mohla snáze vniknouti v český organismus a přispěti znenáhla k přerodu jeho, a proto především donucena násilím většina obyvatelstva, aby přijala náboženství katolické meštiny. Pokatoliceň Čech a Moravy je plně a výhradně dílem *Bílé Hory*, jejím přímým (ač ne hned od počátku chtěným) důsledkem, a to prozatím důsledkem pro dějiny naše a dějiny střední Evropy nejzávažnějším.

V názorech na motivy a cíle protireformace pobělohorské není rozdílu mezi historiky. Král i rádcové jeho pomýšleli s počátku — jak zdá se nepochybně — pouze na to, vyhladit České Bratry a Kalvinisty a obrátiti ke katolickému vyznání především přímé poddané královny, t. j. obyvatele na královských statcích a meštany v královských městech. Ale znenáhla nabyly převahy rady, aby vítěz vnutil celé zemi svou víru a

aby tak vyhledil dokořán ducha rebelie. Tento zřetel, tedy spekulace v jádře svém politická, nikoliv církevně náboženská, jak se zdá, rozhodl. **K r á l s á m, F e r d i n a n d II.**, byl v tom všem jen poslušným vykonavatelem vůle, jež v okolí jeho, duchovním i laickém, znenáhla ujasnila si svůj cíl a možnosti i vyhlídky jeho. Osobně nevýznamný, štědrý a dobrosrdečný milovník hudby, lovu a okázalé výpravy divadelní (na niž dovedl vyhoditi tisíce, třebaš nebylo v pokladně ani pro kurýra), činil na nejbližší okolí své někdy dojem nerozumného dítěte. Ale jako poslušný žák odhodlával se ve vědomí své nedostatečnosti znovu a znovu odevzdati se cele do vůle Boží, jejíž útechy i směrnice mu tlumočili jeho jesuitští zpovědníci, a ostatek řídit se svědomitě radami svých ministrů. Jejich oddanost odměňoval vpravdě královsky a od nich, odevzdav se jim jednou, odděliti se již nedovedl. Za takových okolností vnuknuto mu bylo znenáhla odhodlání vykonati čin, jehož s počátku hrozila se stízlivá úvaha politiků v okolí jeho, ale k němuž pobízely rady fanatických prelátů, především z Čech docházející. A rozhodnuv se jednou, nepomyslel již na ústup. **O d v a h u k** činu čerpal z odhodlaného ducha protikacířské ofensivy, jímž naplnila mysl katolických knížat románská společnost té doby, duševně ovládaná řádem jesuitským. **P r á v o k** němu odvozoval nejen ze své povinnosti náboženské, čili, jak říkal, z příkazu svědomí (jež panovníka činí zodpovědným za posmrtnou spásu jeho poddaných), ale i ze **z á k o n ů ř í š e ř í m s k o n ě m e c k é**, jimiž, soudil, bylo se možno řídit, když Čechové v pokutě propadli své staré majestáty. **A t e c h n i k u** protireformačního postupu znal dokonale z vlastní zkušenosti — jako mladický kníže 18—22letý byl zajisté před čtvrtstoletím vyplenil kacířství všemi pro-

středky důmyslu i násilí ve svých zemích vnitrorakouských (Štýrsku, Korutanech a Kraňsku).

* * *

*

Zbývá otázka, kterak vítězná strana v Čechách mohla odvážiti se myšlenky takřka závrtné, obrátiti ke katolicismu země velkou většinou protestantské a kterak plán se mohl zdařiti. Neboť Čechy a Morava byly v den vítězství bělohorského zeměmi nekatolickými ohromnou většinou; teprv když popatříme na situaci očima tehdejší doby, která neposuzovala poměry výhradně podle počtu osob, nýbrž především podle právně sociální hodnoty jejich, pochopíme poněkud, že plán mohl býti pojat a skutkem prováděn. Katolicismus v Čechách vzrůstal se před Bílou Horou, ale podle všeho jen v stavech v y š š í c h, zejména ve stavu p a n s k é m. R. 1617 je na pražském sněmu přítomno (při volení krále Ferdinanda) mezi 63 pány 25 osob katolických. To bylo víc než třetina — ale je vidno, že katolíci dostavili se na sněm četně, neboť jiné zprávy nás poučují (k r. 1609), že mezi dorostlými mužskými členy stavu panského, počtem 232, bylo katolíků 61, tedy asi čtvrtina. Za to mezi rytíři, nedbáme-li značného počtu šlechty pouze titulové (titulář z r. 1589 zná na 2086 rytířských lidí), lze počítati katolíky asi na jednu desítinu (prý na 150 dorostlých osob, skoro veskrze usídlených v P r a c h e n s k u a P l z e ň s k u). Již tu jde o odhad pouze přibližný — a nejistota roste, probíráme-li se daty o počtu katolického obyvatelstva v zemi vůbec. Z nich nejkonkrétnějšími zdají se údaje arcibiskupovy k r. 1589, že je v zemi 300 katolických far a k r. 1597, že je jich 330. Poněvadž všech far v Čechách v té době počítalo se

rozličně 1225—1366, dospěli bychom k závěru, že by katolíků byla v zemi jedna čtvrtina až pětina, závěru, je muž, tuším, víry přiložiti nelze. Je možná, že arcibiskup počítá i katolické fary dávno uprázdněné. Tak snad nezbude než držeti se čísla 304.000 osob katolických. o nichž mluví arcibiskup r. 1575. To znamenalo, že v království by byla asi jedna sedmina obyvatelstva katolického — data, jež máme po ruce, vedou buď jak buď k poznání, že katolíků bylo více než jedna desítina. O sněmu moravském počátkem srpna 1618 praví Skála, že v něm papeženci měli většinu. Je jisto, že v tomto případě jde o většinu náhodnou a snad slovem papeženci nejsou ani míněni veskrze katolíci. Ale na druhé straně i z kusých těchto dat vysvítá, že mezi lidem a šlechtou nižší bylo katolíků poměrně málo (ač ne tak málo, jak se věří obecně), ale ve šlechtě vyšší že měli katolíci již před r. 1618 menšinu značnou.

K tomu účinku přispěly i dosti hojné přestupy mladých šlechtických ctizáostivců k víře katolické; z neznámějších našich kavalírů té doby náleželi na př. moravský kn. z Lichtensteinna (seděl kdysi v bratrské škole ivančické po boku Karla z Žerotína!), Češi Albrecht z Valdštejna, Vilém Slavata, Heřman Černín k těm, kteří odvrátili se od víry otců, aby vysloužili si slunnější budoucnost v lesku přízně dvorské a v estetickém bohatství kultury románské. Ale nechtějme všechny přestupy vykládati z příčin vnějších; doba zná jich mnoho, zejména takových, kde rozumovost protestantismu odpuzovala a lákala mystičnost katolicismu. Dlouholetý pobyt císaře Rudolfa a dvora jeho (k čemuž náležel i papežský nuncius) na Hradčanech přispěl také rozličně k zesílení katolicismu, nejvíce ovšem jeho vědomí

kulturní převahy, usilovnost a houževnatost jeho agitace, vedené zejména novým, útočně vojensky zorganizovaným řádem jezuitským, a náboženská nejednotnost protivníků.

Za takového stavu věcí lze pochopiti, jaké asi byly základy kalkulace protireformační. Bylo na snadě, že útekem jedněch, odsouzením jiných, konečně vstupem nové šlechty do země a povyšováním do stavu panského bude založena katolická většina v stavu politicky nejdůležitějším, stavu panském, ještě před zahájením protireformace, většina, která vyrostle dobrovolným přestoupením malomyslných a nestatečných. Tato naděje nezklamala; brzo po Bílé Hoře ukázalo se vskutku, že je české katolické šlechty s dostatek — jen díky tomu podařilo se zachovati největší část zkonfiskovaných statků v českých rukou. Ne sedláci této společnosti a této době málo záleželo (»lid hrubý, k služebnosti odsouzený«, jak jej charakterisoval i osvícený český bratr Pavel Stránský, měl sotva právo, aby rozcházel se v náboženství se svou vrchností), také ne tolik na měšťanstvu. Měšťané měst svobodných byli »komorou« královskou, t. j. vlastními poddanými královými a měli také po názoru vítězné společnosti řídit se německou zásadou »cuius regio, eius religio«. Ve Vídni proto nepochybovali, že se podaří, aby na příštím sněmu českém i stav městský byl zastoupen katolíky. Před Bílou Horou ovšem z měst královských katolická byla jen dvě města jihočeská: Plzeň a Budějovice. V Mostě, Kadani, Ústí a podle všeho i v Praze byly větší nebo menší katolické menšiny. Katolíci pražští byli, zdá se, většinou přími potomci starých Husitů.

* * *

*

To byl konečný osud těch, kteří stáli na půdě českých kompakát, pro něž bilo se tolik českých hlav, tolik českých srdcí krvácelo! Poluteránění Čechové pospíšili si již r. 1567, aby kompakтата z privilegií zemských vypustili; r. 1609 zřekli se jich znovu výslovně, vyslovující za to naději, že J. Mt. Cís. je, »jakožto přední oud svatě říše«, ráčí zůstaviti a zanechatí při říšském zákoně, »jenž religionsfrid slove«. Uslyšíme ještě o osudných důsledcích této víry v cenu německého zákona; díky jí přišli Čechové podobojí i o to málo, co s pohrdáním odhazovali, t. j. o ochranu kompaktát. Tak také většina starých podobojích byla podlehla dávno luteranismu, v němž viděla jaksí (ale ne vším právem) pokračování v díle Husově; ti z konservativních husitských Staročechů, kteří si byli vědomi, že stojí na půdě katolické a kterým se proto přičil protestantismus, zůstali vyloučení z nové organizace evangelické církve české, založené Maje státem a Porovnáním roku 1609. Dokud nebylo protestantů v zemi, dívala se na ně církev římská s nedůvěrou, neuznávajíc jich za pravé členy své; potom je chtěla připoutati k sobě; vítězný protestantismus odvrhl je také od sebe; tenkrát, roku 1609, zbaveni své staré správní organizace (tak zvané konsistoře dolejší), poddali se většinou pod správu arcibiskupa. Zachovávali však nadále na rozdíl od katolíků starodávné své přijímání pod obojí, světili památku Husovu a Jeronýmovu a v bohoslužbě užívali češtiny; jinak nelišili se od katolických řádů v ničem.

Očekávali bychom, že i vítěz bělohorský nahlédne, že aspoň starých podobojích nutno ušetřiti. Šlo tu zajisté o mravní i právní titul, uznaný po stejně slavném jako hrozném zápase řádným sborem všeho křesťan-

stva, stvrzený přísahami českých králů z doby dvoustoleté, nikdy dosud v pochybnost nebráný žádným z Habsburků. Měly neveliké zvláštnosti v obřadech (za nimiž ovšem původně stály dosti podstatné v celkovém pojetí), jež si Čechové vybojovali v době, kdy svět kol dokola byl výhradně katolický, býti jim násilně staveny ve chvíli, kdy sousedé jejich většinou odpadli od církve katolické, od církve, od níž se starověrní husité odloučiti nechtěli? Zdá se nepochybně, že Ferdinand II. původně byl získán programem, práv starých podobojích se nedotknouti. V listu z 6. června 1620, tedy ještě před Bílou Horou, ale v době, kdy spoléhal na vítězství, ujistil o tom kurfiřta saského výslovně (třeba pověděti, že kurfiřt ho o nic takového nežádal). Bezprostředně po Bílé Hoře hlásí se jak třeze myšlenky nový český místokrál, kníže z Lichtentenu, a ze všeho vyplývá, že za ni se přimlouvali, aspoň většinou, i čeští páni katoličtí, kteří v nových poměrech především byli povoláni, aby tlumočili vůči koruně stanovisko země.

Lze říci snad, že by bylo věcně nemnoho znamenalo, kdyby hrstka starokališníků, podrobená již cele církvi katolické, zachránila své skrovné svobody. Ale nezapomínejme, jakou nesmírnou moc měl v Čechách od dvou století symbol kalicha! Ještě po Maje státu jmenovali se stavové evangeličtí úředně stavy »telo a krev Páně pod obojí přijímajícími« — a velké části nekatolíků by byl nepochybně kalich a Hus stačily, aby nejen bolest rozchodu s evangelickým náboženstvím zmírnily, ale i utěšily nadějí, že přijde doba, kdy bude možno naplnit prázdné heslo, pouhý symbol kalicha, zas vnitřním obsahem. Rozchod s minulostí nebyl by tak naprostý a tak ponižující. Ale vše to věděli nepochybně také zavilí protivníci a

proto spěchali, aby v této otázce padlo rozhodnutí konečné. V pondělí velikonoční r. 1622 podával kanovník Platejs v kostele u sv. Martina, kde před víc než dvěma sty léty počato podávat svátost oltářní pod obojí způsobou, po prvé na husitské půdě svátost oltářní pod jednou.

* * *

Bylo osudné, že ve chvíli, na níž tolik záleželo, měl katolický klérus v Čechách v čele muže, kteří byli v národě českém cizinci, ba nejen cizinci, nýbrž nepřátelé jeho. Arcibiskupem byl stařec sedmdesátiletý, Němec, pocházející z Chebu, Lohelius, hlavními rádci a vlastními řediteli jeho vůle dva jiní Němci: opat strahovský, rodem z Kolína nad Rýnem, prudký vášnivce, Čechy nenávidící, Kašpar z Questenberka, a vedle něho víc diplomaticky založený, češtiny i vlaštiny dobře znalý mnohonásobný kanovník Jan Arnošt Platejs. Jeho otec, úředník v německém oddělení české dvorské kanceláře, přišel do Čech ze Sas a přestoupil ke katolictví; syn stal se arcikatolickým horlivcem a zástupcem papežského nuncia. V rukou těchto tří německých popů octlo se rozhodování o otázce, v jakém rozsahu má býti provedena reformace katolického náboženství v Čechách. A jimi především, zdá se, dán byl podnět ke konečnému rozhodnutí, jimi byl informován nový papežský nuncius, Karel Caraffa (potom vrchní popoháněč protireformačních operací), jimi útočeno v nových a nových podáních na císaře, až dosaženo cíle. Největším protivníkem Čechů z této trojice byl Kašpar z Questenberka, který i později v komisích protireformačních

měl vynikající místo, mnich, jenž žil čtvrt století v Čechách, ale česky se nenaučil, prudký, ano rvavý urputník, před nímž ani katolíci Čechové nenašli milosti (nenáviděl zejména české »králíky«, t. j. místodržící, nejvíc hr. Martinice). Jeho bratr, vídeňský dvorní rada, Heřman a n, smýšlel podobně; z četných projevů jeho protičeské nechuti, posílaných do Prahy Kašparovi, stačí citovati větu: Hnuší se mi všichni Čechové obojího pohlaví!

* * *

Mám za to, že nelítostnou bezohlednost české protireformace nepochopíme plně, nepočítáme-li také s těmito necírkevními a nenáboženskými argumenty jejími, jichž ostatek dotkli jsme se již v kapitole předchozí. Vidíme zajisté, že ani jesuité převrat tak radikální s počátku nedoporučovali, radíce rozličně k postupu oportunnímu. Celá válka třicetiletá je jediným velkým dokladem, jak zpolitisováno bylo náboženské cítění ve střední Evropě; žil-li člověk doby tehdejší duševně skoro veskrze jen náboženstvím, naplnil je a prosytil všemi svými láskami a nenávisťmi tohoto světa, hlavně politickými a národnými. I saské zradě českých souvěrců způsobeny byly z části aversí národní: o luteránském papeži saském, dru Hoëovi, tvrdí se aspoň, že z osobní nenávisťi k Čechům pracoval u kurfiřta, aby spojil se proti Čechům s císařem. (Hoë stal se za krátkého působení svého na německém gymnasiu u sv. Salvátora mužem v české Praze nejnenáviděnějším; svědčí o tom řada pamfletů i fakt, že obraz jeho jednou byl přibit na šibenici.) Je známo, že v největší německé zemi koruny české (nemluvě o Lužicích, jež byly kurfiřtu zasta-

veny), ve Slezsku, nedotkl se Ferdinand II. na zakročení Sas dosavadních poměrů: tam tedy zůstal prozatím v plném panství Majestát z r. 1609, tam zůstala nedotčena náboženská svoboda! Jen Čechy a Morava měly býti duševně vyvráceny!

A nechybělo mnoho a bylo by se Sasům podařilo zachovati německým přistěhovaleckým obcím luteránským v Čechách, v tom zejména kostelům a školám u sv. Salvátora na Starém Městě a sv. Trojice na Malé Straně a luteránům v německých krajích chebském a loketském, svobodu náboženskou, t. j. zachrániti české Němce, kdyžtě Čechové vlastní měli zůstati obětí! Hoě i kurfiřt pracovali o to úsilovně, ano měli smělost tvrditi, že kostely byly vystavěny z říšskoněmeckých peněz, a že německý národ, jsa v Čechách cizí a pohostinný, musil býti českých autorit poslušen a nemůže tedy býti činěn zodpovědným a trestán za to, co vyvedli čeští političtí náčelníci. Vskutku víme, že k původcům odboje náleželi němečtí předáci luteránští především! Císař čelil kurfiřtu (mezi jiným) poukazem na to, že podle míru náboženského v Říši (téhož, jehož se dovolávali Čechové jako své ochrany! — a to jak v Majestátu, tak v dohodě mezi luterány a Bratřimi z téhož roku) má právo vnutiti svým poddaným své náboženství. Při tom bylo zajímavo, že česká úřední místa vztahovala říšský zákon na Čechy (jako to činili sami Čechové roku 1609) a v Sasích se — podle pravdy — tvrdilo, že v Čechách průchodu nemá. Pádňější byl jiný vídeňský argument, že kurfiřt saský také žádného katolíka v zemi své nestrpí. Taková byla doba — nesašselivý, křesťanství cizí fanatismus vládł na obou stranách. Bylo opravdu tragické, že česká společnost, která boj

svůj o »čistší« náboženství před dvěma sty léty provedla vítězně hlavně proti Němcům, která se byla již v 15. století propracovala k vysokému názoru o našelivosti náboženské, která toto pokrokové stanovisko své dosti šťastně uhájila v Majestátu i Porovnání z r. 1609, měla své náboženské svobody ztratiti také proto, že německý reakční zákon z roku 1555, dílo vítězného luteranismu, spojil náboženskou »svobodu« s nemravnou formulací »Cuius regio, eius religio«, t. j. s právem knížat brát poddaným jejich náboženství!

* *
*

Řekli jsme již, že i dvůr vídeňský veden byl ve své politice protireformační více politickými než církevně náboženskými úvahami. Hlavní argument těch, kdož se přimlouvali za úplné vyvrácení nekatolických církví českých, záležel v tvrzení, že rozdílnost víry byla hlavní příčinou českých zmatků a vzpour proti králi. Povolit husitům nebo jen luteránům (rozumělo se vždy, že o shovívavosti s nenáviděnými pikarty — t. j. Českými bratry a kalvinisty — nemůže býti ani řeči), znamenalo by, že všichni nekatolíci prohlásili by se pro trpěnou konfesi a rozdělení země ve strany se potírající a sklon k rebelii by dále trvaly. A nejednomu rádcí asi lahodila myšlenka, že katolická církev je nyní s to, aby pomstila i to, co stalo se proti ní v Čechách před dvěma sty léty, že Bílá Hora ztrestá nejen ohavnou rebelii z r. 1618, nejen roztrhá v kusy Majestát, ale promění i vítězné bitvy starých Husitů, vybojované nad celým křesťanstvem, v konečné porážky!

Lze říci proto, že husitství vedlo nás na Bílou Horu?

Fakticky tomu tak bylo, ale že Bílá Hora byla nutným výsledkem české duševní vzpoury před dvěma sty léty, popíral bych stejně rozhodně, jako popírám, že pohlčení českého státu Rakouskem bylo nutným důsledkem Bílé Hory. Mezi všemi těmi velkými stanicemi našich dějin jsou takové vzdálenosti časové, jinými slovy byly tak hojné možnosti jiného vývoje, jiného osudu, že jednoduché post hoc — propter hoc (potom, tedy proto) zdá se mi řešením v základě pochybeným.

IV.

Postup protireformace. — Víc Češi než Němci obětí. — Brutální praxe reformační. — Marné protesty arcibiskupa Harracha. — Rozdíl situace na českém jihu a severu. Sedláci. — Znovuzahájení protireformace po r. 1650. — Odhady o počtu emigrantů. — Vítězství katolicismu.

Není v programu této malé práce líčiti postup protireformace. Vražedná násilnost celé koncepce a brutálnost její metody byla taková, že dokud bítí budou česká srdce, neubrání se pohnutí při vzpomínce na muka, jimiž podlomila nebo zničila životní štěstí tisíců. A to ne pouze těch, jež vyhnala z vlasti mezi cizí lidi a národy, nejen těch, jež ožebračila hospodářsky! Bezohlednost, s jakou plán nestrpěti v zemi jediného nekatolíka, byl pojat a proveden, bezohlednost zejména k hospodářským důsledkům toho šílenství, je charakteristická pro víru doby, že je tím rozmnožuje čest boží, a také pro románsky renaissanční představu o prostředcích, jimiž zakládá se bezpečí knížete a státu a poslušnost a kázeň poddaných. Ale pověděl jsem již, že myšlenka, aby panovník nestrpěl mezi poddanými svými jinověrců, byla sankcionována n ě m e c-

kými luterány na říšském sněmu v Augšpurku a že nesnášlivost protestantů nelišila se v těchto věcech v ničem od fanatismu katolíků. Bylo by vůbec omylem viděti v bojovném luterství té doby živel jakkoli pokrokový. Jen rozsahem, jen počtem obětí převýšila protireformace v českých zemích kterýkoliv podobný příklad násilného obrácení víry z těchto dob. Převýšila její svou důsledností: v Dolních Rakousích, na př., strpěl vítěz, aby jistý počet protestantské šlechty setrval při svém náboženství; v Čechách a na Moravě nesměl užiti nekatolík žádný! Zásada ta vtělena v okázalém článku i do nového zřízení zemského a každý pokus o návrat starých řádů prohlášen za velezrádu.

Jako se k rozhodnému vystoupení proti evangelíkům českým odhodlávali ve Vídni teprv znenáhla (prvý patent, vypovídající všechny kazatele nekatolické, daný v pros. 1621, ukazuje na ně jako na původce rebelle, předstíraje tedy motivy politické), jako postupovali vůbec po etapách, a to nikoliv bez zřetele k politickému a vojenskému stavu věcí v Evropě, tak také ke konečnému zakročení proti nekatolické šlechtě odhodlali se ve Vídni teprve roku 1627, když situace na bojišti jevila se uspokojující. Zajímavé je i tu, že jesuité z intimního okolí císařova, P. Lamormain a Philippi, k vyhnání nekatolické šlechty neradili, že však s ním souhlasili Zd. Lobkovic a Vilém Slavata! To jest: nenávisť, jež dělila Čechy navzájem, byla někdy větší než zloba ciziny. Před tím již od pěti let pracováno všemi prostředky na obrácení měšťanů v městech královských, na mnohých panstvích pak na obrácení poddaných. V městech, jež moc vládní, podporovaná pravidlem vojskem (pověstná jízda Huer-

t o v a), ovládala poměrně nejdokonaleji, slavilo v té době surové násilí pravé orgie. Užito bylo rozličně všech metod jeho: vkládání vojáků na byt a stravu do domů zatvrzelých měšťanů, stavení sňatků, pohřbů, obchodu nebo řemesla; výsledek byl buď vnější úspěch, nebo odchod měšťana ze země. Toto n á s i l í bylo víc dílem moci světské než duchovní: nový arcibiskup pražský, kardinál H a r r a c h (švagr Valdštejnův; stal se arcibiskupem, stár 24 let), měl námitky nejen proti vypovídání protestantů ze země, jež zavrhoval jako čin násilný, ale protestoval i proti užívání v o j s k a a vůbec zasahování moci světské do reformace náboženské, neboť ona (tvrdil) plodí pouze nenávisť, zmatky a bouře, k hanbě díla apoštolského, »takže náboženství křesťanské samo nad tím rdítí se musí.« V tom do jisté míry shodoval se s ním jesuita, zpovědník císařův P. L a m o r m a i n — ale skutečná praxe reformační, jak dosvědčuje mnoho zpráv, byla daleka výstrah a protestací tohoto druhu. Nanejvýš, že, jak dí D e n i s, byla laskavá domluva »mravním úvodem« k argumentům násilí.

V nátlaku o přijetí katolické víry šetřeno bylo celkem zásady, že Čech svobodný může se před odchodem vyprodati; Čechu nesvobodnému nebylo však právo emigrace příznáno; utekl-li, znamenalo to, že ztratil, co měl. Odpor obyvatelstva nebyl všude stejně intenzivní; celkový dojem je, že český jih (kde byl katolicismus poměrně nejsilnější) smířil se s novými poměry mnohem snáze, než sever (významné je na př. rychlé obrácení města T á b o r a), a že největší houževnatost jevila se v krajinách osazených N ě m c i (na př. v L o k e t s k u, kde se nekatolíci uhájili namnoze až do konce 17. stol.), nebo vůbec v krajích s protestantskými zeměmi na severu sousedících. Proti reformace n a v e n k o v ě pokračovala ovšem pomaleji;

jednak byli úředníci dominií pravidlem sami nekatolíky, jednak nebylo ani kněží nebo mnichů katolických sdostatek, aby čelili kazatelům evangelickým, po zemi rozličně se skrývajícím, a začasť v nočních schůzkách v samotách lesních povzbuzujícím věrně k setrvání. Jedno provolání, zachycené u jatého predikanta r. 1627, vyzývá vášnivě k ozbrojenému odporu proti těm, kteří oloupivše nás svobod i statků našich naposled i o naše duše usilují, z vlasti jako psy nás vyhánějí nebo hrozné kontribuce vydírají, abychom meče a pouta, jež na nás jsou uchystána, sami zaplatili. »Ó, rytířstvo boží! Obleč se v zmužilost starých Čechů! Ó ty srdce české! někdy lve udatný a silný, pozdvihni rukou opuštěných . . ., posilň se, nespí, ale procítí, o národe český. . .« Jak vidno, neměly tyto zoufalé výzvy valného účinku. S e d l á c i však místy projevovali pozoruhodnou sílu odporu, jež je sympatickým výrazem jak jejich kultury, tak jejich charakteru: srotili se, zejména v severních Čechách, nejednou k nebezpečným místním revolucím, ale dovedli také dáti přednost útěku do ciziny před znásilněním svého svědomí.

* *
* *
* *

Válka třicetiletá se svými proměnami štěstí válečného, jež několikrát naplnily pokořenou českou duši nadějí, že den pomsty za Bílou Horu je nedaleký, zmařila úplně výpočty a předpoklady reformačních komisí, takže, zejména v poslední třetině její, kdy znovu a znovu vstupovala do země vojska švédská, o obrácení sedláků na víru katolickou nemohlo býti ani řeči. Tak počíná se poslední rozhodné tažení proti evangelickým souvěrcům teprve po roce 1648, teprve když m í r v e s t f á l s k ý prokázal, že

t o v a), ovládala poměrně nejdokonaleji, slavilo v té době surové násilí pravé orgie. Užito bylo rozličně všech method jeho: vkládání vojáků na byt a stravu do domů zatvrzelých měšťanů, stavení sňatků, pohřbů, obchodu nebo řemesla; výsledek byl buď vnější úspěch, nebo odchod měšťana ze země. T o t o n á s i l í bylo víc dílem moci světské než duchovní: nový arcibiskup pražský, kardinál H a r r a c h (švagr Valdštejnův; stal se arcibiskupem, stár 24 let), měl námitky nejen proti vypovídání protestantů ze země, jež zavrhoval jako čin násilný, ale protestoval i proti užívání v o j s k a a vůbec zasahování moci světské do reformace náboženské, neboť ona (tvrdil) plodí pouze nenávisť, zmatky a bouře, k hanbě díla apoštolského, »takže náboženství křesťanské samo nad tím rdít se musí.« V tom do jisté míry shodoval se s ním jesuita, zpovědník císařův P. L a m o r m a i n — ale skutečná praxe reformační, jak dosvědčuje mnoho zpráv, byla daleka výstrah a protestací tohoto druhu. Nanejvýš, že, jak dí D e n i s, byla laskavá domluva »mrvním úvodem« k argumentům násilí.

V nátlaku o přijetí katolické víry šetřeno bylo celkem zásady, že Čech svobodný může se před odchodem vyprodati; Čechu nesvobodnému nebylo však právo emigrace příznáno; utekl-li, znamenalo to, že ztratil, co měl. Odpor obyvatelstva nebyl všude stejně intenzivní; celkový dojem je, že český jih (kde byl katolicismus poměrně nejsilnější) smířil se s novými poměry mnohem snáze, než sever (významné je na př. rychlé obrácení města T á b o r a), a že největší houževnatost jevila se v krajinách osazených N ě m c i (na př. v L o k e t s k u, kde se nekatolíci uhájili namnoze až do konce 17. stol.), nebo vůbec v krajích s protestantskými zeměmi na severu sousedících. Proti reformace n a v e n k o v ě pokračovala ovšem pomaleji;

jednak byli úředníci dominií pravidlem sami nekatolíky, jednak nebylo ani kněží nebo mnichů katolických sdotek, aby čelili kazatelům evangelickým, po zemi rozličně se skrývajícím, a začasté v nočních schůzkách v samotách lesních povzbuzujícím věrně k setrvání. Jedno povolání, zachycené u jatého predikanta r. 1627, vyzývá vášnivě k ozbrojenému odporu proti těm, kteří oloupivše nás svobod i statků našich naposled i o naše duše usilují, z vlasti jako psy nás vyhánějí nebo hrozné kontribuce vydírají, abychom meče a pouta, jež na nás jsou uchystána, sami zaplatili. »Ó, rytířstvo boží! Obleč se v zmužilost starých Čechů! Ó ty srdce české! někdy lve udatný a silný, pozdvihni rukou opuštěných . . ., posilň se, nespí, ale procít, o národe český . . .« Jak vidno, neměly tyto zoufalé výzvy valného účinku. S e d l á c i však místy projevovali pozoruhodnou sílu odporu, jež je sympatickým výrazem jak jejich kultury, tak jejich charakteru: srotili se, zejména v severních Čechách, nejednou k nebezpečným místním revoltám, ale dovedli také dáti přednost útěku do ciziny před znásilněním svého svědomí.

* * *

Válka třicetiletá se svými proměnami štěstí válečného, jež několikráte naplnily pokořenou českou duši nadějí, že den pomsty za Bílou Horu je nedaleký, zmařila úplně výpočty a předpoklady reformačních komisí, takže, zejména v poslední třetině její, kdy znovu a znovu vstupovala do země vojska švédská, o obrácení sedláků na víru katolickou nemohlo býti ani řeči. Tak počíná se poslední rozhodné tažení proti evangelickým souvěrcům teprve po roce 1648, teprve když mí r v e s t f á l s k ý prokázal, že

Bílá Hora byla opravdu slovem posledním, že Čechie předbělohorská, opuštěná spojenci, má státi se plně a cele kořistí vítězovou. Protireformace tenkrát začala se s největším úsilím, a charakteristické bylo, že to byl stavovský sněm český a že to byli královští místodržící v Praze (šťastní, že jim vestfálský mír zachránil jejich statky a ochotní vykořenit vše, co by snad je mohlo ohrozit v budoucnu), kteří podjali se katolisace s tak bezohlednou horlivostí, že sám císař musil mírniti postup jejich. Ukvapenost místodržících měla totiž k nemalému zděšení vrchností v zápětí houfné utíkání sedláků ze země. Je to překvapující data číselná nám uveřejnil Bílek. Nalezl, že v prvých letech po válce bylo v Čechách podle úředních zpráv ještě na 200.000 poddaných lidí nekatolických — t. j. jedna pětina všeho obyvatelstva (jiné zprávy odhadují počet jejich ještě výše) — z nich pak že v těch letech aspoň 30.000 uprchlo pro víru za hranice.

Bude asi trvati ještě dlouho, než budeme míti přibližně správné představy o rozsahu ztráty, již jediná země česká utrpěla emigrací. Předpokládáme, že během hrozných třiceti let po defenestraci pražské zmenšil se počet obyvatelstva v království o 100 procent, t. j. z 2 milionů na 1 milion (data, odhadující obyvatelstvo Čech předbělohorských na 3 $\frac{1}{2}$ milionu, nezasluhují víry). Protože zbraní vojenskou, zdá se, zahynulo poměrně méně Čechů, náleží velká většina té nesmírné ztráty jednak řádění morových nákaz, jednak emigraci. O šlechtě máme data podrobnější: Bílek počítá, že zemi opustilo 421 osob (či spíše rodin) šlechtických, z nichž 52 bylo politických uprchlíků, prohlášených za psance. Uvážíme-li, že v počtu tom jsou i někteří, kteří se později vrátili, aby dosáhli milosti, a řada jednotlivců

z drobné, zejména německé, víc titulové než skutečné šlechty, úřednictvo beze statků a pod., můžeme, tuším, počítati, že celkem asi ze 1300 až 1400 šlechtických rodin českých odešlo do ciziny na 300 až 350, to jest kolem 25 procent. A nevyklučuji, že poměrnému rozsahu tomu přibližovala se blízko i ztráta v svobodném stavu městském. O Jednotě Bratrské máme zprávu jaksi poloúřední v »Historii protivenství«: do exilia vyšlo z Čech a Moravy okolo 12.000 duší, v tom na 200 kněží; doma zůstalo věrných (t. j. těch, kteří prozatím nepřijali katolického náboženství?) na 7000. Jde tu o značnou kvotu emigrační, neboť členů Jednoty Bratrské bylo poměrně málo; roku 1575 pokládal bratr Černý údaj o 60.000 Bratří v Čechách za hrubě upřílišený. Za to na Moravě bylo Bratří více. U měšťanů i sedláků spolupůsobily ovšem i důvody hospodářské. Utíkalo se nejen pro náboženství, ale také z bídy, z nemožnosti zaplatit daně královské a dávky vrchnostenské, nebo pro zkázu stavení i inventáře. Ale útek byl vždy projevem zoufalství. O Moravě mám méně zpráv; zdá se, že tu emigrace nedostoupila daleko toho rozsahu, jako v Čechách.

* * *

Tajných nekatolíků zůstalo, rozumí se, hojně. Ale počet jejich mizel znenáhla; třetí generace po Bílé Hoře počala již cítit katolicky. Když po skončení války třicetileté byl zázračný obraz P. Marie Staroboleslavské dovezen slavnostně z Vídně zpět do Staré Boleslavě, když slavná Te deum po všech kostelích země české děkovala (24. července 1650) za vítězné pro císaře ukončení vojny, za triumf katolické církve a vyvrácení kacíf-

stva, byly to dny oslav, do jejichž dikučinení mšil se ještě hojně ston dušeného pláče a smutek zoufalství. Po třiceti, po padesáti letech potom je země — až na sporadické výjimky — katolická, katolická oddaně. P. Marie Staroboleslavská a Svatohorská opravdu kralují srdcím českým, jež mystika barokové doby a barokního kultu ovládla a přetvořila plně a cele. Stará Čechie, jež byla se tolik odvažila a tolik vytrpěla pro záchranu »čistšího náboženství«, odpočívala pod drny kostelních hřbitovů. Daleko rozptýlené a hynoucí pozůstatky její doma i v cizině počaly obracet zrak nadějně ne již k zrádnému Sasku (jehož dynastie měla se také státi katolickou), ne již ke koruně švédské, ale k rodící se nové velmoci protestantské, k Prusku. Vnuk Komenského, Figulus-Jablonský, je jeden z kulturních sloupů mladého pruského království, je to on, jenž v den korunování prvního krále pruského v Královci má v Berlíně slavnostní kázání. I tato česká práce pro Pruského krále je historickou vinou Bílé Hory.

V.

Trestání jednotlivců. — Popravy z 21. června. — Konfiskace. — Podvody při nich. — Zločinné oloupení odsouzených. — Data Bilgova o rozsahu konfiskací. — Počet osob odsouzených a statků konfiskovaných. — Rozsah kořisti a demoralisace kořistníků. — Cizí rody na české půdě a jejich vymírání.

Pravil jsem, že i o násilné proměně náboženství spolurozhodovala vynikající měrou státní raišona. Všem opatřením vítězné vlády Ferdinandovy vtiskl svou pečeť politický výpočet, politická úvaha, jejíž vedoucí

myšlenkou bylo jednak krutě potrestat rebelii minulou, jednak znemožnit rebelii budoucí. Velkorysá brutálnost této taktiky nespokojila se zvrácením ústavy politické a církevně náboženské v zemích českých, nýbrž chtěla i v i n u jednotlivců mstít nelítostně. Tu pak zase všechna tíha hněvu císařova měla zasáhnouti český národ politický v užším slova smyslu, t. j. Čechy a Moravy, ale především ovšem české předáky stavovského odboje. Popravy na Staroměstském náměstí dne 21. června 1621 byly zvlášť okázalým, takřka manifestačním projevem této politiky: hrůzu jejich měla pověst šířiti celou Evropou, aby jí vtiskla v paměť nedotknutelnost práv králů z boží milosti (jak to bylo vítáno ve Francii a Španělech, kde se báli příští české šlechtické republiky!), ale zároveň měla krev tam katem prolítá státi na očích všem Čechům budoucnosti jako hrozba, jako výstražný výkřik, jako povel k poslušnosti a odevzdanosti. Ze 27 justifikovaných byli tři stavu panského (Jáchym Šlik, Budovec a Harantz Polžic), sedm z rytířstva, ostatek měšťané. Nebyli to, jak již víme, sami Čechové, nýbrž i Němci, nebyli to také vesměs nekatolíci: popraven byl i katolický rytíř Diviš Černín, jehož bratr Heřman náležel k nejvlivnějším stranníkům císařským. On to byl, jenž jako jediný z českých pánů bojoval na Bílé Hoře a on to byl, jenž jako policejní správce Starého Města řídil popravy z 21. června, při kterých štata byla hlava i bratru jeho ... Tak rozděleny byly české rodiny té doby, tak dáno najevo, že hněv trestajícího královského majestátu neušetří nikoho a že vítězný král netrestá náboženských jinověrců, nýbrž politické rebely! Na Moravě sic také vyneseno dvacet rozsudků smrti nad vůdci odboje, ale všem z milosti proměněn trest ve vězení. Rozsudky vyná-

šeny soudem mimořádným, jehož ústava dosavadní neznala a v němž měli účast i soudcové, kteří byli v zemi cizinci.

* * *

Daleko hroznějším trestem než popravu a věznění byly konfiskace. Byl to víc než trest — byl to zločin; aspoň způsob, jakým toto pokutování bylo prováděno v praxi, prozrazuje mnohonásobně, že to, co mělo být trestem, stalo se namnoze loupeží a podvodem. Konfiskace byly starý trestní prostředek české ústavy, jímž panské soudy české dovedly vládu dosti bezohledně. Teprv za Rudolfa II. vyloučili stavové tento trest ze svého zákonníka, tak aby svobodný šlechtic nesměl nikdy trestán být na statku. Ale za povstání užili ho sami vydatně proti svým domácím protivníkům — a vítěz ovšem nerozpakoval se je napodobiti. Doba beztoho, blízká staré feudální theorii, spatřovala v králi jaksi vrchního pána všech statků svobodných; vzpourou proti králi ztrácel držitel všechno právo k zboží svému. Válka stála krále hrozné peníze — co bylo bližšího než užiti k vyrovnání výdajů válečných a k odměně věrných rozsáhlého pozemkového majetku české šlechty? Tak počaly se faktické konfiskace brzo se vstupem katolických vojsk do země, dávno před Bílou Horou, a po Bílé Hoře rozšířeny byly vypočítavě nejen na vůdce nebo přední účastníky odboje, ale — a to v podivné kombinaci s vyhlášením t. zv. »jenerálního pardonu« — na všechny obyvatele, kteří jakkoli vládu direktorů nebo krále Fridricha uznali a jim sloužili. To znamenalo, že trestání mělo být rozšířeno na všechno skoro svobodné obyvatelstvo království; otevřeně přiznaným cílem jeho bylo vynutit i z těch méně vinných nebo spíše nevinných

aspoň díl majetku jejich ve prospěch královny komory. Při tom však byl vzat odsouzenému statek celý, aby byl úředně prodán, ovšem pod cenou, a teprve po srážce stanovené pokuty měl mu býti zbytek vrácen. Byl-li tento postup sám sebou neslýchaným (byl zastaven teprv v únoru 1623), bylo opravdu zločinné, že značná část takto odsouzených Čechů, zejména emigrantů, navrácení peníze povinného se nikdy nedočkal! Byla odsouzena pětiny nebo třetiny nebo poloviny statku, ale přišla o všechno! Náleží k nejtrapnějším dojmům našich dějin doby pobělohorské, čteme-li přímluvné dopisy zahraničních mocí (zejména kurfiřta saského), aby česká vláda pomohla přece ubožákům k jejich právu, vidíme-li, jak česká komora vede dluhy takové v stálé evidenci, jak připočítává dlužné úroky a jak přece není s to se vyrovnati, ano jak, aby nemohla být žalována, vyžaduje si od sněmu zákonné moratorium! Od let čtyřicátých války třicetileté až do 19. stol. povoloval co rok český sněm toto moratorium, jež znamenalo vlastně, že král český nemůže být pro své české komorní dluhy žalován! Suma dlužná, jež r. 1653 činila 8 a půl mil. zl. (byly v ní nepochybně pohledávky i jiného původu), vzrostla do r. 1711 na 22 mil.; nebyla, rozumí se, splacena nikdy; nejubožším vdovám a sirotkům dostávalo se v 18. století víc ze soucitnosti (a to i na přímluvy sněmů, aby aspoň k starým českým rodům měla komora zřízení soustrastné!) malých splátek či spíše almužen na jejich pretense, Žid nedal za takový dluh komorní víc než 10%!

To je jen jeden pohled do hospodaření s nesmírnou kořistí, jež padla vítězi do rukou v dobytém království! Jiný fakt neméně výmluvný záleží v tom, že král, jenž osobil si v opětovných konfiskacích na tři čtvrti-

n y země, byl po válce chudší než před válkou. Vlastní jeho statky v Čechách zmenšily se za tu dobu právě o polovinu! A historik Bílek počítá, že v jediných Čechách bylo zkonfiskováno šlechtě a měštům statků odhadnutých na 30 mil. zlatých, že v pokutě ujato jistina za 5 mil., že konfiskace fridlandská r. 1634 zabrala nových statků za 13 milionů (zde šlo většinou o opětovnou konfiskaci statků již dříve konfiskovaných)! To jest celkem peněz 48 mil. zlatých, čili asi 576 mil. korun předválečných, nečítaje konfiskace, jimiž byli trestáni ti, kteří se za saského vpádu r. 1631 vrátili do země a účastnili se akcí proti císaři. Tato ohromná suma, jež jistě představuje většinu všeho národního majetku v království, padla největším dílem na pohledávky vojenských velitelů a dodavatelů, z části na dary z milosti, z části byla pohlcena podvodnými manipulacemi. Podvod spolupůsobil často již při odhadu majetku, aby cena jeho proti pravdě byla snížena, často při prodeji jeho, jindy při prodeji za znehodnocenou valutu (lehou minci). Byly však i jiné metody. V těchto nekalých praktikách měli vynikající účast právě někteří z nejpřednějších plnomocníků nebo úředníků císařských, zejména kníže Lichtenštejn. Trestními revisemi pozdějšími, táhnoucími se až do doby Leopoldovy, podařilo se poměrně jen nepatrnou část nepoctivých machinací zjistiť a ztrestati.

* *
*

Podle dat Bílkových bylo při pobělohorských konfiskacích (nota bene bez konfiskace fridlandské) odsouzeno 680 osob (z toho 166 všeho jmění, 112 k manství,

ostatek většiny nebo menšího dílu statku), kdežto 580 osob šlechtických, bylo pokuty osvobozeno, zvláště proto, že byly katolíky nebo se jimi staly. Poměrně malému zlomku byl zabráný statek cele nebo z části vrácen z milosti, v tom i řadě měst královských; ženy a vdovy většinou ušly trestání, ne ovšem dědička nejbohatší, Markéta z rodu Smiřických, na jejíž krásná dominia obrátil žádostivý zrak Albrecht z Valdštejna! Číslo Bílkova o poměru mezi počtem statků konfiskace ušetřených k počtu statků zkonfiskovaných (bylo prý z 926 statků konfiskováno 491) jsou nejasná, protože nevíme, vztahují-li se i na konfiskace po r. 1630 čili nic, ano jsou vůbec podezřelá, protože v Čechách bylo statků (panství) tou dobou nikoliv 926, nýbrž přes 1300! Z dat Bílkových se přece zdá, že střed země nebyl konfiskacemi tak postižen jako okrajiny, z nich zejména sever. Vyjmeme-li statky královské a duchovní a máme-li na paměti opětovnou konfiskaci z r. 1634, můžeme tvrditi, že propadly vítězi a jim byly zabrány aspoň tři čtvrtiny království. Na Moravě se odhaduje cena propadlých statků na více než 5 mil. zlatých — to znamená, že na Moravě bylo zkonfiskováno půdy poměrně aspoň o polovic méně než v Čechách.

Okolnost, že tyto miliardové (v našem slova smyslu) hodnoty byly vrženy v několika málo létech na trh a že největší úspěch kynul nejvíc chytrým a nejvíc bezohledným, vysvětlí nám poněkud (spolu se zásadou, že třeba krutě potrestat rebely a knížecky odměnit věrné) onu demoralisaci, které propadla v tom tanci milionů klika panská, v Praze vládnoucí. Vysvětlí i novou situaci země, kde vyrůstala přes noc nová knížecí bohatství, kde vedle věvodství fridlandského, nového manuského státu českého krále, vyrvaného z těla samého krá-

lovství, nahromadily se v rukou několika šťastných kořistníků velké statky zemské v počtu neobyčejném. I v tom je vůle doby: sklon k soustřeďování velkých majetků v rukou jedince je pozorovati již před Bílou Horou a ovšem nejen u nás, nýbrž i v sousedství.

Ze statků konfiskací králi připadlých největší část stala se novým vlastníkům prodejem; jen menší díl byl darován cele nebo z části ústavům církevním nebo důstojníkům vojenským; třeba však povědět, že ohromným nárokům českých prelátů, žádajících bezmála reparaci všeho, co české církvi bylo odňato od dob Jana Husa, dovedl dvůr i česká šlechta čeliti s úspěchem. I tu krátce měly politické a vojenské ohledy patrnou převahu nad církevními. Poměrně nejvíc rozdal císař roku 1634 za konfiskace fridlandské, a to skoro veskrze cizincům. Jen část těchto cizích rodů udržela se na půdě, která za tak tragických okolností a často za služby mravně velmi pochybné (to platí zejména o r. 1634) stala se jejich vlastnictvím. Vymřeli brzo Maradasové, Huertové, Verdugové, Aldringenové a j. Balbín, jenž tak těžce nesl záplavu vlasti šlechtou cizinskou, shromažďující se k hostině připravené, a jenž tak živě cítil nebezpečí, hrozící odtud jazyku slovanskému, vzpomíná toho, že na 50 šlechtických rodin cizích, jež se usadily v Čechách »po posledním vyhnání šlechty české«, v krátké době dočista vyhynulo. A těší se, že Čechy jsou hřbitovem cizinců. To byl dojem doby jeho, kdy šlechta česká, zdá se že značnou většinou, vědoma si byla svého češtví; o padesát, sto let později bylo vidno, že kletba sv. Václava na »nájezdníky země české« (jíž Balbín ten šťastný účinek přičítá) nemá již valné účinnosti.

VI.

Zničení země válkou. — Třetina Čech poustkou. — Hrozný úbytek obyvatelstva. — Vliv na rozdělení půdy, zdanění a j. — Zřáza měst. — Válečné zisky a triumfující architektura baroku.

Dotkněme se krátce i hospodářských následků Bílé Hory. Je nesporno, že na účet její nelze klásti paušálně všechno zničení země, jež má na svědomí válka třicetiletá. Čechy, zejména jižní, trpěly nesmírně již v průběhu české vojny, tedy ještě před Bílou Horou, trpěly i po ní: vypálené vsi, vypálená a vydrancovaná města, vybité nebo vyloupené chlévy, neosetá pole — to vše bylo tenkrát přirozeným průvodem vojenských formací, operujících v zemi, nota bene skoro bez rozdílu, šlo-li o armádu přítele nebo nepřitele, a často, šlo-li o pouhé ubytování domácích posádek po městech a krajích. Zdá se však, že z těchto hrůz a škod prvých let vojny byla by se bohatá země zotavila, kdyby nové a nové války, nové a nové vpády cizích armád neobracely v niveč práci opravnou, kdyby země české nestávaly se znovu a znovu shromaždištěm, zimním kvartýrem nebo přímo bojištěm vojsk, jež vleklá, nekonečná válka nepřestávala po malých přestávkách oddechu a naděje vrhati na naše kraje bezmála po tři dlouhá desetiletí. Konečným výsledkem opětovaných zkáz, započaté dílo obnovy znovu a znovu v niveč obracejících, musilo býti ovšem tak neobyčejné, tak hrozné zruinování země, že k hospodářskému uzdravení jejímu bylo pak třeba práce víc než tři generací.

Nejvyšší kancléř království českého, hr. František Oldřich Kinský, píše r. 1684, že je notorické, že po válce ležela pustá a spoň třetina království.

Podrobnější studium potvrzuje plně tento soud; třeba jen vyložit, že se tím míní především, že asi třetina polností, selských i panských, ležela ladem a zarůstala lesem, že asi třetina statků, chalup a baráků byla vypálena, pustla nebo vůbec neměla vlastního hospodáře. Data katastrální vyčítají ještě k r. 1682, že 22.3% půdy poddanské leželo ladem; na některých panstvích byla nevzdělána většina selské půdy!

Je velmi pravděpodobno, že v prvních desetiletích po válce dolehla na poddaného hospodářská krise poválečná mnohem pronikavěji, než drancování soldátů za války. Nebylo dosti dobytka, nebylo dosti pracovních sil, ba nebylo ani dosti poddaných, již by byli ochotni převzítí pustý grunt selský. Věděli zajisté, že při veliké láci plodin zemědělských a nadobyčej vysokých sazbách kontribučních je málo naděje, že by statek mohli udržeti. Následek toho byl pro selský stav v království i jinak neutěšený: ubylo půdy selské (rustikálu) a přibýlo půdy panské (dominikálu). Neboť vrchnost, vidouc, že celé části vesnických pozemků leží ladem, odhodlávala se volky nevolky skoupiti («sváděti») pusté grunty a zakládati z nich nové dvory panské. Tato ztráta selské půdy nebyla, pravda, příliš veliká (asi 4—5%), ale oslabil stav selský přece i tím, že s novými dvory panskými musilo přibýti i robotní práce poddanské. Je pravda, že i mnoho sedláků zveličilo statek svůj získáním přilehlé pusté půdy, ale tento zisk padal málo na váhu proti rozsáhlému a takřka zásadnímu zhoršení hospodářské i právní situace poddaných, jež jevila se v svalení skoro všech daní na usedlost selskou, v přimnožování robot a dávek vrchnostenských a v okleštění všech ještě dosti hojných pozůstatků selské samosprávy. Nejhorší byla ne-

snesitelná tíha kontribuční — neboť stát teprv v té době si zvykl udržovat stálou armádu a teprv v té době dovedl svaliti výroční vojenskou kontribuci bezohledně na bedra poddaných.

Zkáza a města byla však ještě větší než zkáza venkova, v čemž snad jediná Praha činila výjimku. Město sice utrpělo mnoho odchodem nejbohatších měšťanů a ochuzením jiných, ale nelze pochybovati, že v něm válečné zisky shromáždily nový kmen zbohatlíků. Ale venkovská města byla v pravém slova smyslu zničena a nebylo jim lze vůbec pomoci na dobu dohlednou. Abychom všemu tomu lépe porozuměli, třeba si znovu a znovu uváděti na paměť, co znamenal úbytek celé poloviny obyvatelstva! Co znameno to strašné vymírání a utíkání ze země, takže zbyl jen každý druhý člověk! Rozumí se, že tyto hrozné zhouby nebyly stejnoměrně rozděleny po zemi, že vedle panství poměrně uchovaných byla dominia zničená nanejvýš a že vedle tisíců ozebračených chudáků soustřeďovaly se v rukou jednotlivců, zejména stavů vyšších, válečné zisky způsobem rozmanitým. Tak v době, kdy úřední akta katastrální plna jsou smutných dokladů o nesmírné bídě malého člověka, prchajícího pro nevýnosnost gruntu a těžké kontribuce od svého statečku, rostou v Praze (i na venkově) nádherné stavby paláců šlechtických, kostelů a residencí klášterních, skvělá Praha barokní zvedá k nebi své vítězné kopule, své monumentální, rozkošné stavby chrámové — zde plesá, triumfuje a děkuje nebesům v radostně vzrušenému postoji nová Čechie, Čechie několika tisíc, či spíše set osob, jejíž moc a lesk vyrůstá z ruiny statisíců!

VII.

Účinky Bílé Hory v životě kulturním. — Vliv bídy, emigrace a duchovního násilí. — Úpadek i mezi katolíky. — Hmotná zkáza hlavní příčinou jeho. — Cizí kultura bohatců. — Panství latiny. — Konfrontace doby bělohorské s dobou husitskou. — Porážka této již v 16. stol. — Bílá Hora zjevem středoevropským. — Rozdíly mezi Němckem a Čechami v době po r. 1650 — Válečný stav v Čechách trvá. — Protest Balbinův. — Kultura baroku. — Světlé stránky doby protireformační. — Boj o obnovu národního vědomí. — Zrození nacionalismu.

Lze na účet hospodářské zkázy, způsobené válkou třicetiletou, klásti i pokles kulturního života země? Myslím, že velkým dílem, neboť ochuzení a zbědačení postihlo právě střední vrstvy, měšťanstvo a drobnou šlechtu, jež byly hlavními nositeli duševního pokroku obce národní, a dovršilo jejich duševní připoutání k hroudě. Ale je nepochybně, že spolupůsobily neméně i jiné příčiny. Předem emigrace, jež znamenala ztrátu hlav namnoze nejstatečnějších, srdcí namnoze nejhoroucnějších. Stačí vzpomenouti Komenského — co by byl mohl vykonati tento osvícený, jasný a praktický duch, vedený uvědomělou snahou po vyšší kultuře, pro český život duševní, kdyby pokladů jeho mohla užiti rodná země jeho! A další mocnou příčinou bylo duchovní násilí, jež zamezilo jakoukoliv osvětňou činností s potřebami a cíli nových pánů země se nesrovnávající a jež všechno školství a kontrolu vši literární a vědecké práce podřídlilo moci a dohledu řádu jesuitského.

Ale přes to možno tvrditi, že kdyby válka byla se skončila úplně již na př. r. 1627, že by k tak velikému úpadku české duševní produkce nebylo došlo, na-

opak, že by se snad bylo ukázalo, že hrozná krise let minulých zalomcovala s prospěchem stojatými vodami. Vskutku právě nejvzácnější pro nás díla emigrantská i domácí vznikla pod dojmem a rozčilením zápasu. Ztráta Jednoty Bratrské byla ovšem nenahraditelná, ale na druhé straně nebyli čeští katolíci, staří i nově obrácení, přece tak kulturně slabí a bezvýznamní, aby po umlčení jinověrců musila oněměti česká ústa vůbec. Jak opravdově nadchly na př. Denise listy paní Zuzany Černínové, vydané Dvorským, »kniha, v níž láska k vlasti se pojí s nejprostšími a nejušlechtilejšími tóny lidské soustrasti, kniha, jež by snad nejlépe představila Evropě českou duši, zušlechtěnou dlouhými zápasy za svobodu, očištěnou strádáním, usmívající se, přes utrpení nejkruší, v dobrotě a doufání!«

Kam se podělo, kam zmizelo to všechno? Mám za to, že bylo to především ožebračení středních vrstev národa, jež soustředilo všechny starosti k uhájení hmotného života. Že to byly rozčilení, strádání a útrapy, jimiž ničila nekonečná, surová vojna celou jednu generaci, které ubily schopnost a možnost literárního zájmu a připravovaly zmučené, po pokoji a oddechu toužící duše nejdokonaleji pro mystiku barokové doby, kdy v absolutní odevzdanosti vrhal se člověk před zázračné obrazy P. Marie, aby vymodlil si duševní potravu, jedinou, po níž toužil.

Ta skrovná vrstva bohatců, jež žila kulturně, vyžila se plnými doušky z bohatství a lesku italského umění; necítíc převahou česky aktivně, měla asi za nemožné i zbytečné starat se o literární život mateřského jazyka; jen hudbu a umění výtvarné dovedla fedrovat a povznést i v domácím prostředí; česká kniha nebyla však

módu doby. Zesláblá společnost česká nebyla naprosto s to, aby se nové kultury zmocnila, aby jí dala mluvit českým jazykem, tím spíše, že graciosní cizinka přišla do země s trestajícím mečem v ruce; paní domu octla se tak na vlastním statku v podruží. Syn paní Z u z a n y, vzdělaný a uměnilovný nad jiné, pan H u m p r e c h t Č e r n í n, je toho všeho živoucím dokladem. A humanistický k u l t l a t i n y a antiky vůbec, jež zavedl do všech našich vyšších škol řád jesuitský, a jemuž jevila se jazykem stejně málo kulturním němčina jako čeština, dokázal, že i všude tam, kde byl talent, kde byla vůle vyniknouti v krásné literatuře nebo práci vědecké, i tam, kde bylo horlivé národní cítění, ovládla latina jako takřka jedině možný, jedině přípustný jazyk spisovný; čeština odkázána, až na čestné výjimky (jako byl na př. lidový historik B e c k o v s k ý), na knihy a knížky, potřebné pro náboženské, správní a hospodářské poučení lidu. A i co v tom nebo nad to zdálo se potřebným (nový překlad bible do češtiny, kancionál, postila, učebnice češtiny pro školy nižší), musili obstarati sami jesuité — věda i literatura (lze-li tohoto slova vůbec užití) žila takřka jen jimi a skrze ně. I ten jesuita, jenž cítil česky tak vášnivě, jenž celým svým rázem, v tom i svou žilou patrně romantickou, náleží mezi čtu našich probuzenských buditelů (ač ovšem zároveň je synem své doby a svého řádu), B o h u s l a v B a l b í n, píše svou náruživou o b r a n u j a z y k a č e s k é h o, svůj dušený protest proti odrodilé šlechtě, proti cizotě a Vídni, proti praktikám macchiavellistickým, jazykem latinským. V historických spisech svých, psaných s cíly vědomě buditelskými, stojí však i vědecky nepoměrně výše, než jeho předchůdci, na př. z 16. století.

* *

*

Ale i ten, kdo rozeznává mezi pohromou, již do českého života kulturního vnesla přímo Bílá Hora, a zkázou, kterou mělo v zápětí v duševním vývoji našem fyzické i hospodářské vykrvácení národa ve válce třicetileté, musí přiznati, že tato s onou mnohonásob souvisela a že i tu tedy jde, třeba nepřímou, o následky Bílé Hory. Vinu její lze spíše zmenšiti poukazem na to, že n i k o l i v š e c h n o, v čem spatřujeme vítězství cizoty a zkrivení nebo potlačení ducha staré Čechie, je výhradným dílem jejím, nýbrž že je spolu produktem vlivů, které počaly vnikati k nám dávno před Bílou Horou. Bílá Hora není naprosto rozhraním mezi dvěma horizonty v každém směru si nepodobnými, nýbrž naopak: po některých důležitých stránkách působí ona, pracuje u nás dlouho před nešťastným dnem 8. listopadu.

Vlastní dosah významu jejího pochopíme nejlépe, konfrontujeme-li ji s dobou husitskou — tu objeví se nám jako vítězství principu autority nad principem s v o b o d y, vítězství ideálu převahou aristokratického nad ideálem silně demokraticky zabarveným, kultury cítící evropsky nad snahou o osobitou kulturu národní, církve obecné nad církví národně zemskou. Lze to říci také krátce slovy: vítězství doby románské nad dobou gotickou. Doba gotická vzepjala se nejvýše, vyvrcholila u nás v husitství, ale po rozmachu, jehož pýše byla úměrna duševní síla jen jedině generace, počíná se úpadek, zaviněný nejen kulturní blokádou, již kacířské Čechy s počátku obtáčela Evropa, ale především rostoucím vpádem nového období kulturního, nového zákona myšlenky i života, jež národům evropským vtiskla románská renaissance. Jejím to působením byly ideové základy české posice

z poč. 15. století podryty více nebo méně již během 16. století. Jednota Bratrská, jež je jediným pokusem obránit podstatné myšlenky jejich proti rostoucímu příboji nového světa, je slába, aby nesnadnému úkolu stačila. Většina národa dávno odvykla dávat si vlastní zákony vývoje a odcizená kmenovému sebevědomí doby Husovy (o jehož snažení, skutcích a slávě měla jen mlhavou představu), vřhá se převahou v náruč kulturně chudému a národně nebezpečnému luterství, a celek národní společnosti ztrácí v materialisticky a požitkářsky pojatých vlivech renaissance idealistický vzmach doby gotické, jenž byl kdysi hlavním pilířem jeho síly. Aristokratický ideál románské doby vstupuje rozličně do země, aby pokoušel se, již před Bílou Horou, utužiti moc a lesk pánů a oslabiti svobodu jejich poddaných, s ním sílí vliv humanistické latiny v literatuře a společnosti, s ním vnikají do země i národní jazyky nových románských zákonodárců světa, jejich módy životní, jejich umění, jejich náboženství. Bílá Hora vstoupila krátce již na půdu rozličně připravenou, dobyla pevnosti, jejíž část jí dávno náležela.

Vlivy doby románské nesený byly vůbec silou tak neodolatelnou, že by Čechové nedovedli ani nemohli (ba namnoze ani nechtěli) učiniti jim přítrž, i kdyby byli na Bílé Hoře zvítězili. Vidíme zajisté, jak i státy protestantské sousedního Německa, jež nepoznaly dne 8. listopadu, postiženy byly značným dílem toho, co nazýváme Bílou Horou. Všude najdeme nejen hospodářský úpadek zcela neobyčejného dosahu, jako následek zničující vojny, ale všude i absolutismus knížecí, vítězí nad právy stavů (a to ještě důkladněji než u nás), všude potlačení sedláků až k nevolnictví, všude kulturní panství vládkých

a francouzských mód a jazyků, všude literární pokles jazyka domácího — ba, jak dí historik Lamprecht: »zdálo se, že nejen skutkem, ale i smýšlením stal se Němec otrokem velkých národů evropských: ještě více pak podlehl otroctví k sobě samému, vnitřní nevážnosti, servilismu«...

* *
*

Výklad, ukazující, že Bílá Hora je do značné míry zjevem ne pouze českým, nýbrž středoevropským, přispěje k lepšímu pochopení jejímu, aniž by bylo, aby zmenšil v našich očích vinu její. Naše Bílá Hora má zajisté stíny zvláštní, daleko hlubší. Rozdíl je i v tom, že do Německa po míru vestfálském vnikaly přece oživující vlivy Holandska a Anglie, aby znenáhla budily k životu pokrokové prvky, dřímající v protestantismu — jaká tragika, že děje se to z části českou prací a českým důmyslem v spisech českého vyhnance Komenského! — kdežto Čechy uzavírala jezuitská censura a jezuitská vláda kulturní před nebezpečím, hrozícím z ciziny, nehledě k tomu, že duševní mdloba a únava byla tu ochranou největší. A rozdíl je i v tom, že v Německu vše hrubé a malodušné, co bylo v otravném theologickém sváru a boji konfessí, se takřka vybouřilo, vybiló a stráviló v dlouhé válce, jež, přes ztrátu Čech, prokázala, že nelze násilím udusiti svědomí (i v této práci očištné měl vynikající účast Komenský) — kdežto v Čechách duch Bílé Hory prodlužoval válečný stav na poli kulturním i konfessiálním o více než plné století. Příčina tkvěla nejen v tom, že stát i církev vydávaly se na nová drobná tažení proti zbytkům kacířských vyznání, užívající při tom nerozpačitě všech osvědčených prostředků

duchovního násilí a mocenského útisku (vzpomeňme jen výprav *Koniášových* proti kacířské knize), nýbrž i v tom, že dlouho žily v obavě před novými bouřemi a nepokoji v zemi. »Jim zdálo se,« dí *Balbín*, »že i háje, lesy a oudolí, ano až i listí a větve stromův provolávají: rebellie! rebellie! a že tudíž podle návodu *Macchiaavelliho* potřebí všecko zničiti, hrady pobořiti, městských zdí neopravovati, proti lidu pak jakožto proti nepříteli budoucímu vystupovati násilím i mocí a, když ani nepostačuje, lstí, přetváříkou a podvodem...«

Stačila by tato jediná slova *Balbínova*, aby nás poučila, že doba protireformační nebyla »temnem« veskrze. Nikdo rozumný toho také netvrdí. A historik musí připustiti také, že barok, jenž s vítězem vstoupil jako nový duševní vládce do dobytého českého království, nesl s sebou velmi silný živel kulturní. Ten netkvěl jen v jeho estetickém bohatství, kterým naplnil zemi, ano kterým ji naučil umělecky cítiti, ovládnuv na celé čáře architekturu, malířství, hudbu i umění lidové, ale záležel i v citovém důrazu jeho, v jeho schopnosti mystického zanícení, jevící se i v kultu mariánském, který byl dokladem jeho niterného vzrušení a zvroucení podobně, jako jím byl na úsvitu husitství. Barok dal svými stavbami, svými bezpočetnými sochami (v tom především sochami typického nového světce svého, *Jana Nepomuckého*) nesmazatelný ráz české krajiny, vtiskl i lidu v příbytku, kroji, písni, ba v citění i životě vůbec pečeť svou, stvořil ten mile svérázný svět venkova, svět »Babičky«, v němž naučili jsme se shledávati cos specificky českého a z něhož vyšly poslední generace našeho národa.

* * *

Žijeme v době, kdy víc než kdykoli jindy vniká i do výkladu dějin demagogie jednotlivců a stran se všemi svými vášněmi, ano kdy z propadlišť minulosti dere se na venek temno konfesijských svárů a nenávnstí. Vůči útokům z těchto stran pravím předem: patřím k těm, kterým jde ze srdce výkřik českého spisovatele, vítajícího *Josefa II.*: »Minula noční hodina!« — ač ovšem nevztahuji tuto obraznou představu pouze na dobu protireformace. Ale to mi nepřekáží, abych nevydal svědectví poznané pravdě a abych — narážím tu na nedávný spor svůj o *Jana Nepomuckého* — nezmenšuje nikterak temných stínů doby protireformační, nepoukázal také na světla v temnotách.

Popírám, že s vítězstvím protireformace počíná se v duševním životě země jediná bezútešná poušť. Co jsem pověděl o baroku, je samo protestem proti takovému názoru — a kdo přihlédne blíže, najde i v jiných směrech v době protireformační vedle přehojných svědectví duševního úpadku, šířeného násilím autority začasť obmezené, také doklady mravní snahy, stopy duchové vzpoury, která musí státi tím výše v našem obdivu, čím pohotovější a bezohlednější je duch útisku, jemuž se odváží čeliti. Co v tom směru znamenal *Balbín* a *Pešina*, co *Beckovský* a *Frozýn*, co *Vavák*, není, zdá se mi, náležitě doceněno. Stáli všichni, rozumí se, na půdě katolické a vyhýbali se plaše nebo i s protestem kacířským stoletím, jimiž šla, podle slov *Deniso-ových*, česká cesta ze *Žizkova* na *Bílou Horu*, ale co činnorodé lásky a mravní síly soustředili k záchraně a obnovení národních ovdědomí, co vykonali, aby v kletbu dané české jméno neupadlo u Čechů samých v neváznost smrtící, nemůže býti nikdy zapomenuto. I svatořečení

Jana Nepomuckého, jehož iniciátorem je právě Balbín, bylo obranným činem, myšleným v této souvislosti, a z této souvislosti především musí býtí pojímáno. Z Balbínova to péra vylpynula slova, jimž podobných až do naší paměti dotklo se málo nebo jen zdaleka české duše: Dlouháť jest paměť národa porobou utištěného. Zoufajícím ne tolik záleží na tom, zahynou-li, jako na tom, aby pomstili se za svobodu ztracenou... Balbínem a Pešinou počíná se bezmála třistaletá česká bitva proti bělohorská, v jejich rukou přeměňuje se vědecká práce po prvé v nástroj buditelské agitace, česká minulost stává se obranou přítomnosti a slibem budoucnosti. Balbín, jenž prvý jitří slovanské vědomí české temnou postavou markrabího Géra, jenž od českého exulanta z ciziny přijímá dík za své působení vlastenecké a spisem jiného exulanta vychovává k vlasteneckému zánícení mladého přítele Pešinu, jenž celý život usilovně práce obětuje myšlence shromáždití všechny slávy Čech minulých, aby čelil jimi protičeské nechuti doby, stačil by sám, aby nás donutil posuzovati dobu protireformace spravedlivěji. Jen prací a láskou jeho (a mužů s ním stejně smýšlejících, jichž jistě se nenedostávalo) vysvětlíme si, jak se stalo, že hierarchie česká, kterou po Bílé Hoře nacházíme v rukou cizinců, po češtuje se rychle, v kléru světském i řádovém, a stává se znenáhla pevným kmenem národního života, jedinou téměř inteligencí, jež stojí na stráží, aby později, od dob Josefových, stala se hlavním nositelem tak zv. probuzení.

A je zajímavo, že prvým, buditelsky nejsmělejším činem této doby osvícenské je vydání české obrany — Balbínovy, je zajímavo, že literární historikové její žijí především z práce Balbínovy a že i její pojetí českých

dějin je rozličně prostoupeno stanoviskem jeho. Neboť nacionalismus jejich je mnohem silnější, než jejich služba ideálům osvícení. Toto zrození nacionalismu není jen dílem germanisace doby josefinské, ale, jak Balbín (a i Komenský) prozrazují, především plodem útisku pobělohorského. Bílá Hora sama vzbudila a vypěstovala v pokořeném národě sílu, jež měla státí se vzpruhou nového života a slibem nové naděje. To je hlavní dobro, jež nám přinesla — doba předbělohorská zajisté ochranné a tvůrčí síly jeho nepoznala. Někdy platí vskutku: Vexatio dat intellectum!

ČÁST TŘETÍ
EMIGRACE

Výklad o díle Bílé Hory v našich dějinách byl by neúplný, kdyby se nekončil kapitolou o úsilí staré Čechie, vyvrátit je z kořene hned v samých počátcích a připoutat znovu vítězství k poraženým praporům. Bude to v podstatě kapitola o historii české emigrace. Je to thema veliké: veliké teritoriální i časovou šíří scény, veliké bohatstvím politického, kulturního i mravního úsilí v něm nahromaděného, veliké i smutkem své tragiky. V krátkém nástinu, bojím se, nebude mi lze ani zdaleka stačiti požadavkům jeho.

I.

Početný, politický i kulturní význam emigrace. — Celý malý národ ve vyhnanství. — Příznivá politická situace evropská. — Rozptýlení emigrace po severní Evropě a pokusy ji soustřediti. — Plány a podniky Thurnovy. — Naděje v Bethlena. — Naděje ve Švédsko.

Můžeme-li říci, že celkem asi jedna čtvrtina až jedna pětina (Čechy i Moravu počítaje) politického, t. j. svobodného národa českého vyšla za hranice — odešla nejen proto, že odepřela skloniti hlavu pod nesnesitelný zákon vítěze, jenž chtěl obět jejího svědomí, ale i proto, že doufala, že obrat štěstí válečného dá jí radostný návrat do vlasti — musíme si také představit, že tím vstupovala na půdu ciziny značná moc po-

litická i kulturní, celý malý národ, jehož mravní síly byly zmnohonásobeny slibem a nadějí odvety. Opakuji: celý národ v malém — a v jeho čele stála řada mužů nemalého rozhledu a vzdělání, kteří na poli kulturním (jmenujme z mnohých jen Komenského), politickém i vojenském byli s to, aby vykonali dílo, jehož nemohou přehlédnouti dějiny.

Příležitost k zdaru akce odvetné byla neobyčejná. Neboť celá takřka Evropa byla velkým vítězstvím císařovým nad Čechy a Falcí vyrušena z rovnováhy, a velký díl jejíh mocí vojenských nakloněn byl rozličně myšlence přispěti k ponížení moci a pýchy domu Rakouského. Jedni z obavy před imperialismem, čili, jak se tenkrát říkalo, před světovou monarchií jeho, druzí z důvodů náboženských, s nimiž ovšem se cíle materiální rozličně spojovaly. Tak myšlenkou velké aliance proticísařské obíraly se nejen katolické státy Francie, Savojsko a republika benátská, ale i moci protestantské Anglie, Holandsko, Dánsko, Švédsko a sedmihradsko-uherský kníže Bethlen (za nímž po případě mohla stanouti velmoc turecká), nemluvě o většině protestantských knížat říše. Vědomí, že větší díl kulturní Evropy lze shromáždit k boji proti Vídni, přispělo asi nemálo i k nadějím českého odboje r. 1618. Ale porážka jeho naznačila zároveň tragiku situace budoucí, jež tkvěla v tom, že se nikdy nepodařilo, aby tato strašná koalice protihabsburská vstoupila v akci v čas a na jediný ráz. Jedni odkládali vstoupení do boje, nebo zdráhali se účastniti se ho přímo a odkrytě, u jiných vadily vzájemné žárlivosti nebo rozdily zájmové, u jiných vnitřní poměry. Tak vstupovaly do boje jen částečné, menší koalice, a sice jedna po druhé — a to především

bylo to, co zachránilo císařství a také to, co válce dalo tak dlouhé trvání.

Je na snadě, že za takové situace měla emigrace příležitost mnohonásobnou, aby zasáhla do vývoje věcí politicky i vojensky a neklesala ve svých nadějích. Uznávala za českého krále, rozumí se, exulanta nej přednějšího, Fridricha z Falce, jenž ode dvora svého v Haagu v Holandsku (náleželo k němu vždy několik Čechů ze šlechty s dámami svými) byl stále ve spojení s náčelníky jejími, pracujícími proň na všech stranách Evropy. Fridrich (dodejme mimochodem) by snad byl vykonal daleko víc pro odčinění Bílé Hory, kdyby tchán jeho, anglický král Jakub, nebyl stále zdržoval ruku jeho a kdyby, dodejme, byl býval tak zdatným králem, jako byl otcem a manželem. Největší díl české emigrace usídlil se ve státě nábožensky i geograficky jí nejbližším, v zemích kurfiřta saského (možno říci hned, že bylo zvláštní hrou osudu, že tak velký díl Čechů hledal útočiště v zemi hlavního zrádce a protivníka českých nadějí), ale ostatek byl rozptýlen po celé proticísařsky smýšlející Evropě. Jen Čeští Bratři našli, ku podivu, většinou útulek v státu s Habsburky spřízněném, v Polsku, nebo jim přímo poddaném, na Slovensku; ostatek emigrace rozešel se do protestantských států německých, nebo do Holandska, ale i do Francie, Anglie nebo Švédska. »Rozházels nás po krajinách, o nichž naši otcové neslychali,« ten stesk Jeremiášův, vracející se u Komenského, vystiluje dobře zlobu situace. Vskutku není země v severní Evropě, v níž by nebyly rozptýleny hroby českých exulantův — od švédského Livonska (kde odpočívá hr. Thurn) až ke »končinám země«, jak zval Komenský pobřeží Atlant-

ského oceánu. Livonský statek hr. Thurna byl asi zbytkem plánu, soustřediti české emigranty v zemích koruny švédské na pruské nebo ruské půdě, plánu, k jehož uskutečnění nedošlo. Podobně pomyslelo se v okolí krále Fridricha na hromadné osazení exulantů v Holandsku, později, v Anglii Cromwellově, setkáváme se se záměrem, povolati je do Irsku. Kdyby naděje návratu do vlasti nebyla emigraci naplnila neochotou k návrhům takovým, kdo ví, zda by někde na břehu severních moří nebyla vznikla malá česká země, nová vlast...

* *
*

Hlavní massa emigrace z měst počala plniti cizinu od r. 1624 počínaje, emigrace ze šlechty od r. 1627 až 1628. Do té doby tedy bychom české práce protihabsburské v cizině neočekávali. Ale byli tu vůdci českého odboje, kteří prchli již r. 1620 s králem Fridrichem ze země; v čele jejich především hr. Jindřich Matyáš z Thurnu. Obětovný, nadšený, neúnavný (to jsou ctnosti jeho, jejich stíny jsou: ukvapený, lehkověrný a fantastický) vrhá se v boj na prvou frontu, která se ještě držela a která jeho obrazivosti politické zdála se nejslibnější. Byla to uherská fronta Bethlenova na hranici uherskomoravské. Thurn, provázen svým synem i přáteli a spojenci ze Slez i Rakous, snaží se tu během r. 1621 vojensky i diplomaticky podepřítí kolísající vůli Bethlenovu, a po jeho míru s císařem (Mikulov, leden 1622) pohnouti Bethlena k obnovení války. Velké plány tu byly osnovány: republika benátská poskytne peníze, ze západu pomohou stranníci Fridrichovi v říši a z Uher zaplaví země císařské Bethlen se svými Turky a Tatary.

To je chvíle, kdy i Bůh Komenského slibuje pomoc určitě, kdy jeho Kristus přísahá: Potru toho pyšného a odejmu jeho jeho s šíje národů...

K získání pomoci turecké vydal se Thurn sám s vyslancem Bethlenovým v létě 1622 na dalekou — tenkrát předalekou — cestu do Cařihradu. Odtud sliboval králi do Haagu (zveličuje vše po svém způsobu) pomoc neslýchanou, neobyčejnou — a vskutku nevracel se beze všeho úspěchu: v září 1623 vedl Bethlen dosti velikou armádu svých Uhrů, Rumunů, Tatarů a Turků na záp. Slovensko a na Moravu, aby — ve chvíli největší tísně císařských učinil s nimi příměří a potom mír! Zklamání bylo Thurnovi a jeho spolupracovníkům z emigrace rakouské (Hofkirchen) a slezské (markrabí Krňovský) a ovšem i dvoru krále Fridricha v Haagu jenom popudem, aby své úsilí zdvojnásobili: Thurn vstupuje na podzim 1624 do služeb republiky benátské jako vrchní vojenský správce jejích branných sil, jistě jen v naději, že ji získá k účinné pomoci v nové velké válce odvetné, v níž vedle Bethlena a jeho orientálních spojenců měly míti účast i západní a severní proticísařské mocnosti, ba i Rusové. Z té doby máme jeho list Bethlenovi, podávající zas svůdný obraz velké evropské koalice, jež zabezpečuje konec habsburské tyranie, obraz doplněný novinami, jak proti Španělům povstala Kuba a Portoriko a jak Holanďané míří do Peru... Tak a podobně podařilo se Bethlenovi, jenž byl od r. 1626 sešvakřen jak s králem Fridrichem, tak s Gustavem Adolfem (bezprostředně před tím ovšem ucházel se o dceru Ferdinanda II.) přemluvit k novému boji s císařstvím. A také myšlenka podpory jeho útoku soudobým vpádem spojenců do Slezska (myšlenka,

jež byla basí všech dřívějších podniků jeho), stala se konečně skutkem, když po vstupu krále dánského do boje proti císaři probil si Mansfeld cestu Slezskem do Uher (1626) — ovšem spíš jak vůdce vojska, hledajícího záchranu, než přinášejícího vítězství. Thurnovi, prodávajícímu ještě v Benátkách, bylo zažítí (na podzim r. 1626) zarmucující zmar i tohoto široce založeného plánu a opětovný smír Bethlena s císařem. Po tomto třetím zklamání nezbylo než s nadějemi uherskými se prozatím rozejítí; rozchod potvrdila brzo smrt Bethlenova (1629). Na jeho místě stanul Jiří Rákóczy.

* *
*

Od jara 1627 stojí Thurn ve službách krále dánského. Byla to Anglie, jež vyjednala jeho vstup do služeb spojeného s ní království, a to ve chvíli, kdy Dánsko mělo brániti se přemoci vojsk Tillyho a Valdštejnových. I tu byl mu osud nepřízniv — ještě během r. 1627 bylo o porážce Dánska rozhodnuto. R. 1628 nalézáme Thurna již v službách Gustava Adolfa. Svazek, v nějž vstoupil k novému pánu, měl poutati jej až do hrobu; posvěcen byl hned na počátku smrti nejstaršího syna jeho Františka Bernarda, téhož, jenž tak statečně se držel na Bílé Hoře (i v létech potomních) a jenž od roku 1626 sloužil s jinými Čechy Gustavu Adolfovi jako plukovník ve válce jeho s Poláky. Zemřel, smrtelně raněn, v Západních Prusích v náručí otcově právě roku 1628. Stanul jsem před léty náhodou před nádherným náhrobkem jeho v hlavním kostele v Elbingu. Na mramorové desce náhrobní ležela kytice čerstvých růží...

II.

Vystoupení Gustava Adolfa. — Přliv emigrantů do švédských služeb. — Albrecht z Valdštejna. — Kruh Trčků a Kinských. — Jednání Valdštejnovo se Švédy o pomoc v povstání proti císaři (1631). — Naděje v Sasko a saská zrada. — Záhady otázky. — Vpád saský, emigrace a Arnim. — Schůze v Kounicích. — Cíle Arnimovy a Valdštejnovy. — Změna situace po Lützen. — Zrádné plány Valdštejnovy z jara 1633. — Oxenstierna, Valdštejn a česká otázka. — Situace z léta 1633. — Ústup Valdštejnův. — Sítava a pohroma Thurnova. — Poslední odhodlání v Plzni. — Nedůvěra spojenců. — Význam chebské katastrofy.

Když konečně vystoupil proti císaři i mladý švédský král a v červenci 1630 stanul se svou armádou na pomořanské půdě, vítán jako Messiaš evangelickým světem německým (poděšeným rostoucími úspěchy a hrozbami moci císařské), byli to především čeští emigranti, kteří upali k němu své naděje. Česká mládež šlechtická hrnula se ve velikém počtu do jeho služeb, a hr. Thurn hodil se ovšem zvlášť k úkolu, aby toto shromáždění exilující Čechie pod švédské prapory organizoval. Během dob prostoupení důstojnického sboru švédského šlechtou českou vzrůstalo; nevěřím sice tvrzením Břetislava Jelínka (v knize z r. 1916 *Die Böhmen im Kampfe um ihre Selbständigkeit*, jejíž velká píle a pieta smiřuje s leckterým nedostatkem jejím), že v něm měli Češi většinu, ale je jisto, že byli zastoupeni hojně nejen v nižším důstojnictvu, ale i mezi plukovníky a generály a nepochybně že i v mužstvu byl jistý díl českých měšťanů a sedláků-emigrantů. Tyto skutečnosti dodávaly postavení Thurnovu u krále Gustava Adolfa významu

zvláštního a spoluzakládaly mravní závazek Švédska k politickým nadějím emigrace. V ní zajisté nezískala koruna švédská pouhé žoldnéře, hledající ve vojně živobytí (ačkoli většině emigrantů i o to jíti musilo), ale oddané a oběti schopné stoupence svého osvobozovacího ideálu.

Vítězný postup švédských pluků vnesl do českého smutku po prvé po desíti letech úsměv naděje. A naděje vzrostla brzo v jistotu brzkého, ohromujícího triumfu, když se přihlásil nečekaný spojenec — vévoda Fridlandský, Albrecht z Valdštejna, generalissimus vojsk císařských.

* * *

Je nesmírně nesnadno shrnout v krátký akt tuto temnou tragedii. Hlavní osobou její je ovšem Valdštejn, nezdravý plod společnosti, vyšinuté revolučními převraty z normálních kolejí, povýšenec opilý svým štěstím a svou mocí, jenž v sesazení svém s generalátu, vynuceném katolickou ligou a schváleném císařem (1630), spatřoval smrtelnou urážku své kavalírské velebnosti (v to, co znamenala románské společnosti té doby urážka kavalíra, dovedeme se dnes nesnadno vmysliti). Bezohledný kariérista, nepoznal zanícení ani náboženského ani národnostního, ale v jádře byl Čech, český pán, připoutaný mnohonásobnými svazky k českému prostředí, jež ovšem byl hotov pro svůj prospěch osobní kdykoliv zraditi. Ale nyní jej jeho žádost pomsty nad císařem a Bavořem, nad vítězi bělohorskými, táhla zpět k přirozenému češtví jeho. V tom pak našel účinnou podporu ve svém okolí: švagr jeho hr. Adam Trčka (ženami obou byly sestry z rodu Ha-

ra chova), byl jaksi typickým zástupcem té části české, na venek pokatolické šlechty, jež cítila silně národně a jež hrůzu vládního útisku pobělohorského nesla těžce jak po stránce ústavní, tak náboženské. On a otec jeho byli po Valdštejnovi největší boháči v Čechách (z hlavních panství jejich jmenujme jen Opouchov, Náchod, Smiřice, Světlov); matka jeho (roz. Lobkovicová) byla »chytrá žena a velká praktikantka, jíž není rovné,« smýšlející nepřátelsky o Vídni a císaři. Bratr Adamův Vilém nestal se katolíkem; žil proto v cizině a nabídl konečně své služby Gustavu Adolfovi; sestra jeho Běta, vychovaná v témž duchu, byla provdána za hr. Viléma Kinského, luterána, jenž účastnil se horlivě s bratřími svými povstání proti císaři, byl s počátku dokonce jedním z direktorů, ale na přimluvu Lobkoviců a Valdštejna nejen ušel trestu, nýbrž dosáhl i hraběcího titulu. Ale protože zůstal věren své víře, musil zdržovati se mimo Čechy, u dvora kurfiřta saského v Drážďanech. Bratr jeho Racek stál od české porážky ve vojenských službách holandských (bratr nejstarší, Václav, byl ovšem předním agentem Habsburků). S hr. Thurnem byli všichni od let dobře známi; Thurn svou dobou ucházel se o sestru Adamovu, jež však před sňatkem zemřela.

V této společnosti, v tomto prostředí, v němž choroba uraženého velikášství pojila se s národní i náboženskou touhou po osvobození (a snad i obavou, že setrvání na straně císařské, ohrožené porážkou, mohlo by strhnouti i ji v záhubu hmotnou), zrodil se plán, aby Valdštejn, spoje se s Gustavem Adolfem, postavil se v čelo povstání proti císaři. Dohoda s Thurnem, jenž byl na jaře 1631 vyslancem švédským u dvora

braniborského v Berlíně, a králem, byla brzo docílena (prostředníkem mezi Trčkovými a Švédy byl emigrant z drobné šlechty, rodině Trčkově ode dávna zavázaný, Jaroslav Sezima Rašín z Ryzmburka); čekalo se jen, na příhodnou chvíli. Ta nastala, když král švédský, donutiv kurfiřty braniborského a saského k alianci, porazil na hlavu poslední velkou armádu císařskou u Lipska (17. září 1631). Tenkrát došlo k oné romantické schůzi mezi Valdštejnem, Trčkou a Rašínem ve valdštejské zahradě u Bubence, v níž Valdštejn velkými slovy rozvíjel plán své nastávající pomsty a velikosti — jak zmocní se zemí českých i Rakous a císaře vyžene až do země vlašské... Ze schůze vyslán Rašín ke králi švédskému, aby slíbených Valdštejnovi 12.000 mužů a 18 děl rychle poslal. Podle úmluvy měl Valdštejn vésti válku jménem krále švédského. Král mu sic nabídl hodnost místokrále (Gustav Adolf uznával za krále českého vyhnaného Fridricha, jenž zemřel teprve r. 1632), ale Valdštejn vzkázal zpět, že o odměně bude lze se dohodnout až po vykonaném skutku.

* *

*

Thurn a s ním ostatní vůdci emigrace ve švédské armádě (Jan Varlajch z Bubna, Ladislav Velen z Žerotína, hr. Zdenko z Hodic, kteří všichni zaujímalí důležitá místa v českém vojstě před Bílou Horou) věřili pevně, že den triumfu nemůže jim uniknouti. Ale brzo jako rány hromu dopadalo na ně zklamání za zklamáním. Král, spěchající s vojskem svým za poraženým Tillym do jižního Německa, prohlásil, že slíbenou pomoc poslati nemůže; jen tři slabé pluky že může dáti. A zplnomocnil Thurna jako mimořádného vyslance svého v Drážďanech, aby vymohl nějakou po-

moc u kurfiřta saského; dal mu také verbovací patenty, aby na saské půdě postavil vlastní armádu emigrace a s ní vnesl do Čech heslo povstání. Saská armáda měla z Lužice vpadnout do Slez, kde stál slabý císařský sbor Tiefertbachův; země česká, prostá takřka všeho vojska, měla jako bezpečná kořist zůstat otevřena odvetnému vpádu emigrace. Ale tu přišla druhá rána: Sasové verbování Thurnovi zakázali, a aby plán emigrace vůbec zmařili, vpadli, vedeni svým generálem Arnimem, 1. listopadu sami do Čech. Thurn k zděšení svému se o tom dověděl teprv, když Arnim byl již ve Šluknově! Ničeho netušil také Valdštejn — a Rašínovi, referujícímu mu o proměně plánu, líčil ještě 28. října po opětovných výbuších mstivé naděje, jak se chce na té bestii (t. j. císaři) a jiných hundsfcutech pomstít, jak císař prosí, aby ráčil znovu býti generálem, jak všechno utíká z Prahy, jak ten hudsfcut, don Marradas (velitel pražské posádky) uteče také atd. . . A o deset dní později naznačil ve Vídni, že by byl ochoten vyjítí vstříc prosbám císařovým a přijmouti znovu velení vojsk císařských . . .

V dramatických proměnách této situace najde pátravé oko ne jeden výhled do záhad otázky. Není pochyby, že odmítnutí Gustava Adolfa nebylo podmíněno jen důvody technickými, ale i nedůvěrou k muži, jenž se přihlásil jako podílík a snad i sok vítězného snu jeho o konečném triumfu nad domem Rakouským. A zrada saská byla diktována politikou, která vskutku rozmachu sil švédských a spojených s nimi Francouzů na půdě německé nepřála a která neobávala se ničeho více, než aby snad v Čechách nebylo obnoveno kalvínské království Fridricha Falckého nebo vůbec nevznikla situace, v níž by ob-

novený evangelický stát český spolu se Švédskem a Francií vedl prvé slovo v říši. Bylo v tom mnoho luteránské nenávisi ke kalvínům, provinciálně saské žárlivosti na Falc a Čechy, ale i něco německého říšského patriotismu, jenž bránil se neštěstí, aby německá říše stala se kořistí cizích národů. To bylo zejména stanovisko Arnimovo. A okolnost, že Valdštejn vzal si ze zmaru plánu se Švédy smluveného záminku, aby přijal generalát, ukazuje, že myšlenka povstání netkvěla příliš hluboko v srdci jeho. Kdyby byl opravdu, kdyby byl vášnivě chtěl to, co tvrdil, mohl postavit se v čelo odboje i z a v p á d u s a s k é h o. Můžeme mu věřit, že se plánu na odboj nevzdal, ale nové pojetí jeho, t. j. pokusit se oň ve vhodné chvíli jako neobmezený vládce vojsk císařských znamenalo po každé stránce tak ohromné stížení úkolu, že můžeme pochopit, proč naň nestačila odvaha jeho později, nestačila-li v okolnostech příznivějších nyní.

* *
*

Vpád saský, při němž Arnim zmocnil se bez boje dolního Polabí, Poohří a středu země s hlavním městem Prahou (15. listopadu 1631), uvedl nemalý díl emigrace zpět do vlasti. Přicházela se saskými pluky nebo připojila se k hr. Thurnovi, jenž, provázen hrstkou vlastního vojska, pospíšil za Arnimem do Čech — nejen jako vůdce emigrace, která chtěla organisovati v Čechách znovu vládu tří evangelických stavů z doby direktoria, ale zároveň v hodnosti generálního komisaře krále švédského. Bylo-li cílem jeho povzbuditi zemi k povstání a restaurovat Čechii předbělohorskou, bylo snahou Arnimovou spíše to mu za brániti (náhradou za tu službu, proká-

zanou císaři, pokládali se Sasové za oprávněny vyloupiti obsazenou část země úplně a neušetřiti ani uměleckých pokladů královských na Hradčanech) — z toho vznikaly stálé třenice a zápasy obou stran a z toho si také vysvětlíme, proč naděje emigrace vyzněly na prázdno. Ale vysvětlíme si to přece jen částečně: i později nejednou vstoupila vojska švédská do země, aby ovládla menší či větší část její, ale stalo se jen výjimkou, že tu a tam přihlásilo se k nim okázale obyvatelstvo jako k osvoboditelům — ostatek země ležel nehybně jako mrtvá hmota, čekaje netrpělivě, až se bouře přezene. Ať jakkoli uvažujeme o příčinách toho — sotva z nich budeme moci vyloučiti předpoklad, že většinu národa byl již cizím duchu činu schopné nenávisi k utiskovatelům, který živil energie emigrace.

Praha v době panství saského zažila přece den velké demonstrace proti ponížení Bílé Hory — to bylo v neděli dne 30. listopadu, když snímány byly slavnostně se staroměstské věže mostecké hlavy náčelníků odboje, od popravy z r. 1621 tam v klecích vystavené, aby byly pochovány s pietou v kostele týnském. Bylo to náhodou v týž den, co na trčkovském zámku v Kounicích měl Valdštejn dlouhé tajemné porady jednak s Arnimem, jednak s generálem z Bubna jako zástupcem hr. Thurna a emigrace. Tam v Kounicích (nescházel tu ovšem ani Trčka ani Rašín) zapřisahal se Valdštejn oběma stranám, že přijme generalát jen k tomu konci, aby snáze provedl, co dosud zamýšlel... Okolnost, že nejen vůdci emigrace, ale i saský maršálek Arnim, nepřítel Thurnův, byl mužem jeho důvěry a podílníkem jeho plánu zrady, ukazuje, na jak nejednotném základě stavěl kníže fridlandský své naděje. Arnim, jenž zahájil svou kariéru

vojenskou ve službách švédských (rodem byl Braniborec) a pobyl v ní po léta (od r. 1613) a jenž pak v letech 1625—1629 sloužil ve valdštejské armádě (v tom také jako vůdce pomocného sboru poslaného Polákům proti Gustavu Adolfovi), byl vzděláním i povahou mužem vynikajícím vysoko nad průměr; Valdštejnovi imponoval ode dávna neobyčejně. A je to hlavně jeho spolupůsobení v plánu konspirace, jež jednoduchou situaci tak komplikuje a má spolu zásluhu o její temné podivnosti a z velké části i o nezdar konečný.

Plán, že svou pomstu provede pod záminkou míru, »jímž by všem utištěným bylo pomoženo«, míru, o nějž dohodnou se armády samy a do něhož »císaři nebude nic mluvíti«, pojal Valdštejn pevně, ale ku podivu kolísal mezi možnostmi, má-li to býti mír s armádou švédskou, či pouze s armádou Arnimovou či s oběma. Vlivy emigrace a kruhu Trčkova na jedné a vlivy Arnimovy na druhé straně zápasily o jeho myšlenku: prvá skupina chtěla ovšem vyvrácení moci domu Rakouského s pomocí Švédska a Francie (Thurn, jenž miloval veliká slova, napsal jednou výrazně: Má instrukce, mé srdce i má mysl chtějí jen jedno — připravit císaře o všechno!) — Arnim však viděl ve Švédsku i Francii nepřátele německé říše a německé svobody. V Kounicích, jak víme bezpečně, varoval knížete před nadějemi ve Švédy a před králem jejich, který v lakomosti své není s to, aby prokázané služby odměnil! A taktika Valdštejnova během celého následujícího roku dá se vysvětliti jakž takž jen ve světle rad Arnimových — jde tu o šetrné vytlačení Sasů z Čech (na jaře 1632), spojené se stálým nabízením míru pro císaře ovšem nepřijatelného (jejž Sasy, když svou armádu dostaly v bezpečí, konečně odmlítají) a potom o změ-

ření sil s Gustavem Adolfem. V bitvě u Lützenu (16. listopadu 1632) Gustav Adolf umírá, ale vojsko jeho vítězí.

* * *

Úporný zápas mezi Valdštejnem a Švédy z léta a podzimu 1632, končící se smrtí Gustava Adolfa, neohrozil podle přesvědčení Valdštejnova jeho plánů odvetných, nýbrž jim prospěl. Nepřítel se jednak přesvědčil, že vlastní silou sotva dobude cílů svých a smrtí Gustava Adolfa odpadla překážka, již Valdštejn naznačil slovy: Dva kohouti se nesnesou na jednom smetišti! Patrně již od samého počátku roku 1633 rozhodil Valdštejn své nitky po proticísařské Evropě, Francii i Holland v to počítaje. Je možno, že signál k akci dalo shromáždění celého trčkovského kruhu v polovici ledna 1633 při pohřbu staré paní Trčkové v Opočně. Vilém hrabě Kinský měl připravit spojení s Francií, hr. Thurn se Švédy. Nový plnomocný správce švédské vojny i politiky v říši, kancléř Oxensterna, usnadnil zdar osnovaných plánů i vojensky, poslav hr. Thurna v čele menší švédské armády jako politického i vojenského zástupce Švédska do Slez. Tam na jaře mělo býti patrně hlavní bojiště a tam stanul vedle Thurna v čele vojska saského a braniborského i Arnim.

Prvé přímé styky mezi Valdštejnem a emigrací prostředkoval zase Rašín; na žádost Valdštejnovu vyslal k němu hr. Thurn jako svého zástupce opětovně pana z Bubna, starého známého Valdštejnova z bojů v Uhrách za Rudolfa II. Bubna byl přijat vévodou v noci 15. května na zámku jičínském v přítomnosti Trčky a Rašína. Přinášel od Thurna ohromnou na-

bídku (jíž ostatně tento osudový muž nevládl po prvé): nabídka české koruny. Král Fridrich Falcký, dosud Thurnův český král, byl zajisté již mrtev. »To by bylo velké darebáctví!« odpověděl Valdštejn. A jal se rozvíjeti svůj plán spravedlivého míru, jenž by byl k prospěchu jednomu každému a jež by musili přijmouti všichni, třebaš by nechtěli... A když Bubna namítl: Jaký to má cíl, má-li císař i nadále zůstatí?, opakoval Valdštejn znovu a znovu (vyhýbaje se přece slovu, jež chtěl Bubna slyšeti): císař s tím nemá nic činiti; co my sami smluvíme a provedeme, při tom by musilo zůstatí! O den dříve navštívil hr. Vilém Kinský v Drážďanech tamějšího švédského diplomatického zástupce Nicolaiho a tázal se ho v největší tajnosti, zda by koruna švédská a její spojenci byli srozuměni, aby se obnovilo jednání s Valdštejnem o povstání jeho proti císaři, a — kdyby byl ochoten — jak by jej chtěli zabezpečiti? Při tom šířil se o plánech pomsty jeho v duchu lícni, známých nám z roku 1631. Mezi jiným pravil, že ví, že Valdštejn je tak ctižádostivý, že by neodmítl, kdyby věděl, že již dnes nebo zítra bude s korunou pochován do hrobu! Asi o deset dní později předložil Kinský tutéž otázku a tytéž návrhy vyslanci krále francouzského, markýzi Feuquièrovi, přibývšímu právě do Drážďan.

* *
*

Zatím co Valdštejn vytrhl s hlavní armádou svou do Slezska (položil se mezi Kladskem a Svídnicí), aby s nepřítelem tam stojícím, početně víc než dvojnásob slabším, uzavřel a obnovoval — příměří, ubíral se Bubna ke kancléři Oxenstiernovi do Frankfurtu

n. M., referovat osobně o schůzi jičínské. Jak vysoko tenkrát pnuly se naděje emigrace, vyčteme z listu Bubnova z těch dní, »aby se exulanti pilně modlili k Bohu, aby propůjčil své požehnání věcem, o něž se jedná a kterými by všem utištěným bylo pomozeno.« Vrátil se k vévodovi 19. června — a přinášel vlastnoruční resoluci kancléřovu, v níž s mistrovstvím neobyčejným byly vévodovi vytýčeny jak politické, tak taktické důsledky jeho myšlenky. Je významno, že v nich osvobození Čech a mravně politický závazek Švédska k emigraci (k emigraci české i německo-rakouské) stojí na předním místě: »A protože bez restituce exilujících kavalírů z koruny České a z císařských zemí dědičných a bez obnovení starodávné české svobody jak ve věcech náboženských, tak politických není možná smlouva učiniti, protože však toho nelze nikdy od císaře a domu Rakouského očekávati« — bylo by nutno, aby pan císařský generalissimus, srovnaje se s námi à part, bez odkladu se zmocnil české koruny a dal se od stavů jejích korunovati. V tom případě jsem ochoten s Jeho kn. Mtí vejíti v spolek a její úmysl podporovati, s jedinou podmínkou, že J. kn. Mt se mé mladé královně a mé vlasti zaváže podobnou pomocí...

»Ještě není čas! Až bude čas, chci všechno učiniti!« zněla tenkrát odpověď Valdštejnova. Tedy zas odklad, zase zklamání, jehož vinu sváděl Trčka na Valdštejnovy astrology. Kolísání jeho vyplnilo bezmála dva měsíce — v polovici srpna se Valdštejn k starým svým plánům vrátil, a to tentokráte s tak okázalým důrazem, že zdálo se, že nemůže býti již nejmenší pochybnosti. Nevíme, přispěly-li k tomu ohromné nabídky francouzské státní rady, o nichž jej

právě v té době zpravil skrze Kinského Feuquieres. Francie nabízela nejen českou korunu, ale i milion livrů roční subvence, postaví-li kníže armádu 35.000 mužů proti domu Rakouskému. Tenkrát psal zas Thurn listy jásavé naděje: »Vaše Excellence, nepochybujte v nejmenším« (psal kancléři), »jest rozhodnuto císaře zahrnutí do Španěl! Nepřekáželo mu ani, že ve velké tajemství je pojat i Arnim, a že Arnim sám má nyní, druhý posel Valdštejnovy zrady po Bubnovi, kancléři osobně tlumočiti dalekosáhlé resoluce, smluvené ve slezských kvartýrech. Resoluce ty neznamenal nic menšího, než záměr obecného útoku vojsk evangelických a fridlandské armády na dům Rakouský a ligu katolickou. A Arnim, protišvédský Arnim, byl nositelem tohoto poselství!

* * *

*

Nemohu, jakkoli by to bylo lákavé, vcházeti v podrobnosti. Nemohu vykládati, jak studeně nebo obmyslně chovali se k velkému plánu Sasové, jak kolísali švédští diplomaté mezi nedůvěrou a nadějí, jak velké tajemství stalo se veřejným tajemstvím v celém snad protestantském Německu (švédská zpráva z Hamburka z počátku října dříve na př.: Ten pokřik je zde a v Hamburce na burse tak silný, že v těchto dvou dnech byly tu velké sumy na to prosázeny, a radují se všichni vyhnání Čechové nesmírně, doufajíce v nepochybnou restituci), nemohu líčiti, jak vzrůstala v okolí císařově trapná nejistota, co se vlastně v Slezsku děje, a s ní nespokojenost, že velká armáda valdštejnská je od jara odsouzena ve všech kvartýrech k nepochopitelné nečinnosti, nemohu líčiti, jak vévodovou taktikou

byl týrán až k zoufalství kurfiřt Bavorský. Je takřka vyloučeno, aby zvěsti o tom, co se v Slezsku chystá, nedostaly se i do kruhů vídeňských, ano je pravděpodobné, že na př. starý praktikant Thurn, aby knížeti ústup znemožnil, nevyhýbal se neopatrnostem, které měly známost plánů Valdštejnových přenést i do katolického tábora.

Ale Valdštejn se, k neštěstí svému, spoutati nedal! Ještě jednou shromáždil svou energii — nikoli, aby osudovému rozhodnutí konečně uvolnil dráhu, ale aby ji zatarasil! On, jenž byl vskutku nevolným služebníkem svých rozpaků a bázni, domníval se, že může světu ukázat, že je ještě pánem svých plánů a vládcem své budoucnosti. Ve dnech 12.—14. září rozhodl se zraditi své přísahy evangelickým znovu, polekán tentokráte, jak se zdá, hlavně zprávami svých důvěrníků vídeňských, o jejichž obsahu však nejsme zpraveni. Co vskutku počíti, dlouho nevěděl; konečně se rozhodl obnoviti nějakým vojenským činem klesající důvěru dvora k sobě. Dne 12. října vrhl se na hynoucí malý sbor švédský, stojící pod hr. Thurnem u Stínavy (měl jen asi 4000—5000 mužů) a donutil jej zdrcující svou přesilou ke kapitulaci. Arnim mu toto vítězství usnadnil, ustoupiv včas ze Slezska k západu a ponechav Thurna (možná že nikoliv bez srozumění s Valdštejnem) jeho osudu. Tak dostal se »hauptrebel« proti domu Rakouskému i se svým důstojnictvem, jež jistě ze dvou třetin skládalo se z českých a rakouských exulantů, do rukou Valdštejnových. Rozumí se, že Valdštejn vzácnou kořist neposlal císaři, ale učinil s Thurnem a kord (kterého vojensky naprosto třeba nebylo), jímž propustil jej i jeho důstojníky ve vši poctivosti, ano i s peněžitým darem, na svo-

bodou. Ale donutil Thurna — a Thurn dal se donutiti! — k vydání rozkazu, podle něhož všechny pevnosti švédské ve Slezsku měly býti vydány císařským.

Tento rozkaz, s vojenskou ctí těžko slučitelný, zabil v očích švédské společnosti důvěru v Thurna jako člověka i generála. Co se stalo, musilo ho znehodnotit i jako politika — nebot nebyl-li to Thurn sám, který byl hlavním agentem valdštejnské zrady u Švédů, který důvěřoval v sliby její nejpevněji a který sám stal se její nejubožší obětí? A poníženi Thurnovo bylo spolu i poníženi emigrace, tím bolestnějším, že Stínava znamenala pustý výsměch naději, která od dvou let přimila ji v jejím utrpení.

* *
*

Ale i tentokráte můžeme býti přesvědčeni, že Valdštejn v srdci svém se svých starých záměrů nevzdal. Netajil se tím také v nejmenším; po návratu Arnimově od kancléře (24. září) pravil na př.: »Jsem ještě toho mínění — ale to si chci nechati naposled!« A kol 10. listopadu mluvil v témže smyslu s vyslaným kancléřem Oxenstierny, sváděje vinu zmaru všeho na — Arnima. Francie i Švédsko byly před Stínavou ochotny nabídky své ještě zvýšiti (Valdštejn měl podle nich podržeti vše, čeho na císaři dobude); po Stínavě bylo již sotva možno nabýti důvěry k záhadnému muži, jenž sic zrazoval jistě císaře, ale také jeho protivníky. Tak pochopíme, že když Švédové vyrovnali neúspěch stínavský dobytím důležitého Řezna (15. listopadu), jež jim otvíralo cestu přímo k Vídni, a když Valdštejn se na svém tažení k znovudobytí jeho na hranicích bavorských zastavil

(1. prosince), odmítaje přes všechny prosby císaře a kurfiřta bavorského, konečně i přes »vážený a kategorický« rozkaz císařův z 9. prosince, táhnouti dále, když z otevřeného konfliktu mezi vévodou a Vídní zrodil se o vánocích v hlavním stanu vévodově v Plzni úmysl »o dložití maskaru zcela a s pomocí boží dáti dílu gruntovní počátek« (list Trčkův Kinskému z 26. prosince) — že Švédové již věřiti nechtěli. Marně povolal Valdštejn k sobě do Plzně hraběte Viléma Kinského, jehož vtipu a důmyslu mnoho důvěřoval, marně poslán z Plzně Rašín k Bubnovi a Oxenstiernovi a jiný český emigrant Romhap ze Suché k Feuquièrovi s přísahami, že tentokráte jde to doopravdy. Romhap zastihl Feuquièra pozdě a Bubnovi a Rašínovi odpověděl Oxenstierna, že již neuvěří, dokud Fridlandský od císaře veřejně neodpadne. Valdštejn ztrácel zatím drahocenný čas prosbami, aby do Plzně dostavil se k dojednání tajných traktátů Arnim — týž Arnim, který nemyslel na nic jiného, než na to, jak by proticísařské plány vévodovy v nivec obrátil!

Tak přišla katastrofa. Ne již umožniti povstání, ale přece zachrániti Valdštejna se zbytkem věrných vojsk a důstojnictva mohl (v polovici února 1634) vévoda Bernard Výmarský, jenž stál v čele hlavní švédské armády v blízkém Řezně. Ale i ten rozhodně odmítl. Marně žádali o pomoc z Plzně, marně i hr. Thurn psal z Norimberka »prosebný a nanejvýš pohnutlivý«, jak sám dí, dopis Bernardovi, aby rychle pospíšil k Plzni, že Valdštejn je veřejně prohlášen za arcirebela a zrádce a dán do achtu, že je periculum in mora... Do stal v odpověď, že Báh má asi jiné prostředky k záchraně obecnosti, než knížete z Fridlandu. »Ten pán nevěří

v Boha a proto mu není možná důvěřovati! Neuvěřím — a nedám ani psa sedlati!»

* *
*

Dne 25. února 1634 byli v Chebu krátkým procesem hlavní strůjci spiknutí odstraněni s cesty. Zahynuli, protože se odvážili cílů, na něž daleko nestačili. Posměšné, kdysi Valdštejnem pronesené slovo o »tölpische böhmische Janků« vstoupilo asi nejednomu dvořanu Ferdinanda II. na mysl, vzpomněl-li dosahu a konce fridlandské konspirace. Nevěřím, že odvrácení se armády od Valdštejna bylo skutkem její věrnosti k císaři. Gallas a Piccolomini byli získáni Valdštejnem a byli by šli s ním, kdyby nebyli ztratili všechnu důvěru v rozumovou konsekvenci jeho jednání. Sebevědomí, jež zbožnilo sebe sama do té míry, že hledalo ve věčných hvězdách pokyny, jež mají určovati kroky jeho a jež při tom znevážilo nejjednodušší příkazy zdravého rozumu, nemohlo potkati se s koncem jiným.

Ale pro českou emigraci a pro všechny, kteří s ní stejně cítili v staré vlasti, byl den 25. února druhou Bílou Horou. On obrátil nejen v ničem nejsilnější naději, která během dlouhé války se Čechii poražené naskytla, ale co bylo horšího, on učil beznaději do budoucnosti. Nikdy již, znělo slovo jeho, nebude příležitosti takové, nikoho nebude silnějšího a smělejšího, kdo by chopil se myšlenky, jež tak okázale ztroskotala! A co znamenal den chebský pro národní i hospodářské oslabení české šlechty, pro zesílení pobělohorské cizoty — to vše jsme již výše rozličně vyložili. Není možná, aby vše to, celý dosah neštěstí se všemi důsledky rodinné i národní

zkázy, nezmnohonásobilo utrpení paní Běty Kinské, když v té hrozné noci stála vzlykajíc nad mrtvolami chotě i bratra.

III.

Ostatek války a emigrantské naděje. — Naděje a obavy v jednáních mírových. — Boj o Prahu a mír vestfálský. — Zoufalství Komenského.

V nejpohnutějších chvílích svých valdštejských nadějí věřila emigrace, že »dům Rakouský, proti němuž celý svět byl marně bojoval, bude nyní zruinován takřka za hodinu«. Nyní, po největší prohře v nejvyšší sázce, nezbylo než doufati, že vítězství v otevřené bitvě poskytne přece to, co krátkou cestou slibovala dáti zrada. V tom směru je takřka symbolické, že vdova po zavražděném hr. Kinském, paní Běta, stává se chotí nejváženějšího českého generála v službách švédských, hr. Zdeňka z Hodic (Bubna zemřel již r. 1635), jako je pro těsné společenství švédské a české šlechty, stojící v poli, příznačné, že třetí chotí švédského maršálka Banéra, byla Češka z emigrace, roz. Haugviová. Starý hr. Thurn odstupuje po nezdaru stínavském z čela emigrace, zdá se, úplně — neúčastní se ani nového vpádu švédského (spolu se Sasy) do Čech r. 1634, ani vpádu Banérova r. 1639 — jen r. 1637 slyšíme ještě vášnivé slovo žaloby jeho, když se k své radosti dovídá, že na rozkaz Oxenstiernův byl zatčen Jan Jiří z Arnimů jako opovědný nepřítel švédského jména. Starý arcirebel zemřel r. 1641 v Perně v Livonsku; i druhý jeho syn i vnuk, kteří jej v smrti následovali, položili životy v boji za vítězství zbraní švédských.

Oba vpády Banérový do Čech (1634 i 1639) přivedly ovšem zase díl emigrace zpět do vlasti, ale zklamání její bylo nememší než r. 1631; Praha se uhájila a pokus o stavovskou vládu v Litoměřicích r. 1634, jako proklamace Banérový z r. 1639 nedovedly přemoci mdloby země, která nečekala již osvoboditele, ale bála se jen násilí a loupeže zdivočilé soldatesky. Bylo vidno, že Čechy možná osvoboditi jen mocí, takřka proti vůli jejich, a to jen konečnou porážkou císařovou. I tu usmála se na českou emigraci ještě jednou velká naděje — po vítězství Torstensonově nad císařskými u Jankova (březen 1645), když Švédové stáli již na rakouském Dunaji v Kremži a Steínu a jízda jejich zajížděla až k vídeňskému mostu, když konečně (po dvouletém jednání) spojil se se Švédy u Hodonína a Břeclavi se svým uherským vojskem Rákóczy — zdálo se, že nastává po léta čekáný den triumfu. Ale dopadlo to jako s Bethlenem a jako dosud vždy s maďarskými nadějemi — v rozhodné chvíli Rákóczy, odvolávaje se na rozkaz sultánův, učinil obvyklý mír s císařem! Švédové sic měli v moci nemalý počet pevných míst v Čechách a na Moravě (zde zejména Olomouc), r. 1647 zmocnili se i důležitého Chebu, v červenci 1648 dobyli překvapením Hradčana a Malé Strany, potom i Tábora a Krumlova a činili vše možné, aby zmocnili se i ostatku hlavního města... Ale v tom zarazil vítězný postup jejich a české emigraci brány vlasti navždy uzavřel — v estfálský mír.

* *
*

Kterak mohla býti emigrace v míru konečném od Švédů zholána, táž emigrace, které přece byla koruna švédská za bezmála 20leté oběti životů i statků vysoce zavázána, není dosud jasně vyloženo. Již r. 1645, kdy česká otázka ve vlekcoucím se jednání mírovém stala se naléhavou a kdy emigranti sami (míním lékaře v Haagu Ondřeje z Habernfeldu) čelili polemickými výklady stanovisku mírových delegátů císařových, že prý totiž Ferdinand II. právem potrestal české rebely a právem omezil české svobody, šířily se mezi emigranty pochybnosti, zda Švédové Čechy na konec neopustí. Tenkrát ještě Habernfeld pochleboval Oxenstiernovi, že on, kancléř, je nástrojem spravedlnosti boží a vojska švédská, jež jsou i vojsky českými, že jsou štítem ochranným, pod nímž dýchají oběti tyranského útisku. Když pak na jaře 1648 se protestantským Německem roznesla novina (šířil ji sám císařský vyslaný při jednáních mírových Crane), že Švédsko dalo si v tajném článku slíbiti císařem 600.000 říš. tolarů jako zvláštní náhradu za opuštění českých vyhnanců, protestovali Švédové sami proti podezření, že by takového »pactum turpe« byli schopni. Ale skutečnost nebyla přece, zdá se, daleko pověsti: instrukce ze Štokholmu (z jara 1648) zněly v tom smyslu, že švédští zástupci mají sic požadavek o amnestii pro české a rakouské exulanty (návrat k jejich statkům a svobodu vyznání v to počítaje) zastávati co nejhorlivěji, ale, bude-li vše ostatní vyřízeno k spokojenosti, že mohou povoliti. Tak došlo ještě v červenci mezi císařem a Švédy k úplné dohodě.

Smysl její byl: čeští a rakouští emigranti mohou se vrátiti do vlasti, podrobí-li se zákonům zemským (t. j. přijmou-li katolické náboženství!); skonfiskované statky do-

stanou zpět jen ti, kterým byly vzaty pro účast jejich v bojích Švédska nebo Francie proti císaři od r. 1630 počínajíc... To znamenalo, že 99% českých exulantů bylo z amnestie vyloučeno! Houževnatost, s jakou Vídeň dovedla obhájit svého stanoviska, bije tím více do očí, že ve Slezsku, k české koruně přece náležitě, byla svoboda náboženská v značné míře propuštěna a že i evangelické šlechtě dolnorakouské dostalo se pro náboženství její záruk osobních. Vítězství Vídně razil cestu nejen argument, že by úplná amnestie vyhnancům zvrátila majetkové poměry v českých zemích vzhůru nohama a vedla k nemožným důsledkům, ale i lhostejnost protestantských stavů německých, Saska především, k osudu českých vyhnanců. Němcům šlo víc o opětovné uzákonění nemravného reformačního práva panovníků, než o náboženskou svobodu — díky této politice mohl císař v zákonech míru vestfálského dosáhnouti slavnostního dodatečného potvrzení práva svého k násilnému obrácení Čechů k víře katolické. A shodě na tomto základě, t. j. s obětováním Čechů, přála i část švédské veřejnosti s královnou Kristinou v čele. Švédské a francouzské kořisti územní a německá »libertä t« měly býti zachráněny za cenu české oběti...

S netajenou obavou pohlížela tato švédská a německá strana mírová k vojenským úspěchům švédských vojsk v Bavořích a v Čechách, spadajícím právě do doby, kdy konečně dohody bylo dosaženo. Nový generalissimus švédské armády, mladý falckrabí Karel Gustav, z rodu Fridricha kdysi krále českého (pozdější švédský král), (vtrhl v říjnu ze Sas do Čech, aby spolu s generály Křnigsmarkem a Wittenberkem obnovil útok na Prahu. Mluvílo se již o tom, že koruna, jež dala před třiceti lety podnět k válce, je v ruce Švédů,

že jí dosíci může falckrabí šťastnější než byl kdysi strýc jeho Fridrich, mluvílo se i o sňatku příštího českého krále s Kristinou švédskou... Byl to pokus vojenské strany švédské, horlivě fedrovaný českým živlem v armádě, pokus o zvrácení úmluv míru münstersko-osnabrückého? Nevím — ale je jisto, že zástupci Švédska v Osnabrücku mu nepřáli, a že Praha, Praha habsburská a katolická, bránila se zuřivě útoku vojsk švédských, vojsk, pod jejichž prapory stála a zápasila také Čechie Thurnova a Komenského, měla na své straně i tiché sympatie švédských zástupců při mírovém traktátu. Jak věci stály, mohl i případný zdar posledního útoku ze dne 25. října skončiti pro emigraci zklamáním nejbolestnějším — neboť právě o den dříve byl mír podepsán! Kurýr ode dvora císařova z Lince přinesl o tom 2. listopadu zprávu do Prahy — výsledek mohl býti sotva jiný, i kdyby ji přinesl do Prahy dobyté švédskou armádou. Brány vlasti zůstaly emigraci uzavřeny, Bílé Hoře dostalo se s a n k e Evropy!

* * *

Tak i strhující pathos prosby Komenského, povznášející se k světodějněmu pojetí české tragédie, musil udeřiti na hluchá srdce. »Jménem mnohých toto píši a jejich vzdechy pohnut jsa, opět vrhaje se ke kolenou tvým a skrze tebe ke kolenou nejjasnější královny a celého posvátné rady řiditelstva, prosím a zapřisahám vás skrze rány Ježíše Krista, abyste nás pro Krista utrápených tak úplně neopouštěli! Shlédněte na národ, na nějž mezi národy evropskými Kristus nejdříve ráčil shlédnouti, vyrvav jej z temnot Antikri-

stových, který sám, dříve než jiní národové přijali osvětlení, snašel zuřivost vzteku Antikristova po celé století... Slyšte nás ubohé, aby i vás vyslyšel milosrdný Bůh...« Zoufalá slova výzvy Komenského ke kancléři Oxenstiernovi, psaná dne 11. října, psaná, jak opakuje Komenský, jménem celého v naději své opuštěného národa, jakkoli často již byla citována, musí zaznít znovu, kdykoli jde o to, vmyslit se v bolest a zklamání emigrace. Komenský nepochybně věděl, že je již pozdě — věděli to exulanti podle všeho již v dubnu roku 1648, když prosili v Osnabrücku, aby se jim dostalo aspoň podobných koncesí jako Slezanům anebo v nejhrošším případě aby se jim dostalo pouze dovolení k návštěvě vlasti k urovnání svých poměrů... Ale slovo Komenského, jakkoli zaznělo pozdě, nebylo přece proneseno nadarmo — jako slavnostní protest Čechie předbělohorské, protest proti křivdě míru vestfálského, pronesený před přítomností i budoucností, bylo na svém místě a bude navždy náležeti dějinám.

IV.

Komenský politickým vůdcem emigrace. — Resignace »Kšaftu«. — Naděje v zázrak. — Komenský a Rákóczyové. — »Šťěstí národa.« — Hrozné zklamání emigrace a její nové naděje.

Je zjevem zvlášť charakteristickým, že ve chvíli, když se ukázalo, že marné byly výpočty, opřené o důraz zbraní bitevních, přejímá zápas za českou naději z rukou urozených generálů a politiků kněz a učenec, pochozí z lidu, a že vstupuje do boje, vyzbrojen především argumenty mravně dějinnými. Rzyzejší a ideovější, národnější

a lidovější stává se zápas, bojovaný duševním náčelníkem a biskupem Jednoty Bratrské — ale cíl jeho zůstává v podstatě týž, a uvidíme, jak brzo je i metoda stejná. Komenský vstoupil také (1642) do služeb švédských, jako Thurn, Bubna a jiní, ač vlastní politické sympatie jeho náležely podle všeho rodině krále Fridricha a kalvínským, nikoliv tak luteránským politickým spojením jejím. Úkol jeho byl ovšem veskrze povahy mravně výchovné — pracoval o zdokonalení školství švédského a o propagaci svých plánů vševědných — ale Komenský se ho podjal především proto, aby prospěl české věci a rozmnožil mravní závazky, jimiž koruna švédská byla povinna českým vyhnancům. A také jemu, jako českým generálům z emigrace, zavazoval se Oxenstiern slibem pomoci: starý kancléř stál nepochybně do konce o splnění svých přípovědí, ale mladá, učená královna Kristina měla Komenského a s ním emigraci raniti bolestně nejen v jejich českých nadějích, ale i v jejich sebevědomí církevním a náboženském. Dcera Gustava Adolfa přestoupila — podobně jako magnátská rodina Lešchyňských, jež byla protektorkou Jednoty v Lešně polském — k víře katolické...

* *
*

Smrtící rána, která byla zasazena emigraci mírem vestfálským a snad i vědomí o katolických sklonech švédské královny, naplnily Komenského takovou silou beznaděje, že pomýšlel na rozpuštění Jednoty Bratrské. V té době také — v těžké době, kdy (1650) v Čechách slavnostní děkovaná »Tebe, Bože, chválíme« slavila konečnou porážku programu emigrace, kdy na nejpřed-

nějším místě hlavního města vznesl se k výši reprezentativní dík země v graciósní spanilé soše P. Marie Vítezné — vznikl jeho »Kšaft umírající matky, Jednoty Bratrské«. Je to zas dílo mohutného pathosu, vytrysklé z hloubi srdce, jež bylo naplněno tragikou chvíle, zas velké gesto proroka a básníka, myšlené na dálku staletí, zas slovo, jež bylo činem. Neboť nic nemohlo názorněji představití světu mravní a kulturní šlechtictví jeho malé církve, a to právě ve chvíli, kdy odsouzena k zániku, loučila se s životem, než obsah jejího odkazu šťastnějším bohda pokolením budoucím, až »vláda věcí tvých k tobě se zase vrátí, ó, lide český...« A co teskně něhy chví se ve vracejícím se pozdravném volání loučícího se, »ó, vlasti milá!«, co věřící lásky je v jeho biblickém požehnání národu českému, co nad horizont doby vyrůstající tuchy v tom tak ku podivu novodobě znějícím proroctví o vládě věcí svých, již se ujme, po přejití vichřic hněvu božího, znovu lid český!

Ale objevilo se brzo, že hřbitovní nálada »Kšaftu« nemůže ovládnouti Komenského trvale. Kdo miluje, doufá — a tak ještě r. 1650 vidíme Komenského vzpřimujícího se novým plánem naděje. Zakládaly jej ovšem ne pouze výpočty rozumu, ale spolu i živly mystické, jež tolik naplňují dobu baroka a zmocňují se i duchů tak jasných a praktických, jakým byl v jádře Komenský. Komenského hluboká víra v spravedlnost boží nemohla smířiti se s myšlenkou, že by bezbožní měli těšiti se triumfu a věrní býti vydáni v zkázu (srovnej, co v tom směru pověděno bylo výše o jeho »Truchlivém«): proto občasná jeho trpná odevzdanost do nevyzpytatelného soudu božího ustupuje znovu a znovu víře, že stane se div, že přijde záraz, který najednou obnoví po-

rušenou mravní rovnováhu. A proto především nakloňuje důvěřivé ucho tajemným proroctvím svého druha a krajanu z mládí, bratrského kněze Drabíka, žijícího v exiliu na panství rákóczyovském na Slovensku, proroctvím visionáře, jež slibují brzké osvobození všech utištěných a zkázu domu Rakouského a jež mstitele a osvoboditele tuší hlavně v knížatech z rodu Rákóczyova. Drabíkem přemluven, odhodlává se Komenský vstoupiti do služeb Rákóczyho, k němuž je zván, a pobývá bezmála čtyři plná léta u dvora jeho v Šaryšském Potoku v Uhrách (jihovýchodně od Košic, dnes v Maďarsku), aby tam založil svou vzornou školu pansofickou, při tom však také aby jako zástupce emigrace užil vlivu svého u knížete Sedmihradského k rozpoutání nové války osvobozovací proti Habsburkům. Vidíme, jak snaží se získati zejména mladšího z bratří Rákóczyů, nadaného Zikmunda (na nějž poukazovalo proroctví Drabíkovo) a jak nejsou mu prostředkem k cíli pouze vzrušené výzvy, opřené o slova a vzory Starého Zákona, ale i spojení politická nemalého dosahu: na jaře 1651 oddává Zikmunda s Jindřiškou, dcerou vyhnaného kdysi krále českého Fridricha Falckého. Neuplynul ani rok a naděje, položené v rodinný svazek obou kalvínských dynastií, naděje v novou (lze říci) českomadžarskou unii k obnovení boje s Vídní rozplynuly se v niveč: oba novomanželé krátce po sobě umřeli...

Nezbývalo než držeti se panujícího knížete Jiřího II. — ale bylo to teprve po třech letech, kdy shoda okolností připravila půdu k činu. Královna Kristina, přestoupivši ke katolictví, vzdala se trůnu a švédským králem stál se (1654) mladý, bojovný Karel Gustav, pochozí z rodu Falckého, syn otce, jenž byl Bílou Horou

vyvržen také do exilia, týž Karel Gustav, jenž roku 1648 marně obnovoval útok na Prahu. Myšlenka spojití Karla Gustava a Rákóczyho k nové válce odvetné našla ovšem nejhorlivější podpory v emigraci — a Komenský, nepochybně také proto, aby prostředkování mezi oběma stranami bylo usnadněno, opustil Uhry a usídlil se zase v Lešně. Odtud (v létě 1654) posílány byly zetěm Komenského Petrem Figulem a jinými z bratrské šlechty emigrantské listy do republikánské Anglie Cromwellovy, snažící se i ji zaujmouti pro boj s domem Rakouským a pro spravedlivou věc českých exulantů («na tisíce», prý, jest čekajících a prosících Boha, aby seslal nějakého Žižku, jenž by počal boží válku za věc protestantskou»), odtud poslal pak Komenský sám Jiřímu Rákóczyovi poslední, široce motivovanou výzvu k vstupu do boje božího. Je to spis tištěný později pod titulem »Šťestí národa«, spis, jenž dává nahlédnutí hluboko v duši Komenského těchto let.

S otevřeností, jež je omluvena láskou k zemi a vůlí pomoci, líčí Komenský zlý stav maďarské vlasti: převahu nemaďarského živlu v zemi, otroctví, v němž žije poddaný lid, lenost všech tříd, primitivní stav zemědělství i řemesla, úžasnou úmrtnost, žebroutu a špínu, loupež a krádež, barbarství života, nedostatek škol, lhostejnost mravní, panství cizinců. A udává zároveň prostředky, léky, jimiž by zlu bylo pomozeno. Ale čekali-li byste, že logickým závěrem výkladu o potřebě nápravy tak dalekosáhlé bude slovo: země musí především hledati pokoje na venek i uvnitř, byli byste naprosto zklamáni. Vskutku čím dál tím víc dostává se do popředí výkladu myšlenka vysvobození z cizího jha, potřeba slavného, velikého cíle a nakonec dílko Komenského stává se jedinou vý-

mluvnou apologií hrdinství, jež by mělo podati pomocné ruky osudu, chystajícimu se ke zkáze nevěstky na šelmě jedoucích... Není pochyby, koho šelmou, koho nevěstkou míní... A konečně vyznívá spis ve přímou vášnivou apostrofu k Rákóczymu samému: Ty vyvolený a milovaný, buď lidu svému Mojžíšem, buď Konstantinem Velikým, buď Karlem Velikým... Volají také utlačovaní jhem Antikristovým sousedé, aby jim Bůh poslal spasitele. Neslyšíš? Nevěříš, že vzdechy a slzy ty k Tobě směřují? K Tobě jedinému, k Tobě samému, k Tobě, poslední naději! Ach, nech se nalézti!

* *
*

Stalo se, čeho si přál Komenský a k čemu oslavnou řečí na Karla Gustava i Švédy pobízel — ale jak jinak se stalo než si představoval! Rákóczy spojil se po delším váhání (1657) s Karlem Gustavem, vítězícím na celé čáře nad Poláky a potom i nad Dány, ale vojna (vyplnila šest let, 1655—1660) nestala se počátkem nové války evropské, jež by útok svůj soustředila proti Vídni, nýbrž zůstala vojnou o panství nad mořem baltickým a vzala konečně obrat Švédsku nepříznivý. Císařské, Polákům pomáhající vojsko vniklo až na půdu švédskou do Pomořan, v Livonsku, Kuronsku i v Prusku zapotácelo se panství švédské, Karel Gustav předčasně zemřel náhlou smrtí, Rákóczy, poražen od Poláků a sesazen od sultána se svého knížectví, zemřel na ránu, již utřil v boji s Turky (1660), a Komenský sám a s ním Jednota potrestány těžce od Poláků vypálením a vyloupením hlavního sídla svého, Lešna (1656). Komenský stal se vyhnancem po druhé... Šťestí národa!

Po té ráně vyzpovídal se Komenský patetickými passážemi nářku Jeremiášova zase ze svého zoufalství (Smutný hlas zaplašeného hněvem božím pastýře z 1660), aby po chvíli jako tonoucí stébła zachytil se nových nadějí. Proroctví Drabíkova a jiných visionářů, jejichž anonymní vydání tiskem (*Lux in tenebris*) byl r. 1657, především k povzbuzení Rákóczyho opatřil a jejichž dedikace připsána je synům Zimního krále — proroctví, jež tak hrozně byla od osudu odmítnuta — živi stále tajemnou silou jeho nezlomitelnou důvěru: r. 1664 posílá je do Paříže, aby upozornil na ně politické rádce královny (a snaží se i jinak povzbudit Francii k boji s císařstvím), r. 1665 navazuje dokonce pomocí jich styky s Turky v Uhrách, styky, jež jsou (jako kdysi v době Thurnově) kryty myšlenkou, že by bylo lze získati Turka křesťanství. Bylo to po prvé velké válce turecké proti císaři, jež představila světu názorně nebezpečí nově vzkříšené bojovnosti muslimanské, bylo to v době, kdy chystali se užití opory turecké proti Habsburkům spiklí uherští magnáti (kteří pak r. 1667 tak žalostně ztroskotali). Je vidno, že puzen živelnou silou své touhy po osvobození vlasti a po vítězství své církve byl by se Komenský spojil i s Turkem, byl-li jen ochoten tasiti meč proti Vídni, je vidno, že jemu a emigraci vůbec ani válka třicetiletá nebyla dosti dlouhou a dosti hroznou, šlo-li o to, aby stišena byla drásavá bolest česká! Je vidno, s jakou výhradou musíme pohlížeti na jeho projevy pacifické — posílá-li r. 1667 do světa svého »Anděla míru«, píše-li potom ve své »Panegressii« vroucí a výmluvná slova o zlu nenávisti národní a náboženské, o svobodě a rovnosti ve světoobčanství — zda tu nejde zároveň o plod poznání, že rady meče a vál-

ky skončily nezdarem a zklamáním a že jen pokrokem osvěcení a svobody lze dospěti k cíli? Není pochyby, že na této cestě je Komenský bližší své pravé myšlence i duchu své církve. A jen tato cesta, k jejíž vybudování přispěl sám dosti platně, vedla opravdu, jak se ukázalo, k úspěchu. Ona byla ze složek, jež daly vlasti Komenského Josefa II., ona přispěla i k svobodě politické.

V.

Pruská doba emigrace. — Bratři Figulové. — Zásluhy jejich o německou kulturu. — Česká a francouzská emigrace; dílo Lenfantovo. — Styky Jablonského s Uhry a Čechy. — Nová česká emigrace. — Pruská agitace v Čechách.

Smrt Komenského o neznemá ještě konec života, ale znamená, lze říci, konec myšlenky emigrace. Situace její mění se podstatně: prvá generace vymřela, druhá, vyrostlá v cizině, nepoznala již staré vlasti leč z popisu a touhy otců — proto se znenáhla od češtuje a zapomíná. Politické akce velkého slohu ovšem ustávají cele, akční radius činnosti exulantské se zúžuje i teritoriálně — počíná se poslední, braniborská či čncete-li pruská perioda jejího života. Braniborský stát za kurfiřta Fridricha Viléma a syna jeho Fridricha (od r. 1701 krále pruského) vzrůstal znenáhla na přední moc v ševerním Německu, s kalvínskou dynastií jeho měl ne jeden styk již Komenský — a nyní jsou to vnukové jeho, bratři Figulové, kteří, krví i věrou dědici a nástupci Komenského, uchylují se s hrstkou věrných pod

ochranu braniborského kurfiřta. Mladší z nich, Daniel Arnošt Figulus-Jablonský (starší Jan Teodor byl váženým pedagogem), stává se r. 1693, stár 33 let, dvorním kazatelem v Berlíně.

V tomto postavení setrval bezmála půl století, jsa zároveň (od r. 1699) biskupem polské větve Jednoty Bratrské (ztrávil mládí většinou na Litvě a v Polsku; tři léta studoval v Anglii) — hlavní, jež vedle zbytků na Slovensku a skrytých přívrženců v českých zemích zbyla Jednotě. Byl to muž učený (proslul zejména svými studiiemi jazyků semitských) — a jemu především v společném úsilí s Leibnitzem, podníceném nadanou a vzdělanou princeznou pruskou, Žofií Charlottou, vnučkou vyhnaného českého krále Fridricha Falckého (šťastnější pomocníci Komenských než byla teta její v Šaryšském Potoku), náleží zásluha o založení berlínské akademie věd. Byl to Daniel Arnošt, jenž ji k. 1711 slavnostně otevřel, jenž později stal se presidentem jejím (bratr jeho byl jejím sekretářem) — to, o čem snil kdysi Komenský, chtěje založiti »Collegium lucis« v Praze, uskutečnili jeho vnukové na německé půdě »kectia ozdobě německého národa« — na ten účel zajisté zakládací listina akademie klade důraz výslovný. Takové jsou ironie dějin... Daniel Arnošt byl ovšem i jinak, díky svému vynikajícímu postavení v okolí kurfiřta-krále, zavázán službou braniborské státní a německé kulturní myšlence. A konečně i na poli církevně-náboženském připravil vývoj, jímž takřka na místo Jednoty Bratrské měla vstoupiti do dějinného života Zinzendorfova německá Jednota Herrnhutská. Daniel Arnošt sám hr. Zinzendorfa na seniora Jednoty posvěcuje (r. 1737).

Vidíme, jak vlivem okolností, jimž nebylo lze uniknouti, stává se mravní a kulturní statek emigrace, Komenského dědictví především, kořistí světa německého a jak přepodivně zachovala se skutečnost k odkazům a nadějím Komenského »Kšaftu«! K horizontu českému obrací se Jednota (lze-li ji tak ještě nazvati) už jen ve vzpomínce, t. j. už ne politicky, nýbrž jen historicky (připustíme, že snad také proto, že Berlín chtěl dobře vycházet s Vídní). Ale jakým pramenem mravního vznětu jevila se při tom její česká tradice, prozrazuje zejména velké dílo Lenfantovo. Třeba i o tom říci několik slov.

Počátky vědeckého, ano vůbec vyššího kulturního života děkuje Prusko té doby z velkého dílu osvětovému působení proudů exulantských: francouzského a poněkud i českého, jež v letech osmdesátých a devadesátých 17. století podaly si ruku na berlínské půdě. Vlna francouzská — šlo tu o kalvíny vyhnané z Francie odvoláním ediktu nanteského roku 1685 — byla tou dobou ovšem daleko silnější — a styky vzájemné mezi emigrací obou národů, žijící v Berlíně (je to jaksí prvé sbratření česko-francouzské — a to pod aegidou pruskou!), mohutný dojem, jímž na Francouze působila tragická historie české církve (jejímiž dějinami se právě Daniel Arnošt pilně obíral), vzbudily nám v kazateli berlínském Jakubu Lenfantovi prvního francouzského historika české epopoje husitské, autora spisů o koncilu kostnickém, o válkách husitských a o koncilu basilejském (1714 až 1731). Goll nazval Lenfanta případně Arnoštem Denisem 18. stol. V první chvíli svobody, již potom poskytla doba, vstupuje dílo Lenfantovo i na půdu českou: německý překlad jeho vychází za doby Josefa II. na půdě

slovenské, v Bratislavě. R. 1820 opatřuje si jej mladý Pa l a c k ý . . .

* *
*

Přes padesátileté služby své německé dynastii a německé obci státní neodcizil se Daniel Arnošt stano- visku děda svého úplně. Jako biskup Jednoty bratrské staral se pečlivě o p o l s k é obce její, byl i v stycích se zbytky bratří na S l o v e n s k u, ano postihneme jej i v dohovorech s vnukem onoho R á k ó c z y h o, v jehož životě děd jeho hrál roli tak významnou. V politických nadějích rákóczyovského povstání proti Vídni v l. 1703—1711, pokud obracely zření své k Prusku a k Anglii, byl nejednou prostředníkem, ale tentokrát to byla patrně politika p r u s k á, nikoli emigrantská, jíž sloužiti musilo prostředkování jeho. Ale i nyní ku podivu hrála ve vztazích těch proctví Dr a b í k o v a jistou úlohu a i nyní ku podivu (bylo to v tak zv. válce nordické) stanuli Š v é d o v é, vedeni králem Karlem XII., na krátko ve Slezsku a Lužici (1706—7). Tenkrát naposled naděje v Švédsko jako pavězu utištěných dotkla se srdcí tajných českých nekatolíků; z Litomyšlska poslali králi prosbu o pomoc, opatřenou (přý 7000 podpisy — a císařský dvůr musí! vykoupovat shodu se Švédy koncesemi ve prospěch slezských protestantů. Jednou z nich bylo povolení evangelického kostela v Těšíně, jenž pro vzkříšení hynoucích trosk evangelických na Moravě, ba i v Čechách, měl nabýti jistého významu.

O stycích Daniele Arnošta s Čechy a Moravany je ku podivu málo zpráv. Ale víme, že ujímal se potřeb i postulatů n o v é české e m i g r a c e, jež počala se v 20. letech

18. století, a jejíž zbytky se drží v Prusku podnes, kdežto emigrace ze 17. století vymřela v českém vědomí svém dávno úplně. Šlo tu v podstatě o nové náboženské hnutí, jímž zachvácen byl na severní Moravě a v Čechách severovýchodních místy lid venkovský, dotčený vlivy německého p i e t i s m u. Ten pronikl k němu z Těšina i jiných míst v Slezsku a Lužici, podporován jsa snad i mystickou náladou barokové doby — neboť mystická zbožnost a mystická spekulace, vedoucí nezřídka k náboženskému blouznilství a nechuť k dogmatickému poutu a sváru, byla charakteristickou stránkou jeho. První z té novotné emigrace byli n ě m e č t í sedláci ze severomoravského K r a v a ř s k a, vydávající se za tajné přívržence českobratrské církve; oni to byli, kteří dali hraběti Zinzendorfovi podnět (1722) k založení H e r r n h u t u. Agitace zahraniční, jež pracovala emissary i knihami a v neposlední řadě vycházela z Herrnhutu, ujala se brzo hlavních českých středisk náboženského neklidu, pobízejíc sedláky k emigraci — což vzbudilo ovšem v zápětí přísná, ano drakonická obranná opatření vlády Karla VI. Roku 1723 přijímá Daniel Arnošt zástupce uprchlíků z panství s m i ř i c k é h o, kteří prosí o přímluvu při dvoře císařském, aby stavil kruté pronásledování nekatolíků a ujišťují, že všichni tajní nekatolíci v Čechách doufají v pomoc krále P r u s k é h o, a r. 1735 je to nepochybně on, jenž spolupůsobí v podání obsahově pozoruhodné stížnosti českých uprchlíků náboženských k evangelickým stavům na říšském s n ě m u v Ř e z n ě. Je to zas stížnost na kruté pronásledování tajných nekatolíků v zemích českých, jež je spolu žádostí o přímluvu u císaře, aby nekatolíkům aspoň vystěhovati se bylo dovoleno.

* *
*

Daniel Arnošt zemřel stár 81 let, r. 1741 — mohl tedy pozdraviti ještě oslavnou řečí nastoupení na trůn třetího krále Pruského, Fridricha Velkého, a zažiti také vznik nové české dosti početné obce emigrantské v Berlíně a okolí. Tato nová osada skládala se skoro veskrze z evangelíků českých, usadivších se v poslední době v Sasku, ale brzo potom (1732—1736) k pozvání krále Pruského přesídlivších do Berlína. Většina z nich sloučila se s luterány nebo reformovanými; ti, kteří hlásili se k Jednotě, musili hledati styky s novou německou církví bratrskou (jejíž ústava i teologická povaha nekryla se se starou Jednotou), s církví Herrnhutskou — české Jednoty již nebylo!

Pokud měl Jablonský účastenství v pruské agitaci v Čechách, jejímž cílem bylo sváděti náboženské nespokojence k emigraci do Pruska a po případě (jako za Fridricha II.) připravovati půdu politickým nadějím pruským na české království, není mi známo. Agitace taková počíná se teprv v posledních létech jeho, a Daniel Arnošt, pokud vím, neměl v ní účastenství. Nebylo by to také v duchu děda jeho. Neboť Fridrich Vilém I. a Fridrich II. lákali exulanty ze všech stran, ale především z důvodů vojenských a hospodářských: stáli o nové rekruty, nové řemeslníky a poplatníky! Tu hlásí se již nová doba, nová atmosféra duševní — časy, kdy panovník považoval za neslučitelné se svým svědomím, aby strpěl v státu svém poddané jiné víry, byly ty tam; místo neústupného kněze je to národní hospodář nebo finančník, jenž nabývá panství nad myslmi králů. Úvahy národohospodářské vedle zásadně osvícenských rozhodly také především u Josefa II., aby svým slavným patentem tolerančním nejen učinil konec poblouzení ce-

lých století, ale i aby agitaci pruské vyrazil z rukou zbraň nebezpečnou.

VI.

Bílá Hora a pruské nebezpečí. — Dozrání věků a nová orientace české mysli. — Smír s minulostí. — Otázka prospěchů Bílé Hory.

Pověděl jsem, že je vinou Bílé Hory, že poslední pokolení českých exulantů pracuje pro Pruského krále a že osvobozovací heslo emigrace stává se konečně Hohenzollerům, usilujícím za Fridricha II. o získání království Českého, jedním z mravních titulů pruské dobyvačnosti. Můžeme říci proto, že je zásluhou Bílé Hory, že dokonalé pokatolčení Čech a Moravy bylo hlavní příčinou, proč meč pruský váhal provésti program výboje do konce?

Situace českonárodní v době zápasu mezi Marií Terezií a Fridrichem II., pozorována s výšin osudu, vyčkávajícího dozrání věků (srovnej Macharovo »Vidění z r. 1648«), naplněna je zajisté podobným ironickým kontrastem jako ve visi Macharově: starý program emigrace, za nějž mluví na př. prosba českých nekatolíků z Chrudimska k Pruskému králi (z r. 1774), »abyste brzo přijítí ráčil — my pak s bratry svými ze žalářů osvobozenými zapějeme velebné Hosanna a nepřestaneme dříve na modlitbách pozvedati rukou k nebesům, dokud Hospodin celé království České pod moc a žezlo Vaší král. důstojnosti nepřivede« — je tou dobou již programem české pohromy, kdežto rozhořčené protesty horlivého Čecha i katolíka Vaváka proti »Berlínčanům«,

proti zrádcům, dosvědčují, že v česko-katolickém odporu proti protestantskému dobyvateli zakotvena byla poměrně mnohem bezpečněji historická česká naděje. I tu by lze říci: »Čiś naplněna. Jestí dokonáno! Už boje neřeba...« Podvrácení panství hlediska církevně náboženského nad duši národů a blížící se jedinovláda principu národně politického způsobila přehodnocení všech hodnot.

Jinými slovy: probuzený český nacionalismus odvrátil úplně mysl od náboženských ideálů a cílů minulosti, stvořil novou situaci, lze říci nový národ. Dal české myslí novou orientaci — novou směrnicí, kterou brzo podepřelo osvícení, patřící s filosofické své výše na bolestné zápasy předků bezmála jako na poblouzení, jehož litovati slušelo. Nově budovaná cesta naděje odvracela se ovšem cílevědomě od Berlína, toužíc v snivém jakémsi zaujetí daleko k východu, k spojení s velikým světem slovanským. I tento ideál, jež dala českému probuzení myšlenka národní, počala jako slib spásy pojímati doba protireformační: mocné kořeny jeho postihneme u Balbína a Pešiny, v jejich stopách jdou dále Fortunát Durych, Dobrovský a jejich vrstevníci i potomci.

Nesmírné zásluhy, jichž dobyla si kněžská inteligence katolická o vybudování nové národní společnosti, její kultury i jejího programu, přispěly také podstatně, aby umlčely protivu a hněvy, jimiž naplnily tradici náboženské zápasy minulosti. A když později z rukou katolických vlasteneckých mnichů a kněží přejal duševní vůdcovství národa veliký historik, jenž byl potomkem Čechie na Bílé Hoře zničené, a když počal odkrývat zasypané cesty k husitské slávě minulosti, nebyl ničeho

tak dalek, jako myšlenky, aby nešetrou rukou rozněcoval požár ve vyhaslém popeli. Poznání, jak velké neštěstí uvalily náboženské boje minulosti na národ, zapomenuvší, že v jeho osudně exponované poloze geografické ohrozí vnitřní rozvrat takové hloubky samou existenci jeho, přispělo k tomuto stanovisku neméně, jako rostoucí poznání o příčině a vývojové souvislosti názorů a cílů zápasících stran a o mravní povaze jejich. Neboť pravda historického poznání to s sebou pravidlem přináší, že osvobozuje od předsudků a vede k porozumění a smíření.

* *
*

Vraťme se k otázce: tedy Bílá Hora nás zachránila? Je to Arnošt Denis, jenž na ni odpovídá kladně: »Habsburkové v letech, jichž třeba bylo, aby národ našel opět radost a sílu k životu, prokázali mu službu, uchránivše jej od invase německé.« Denis má při tom na mysli přímo dobu bělohorskou — a svůj beznadějný názor podpírá nejen poukazem na neschopnost české stavovské oligarchie spravovati zemi svobodnou, ale i na nedostatek mravních sil v českém protestantismu, potřebných k povznesení národa. Opakuji, že nemohu přisvědčiti pessimistickému soudu tomuto, a to přes to, že jsem rozsah a nebezpečí německého panství nad českými dušemi v době předbělohorské vyložil a zdůraznil plněji, než to učinil kdokoliv dříve. Opakuji, že jsem přesvědčen, že by česká společnost byla našla z nebezpečí, dříve nebo později cestu k nápravě.

Kombinovati, jak a kterak by k tomu došlo, nemělo by valné ceny. Spokojím se poukazem na to, že kalvínská dynastie falcká na trůně českém slibovala v tom směru

novou orientaci politickou (nepřátelství se Sasy a tudy asi i s německoluterskou menšinou v zemi, pravděpodobnou alianci s kalvínskými Maďary a tudy Uhrami budoucnosti a úrodnější styky kulturní s Holandskem a Anglií. Nebezpečí by ovšem zůstávalo nemalé, zejména že by Lužice a Slezsko nás pevně pojily se světem německým a že by Praha stala se snad residencí protestantského císaře německého. Ale ani v tomto případě, soudím, nemohly poměry vyvinouti se nepříznivěji, než jak se za panství habsburského vskutku vyvinuly.

A nevěřím také (vracíme-li se od dějin dohadových k dějinám skutečným), že by Bílá Hora nás zachránila později, na příklad proti nebezpečí pruskému. Neboť nebýti Bílé Hory, nebyla by (s největší pravděpodobností) situace let 1740 až 1763 vůbec vznikla! Teprv za okolností, stvořených nebo připravených Bílou Horou — z nichž nejdůležitější se stala ztráta české samostatnosti — nabyl rozdíl v náboženství, jímž protireformace odtrhla Čechy a Moravu ode všeho duchovního společenství se severním Německem, velkého významu v ohledu národnostním a současně i politickým, a to neméně pro české Němce než pro Čechy. S toho hlediska možno jíti dále a říci, že prospěchem Bílé Hory pro nás bylo, že rozdělila důkladně a trvale svět německý (a snad i zabránila zřízení velkého císařství německo-protestantského, v němž by Čechy byly zavřeny, již v 17. století), že znemožnila plné německé sjednocení národní, položivši nepřímo základy k pozdějšímu vzniku Rakouska atd. V dohadech tohoto směru a rázu bychom snad postihli politickónárodní prospěch Bílé Hory poměrně nejjistěji — nehledě ovšem k tomu, co jsem vyložil výše o zrození českého naciona-

lismu z ponížení a úpadku Bílé Hory. Ale opakují — všechny úvahy toho druhu mají smysl jen tenkrát, tážeme-li se, zda velké neštěstí nemělo i své dobré stránky. Že to bylo neštěstí, neštěstí bez míry a hranic, nepotřebuje zdůraznění.

OBSAH.

Předmluva	Str. 3
---------------------	--------

ČÁST I.

Cestou k Bílé Hoře	5
I. Stízné sjezdy evangelických v březnu a květnu 1618. — Nálada a cíle sjezdu posledního. — Defenestrace z 23. května. — Loyální projevy stavů. — K dohodě či revoluci? — Hr. Thurn. — Spoluvina dynastie	7
II. Starší a novější názory na důvody českého odboje. — Obrana svobody náboženské v popředí. — Uzká zá- kladna sporu. — Právní stav v poměrech církevně- náboženských po Majestátu. — Spor o právní povaze statků církevních. — Hluboká nenávisť mezi českými stranami náboženskými	16
III. Odboj a národní společnost. — Šlechta a lid. — Oligarchie v české politice. — Bezstarostnost o veřejné mínění i o stanovisko ostatních zemí českých. — Ne- dostatek odvahy k nekompromisnímu vystoupení	22
IV. Němci vedoucím živlem v povstání. — Pokroky luterství v Čechách a sblížení Čechů s Němci. — Postup ně- mectví v zemi. — Německá a zněmčená šlechta. — Jak těžili z Majestátu Němci. — Rostoucí ideová nesamostatnost Čech. — Čechy bojištěm světa germán- ského a románského; většina Čechů v šiku germánském. — Německé zklamání. — Žaloba Martenova. — Kri- tická chvíle pro českou orientaci. — Možnost úspěchu i v německém spolenectví	26
V. Čechové mohli nadíti se úspěchu. — Omyly jejich politiky. — Vliv hledisk náboženských. — Podmínky pro české »Rakousko«. — Dlouhotrvalost války a slabost finanční. — Zmaterialisování společnosti. — Nedostatek vůdců. — Převaha románského prostředí. — Charakteristika Pěčkova. — Závěr	38
VI. Komenského »Truchlivý«. — Vira v zázrak místo ve vlastní přičinění	47

ČÁST II.

Po Bílé Hoře	51
I. Bílá Hora nezničila samostatného státu českého. — Český král měl získati, co ztratili čeští stavové. — Jak osekána práva sněmů českých. — Stavovský stát	

	zůstal. — Poměr moci královské a stavovské před Bílou Horou. — Omyl o pokrokovosti ústavních změn pobělohorských. — Zisk panstva, oslabení měst a rytiřstva; útlak sedláků. — Vítězství románského ideálu. — Nová obec stavovská. — Názor doby na ústavní převrat v Čechách. — Vývoj k rakouské monarchii .	54
II.	Bílá Hora a poměry jazykové a národnostní. — Jazykové právo v Čechách předbělohorských. — Jazykový zákon z r. 1615, zároveň radikální i kompromisní. — Nebezpečí z volby Fridrichovy. — Zisk vítězství Ferdinandova. — Rozdíly katolické a protestantské germanisace. — Postup němčiny s cizí šlechtou v zemi. — Nechuť Vídně k češtví a češtině. — Svědectví Balbínova .	65
III.	Důvody protireformace. — Poměr katolíků a nekatolíků v zemi. — Přestupy ke katolicismu a jeho agitace. — Osud starých Husitů. — Co by znamenalo ušetření jejich. — Němectví katol. kléru v Čechách a jeho radikalismus protičeský. — Zpolitování cítění náboženského vůbec. — Osudný vliv německého »religionsfridu« z r. 1555. — Politické důvody dvora. — Husitství a Bílá Hora .	75
IV.	Postup protireformace. — Víc Češi než Němci obětí. Brutální praxe reformační. — Marne protesty arcibiskupa Harracha. — Rozdíl situace na českém jihu a severu. Sedláci. — Znovuzahájení protireformace po r. 1650. — Odhady o počtu emigrantů. — Vítězství katolicismu .	86
V.	Trestání jednotlivců. — Popravy z 21. června. — Konfiskace. — Podvody při nich. — Zločinné oloupení odsouzených. — Data Bílkova o rozsahu konfiskací. — Počet osob odsouzených a statků skonfiskovaných. — Rozsah kořisti a demoralisace kořistníků. — Cizí rody na české půdě a jejich vymírání .	92
VI.	Zničení země válkou — Třetina Čech poustkou. — Hrozný úbytek obyvatelstva. — Vliv na rozdělení půdy, zdanění a j. — Zkáza měst. — Válečné zisky a triumfující architektura baroku .	99
VII.	Účinky Bílé Hory v životě kulturním. — Vliv bídy, emigrace a duchovního násilí. — Úpadek i mezi katolíky. — Hmotná zkáza hlavní příčinou jeho. — Cizí kultura bohatců. — Paňství latiny. — Konfrontace doby bělohorské s dobou husitskou. — Porážka této již v 16. stol. — Bílá Hora zjevem střeoevropským. Rozdíly mezi Německem a Čechami v době po r. 1650. — Válečný stav v Čechách trvá. — Protest Balbínův. — Kultura baroku. — Světlé stránky doby protireformační. — Boj o obnovu národního vědomí. — Zrození nacionalismu .	102

Emigrace

I.	Počtený, politický i kulturní význam emigrace. — Celý malý národ ve vyhnanství. — Přiznivá politická situace evropská. — Rozptýlení emigrace po severní Evropě a pokusy ji soustřediti. — Plány a podniky Thurnovy. — Naděje v Bethlena. — Naděje ve Švédsko .	115
II.	Vystoupení Gustava Adolfa. — Příliv emigrantů do švédských služeb. — Albrecht z Valdštejna. — Kruh Trčků a Kinských. — Jednání Valdštejnovo se Švédy o pomoc v povstání proti císaři (1631). — Naděje v Sasko a saská zrada. — Záhady otázky. — Vpád saský, emigrace a Arnim. — Schůze v Kounicích. — Cíle Arnimovy a Valdštejnovy. — Změna situace po Lützeniu. — Zrádné plány Valdštejnovy z jara 1633. — Oxenstierna, Valdštejn a česká otázka. — Situace z léta 1633. — Ústup Valdštejnův. — Stínava a pohroma Thurnova. — Poslední odhodlání v Plzni. — Nedůvěra spojenců. — Význam chebské katastrofy .	121
III.	Ostatek války a emigrantské naděje. — Naděje a obavy v jednáních mírových. — Boj o Prahu a mír westfálský. — Zoufalství Komenského .	137
IV.	Komenský politickým vůdcem emigrace. — Resignace »Kšaftu«. — Naděje v zázrak. — Komenský a Rákóczyové — »Štěstí národa«. — Hrozná zklamání emigrace a její nové naděje .	142
V.	Pruská doba emigrace. — Bratři Figulové. — Zásluhy jejich o německou kulturu. — Česká a francouzská emigrace; dílec Lenfantovo. — Styky Jablonského s Uhry a Čechy. — Nová česká emigrace. — Pruská agitace v Čechách .	149
VI.	Bílá Hora a pruské nebezpečí. — Dozrání věků a nová orientace české myslí. — Smír s minulostí. — Otázka prospěchů Bílé Hory .	155